

Andrej Rajský

Dejiny etických teórií
pre študentov pedagogiky

2021

Názov publikácie:

Dejiny etických teórií pre študentov pedagogiky

Autor:

doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Rastislav Nemec, PhD.

doc. PhDr. Peter Rusnák, PhD.

Typografická úprava:

Mgr. Ing. Roman Horváth, PhD.

Autorstvo fotografie na obálke:

Thanasis P. na Pixabay

(odkaz na zdroj je uvedený
na poslednej strane tiráže)

Vydala:

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Trnava, 2021

ISBN 978-80-568-0417-9

Učebný text vyšiel s podporou projektu VEGA č. 1/0056/19.

Obsah

Obsah	5
Predhovor	8
1. Úvod do dejín etiky	9
1. Úvod do úvodu	9
2. Vymedzenie pojmov	11
3. Etika uprostred vied, delenie etiky	13
4. Etické teórie (systémy)	14
5. Zlaté pravidlo morálky a význam etického uvažovania v individuálnom a spoločenskom rozmere	16
6. DEJINY etických teórií	16
7. Periodizácia dejín etických teórií	17
2. ANTIKA 1: počiatky etického myslenia v starovekom Grécku	19
1. Mýthos – éthos	19
2. Archaická, predfilozofická doba (8. – 6. stor. p. Kr.)	20
3. Prví filozofi, grécka prírodná filozofia (6. – 5. stor. p. Kr.)	21
4. Sofisti (5. stor. p. Kr.)	23
5. Sokrates (470 – 399 p. Kr.)	24
3. – 4. ANTIKA 2: vrcholné a neskoré obdobie starovekého etického myslenia	27
1. Platón (427 – 347 p. Kr.)	27
2. Aristoteles (384 – 322 p. Kr.)	29
3. Helenistické obdobie (4. stor. pr Kr. – 6. stor. po Kr.)	33
5. STREDOVEK 1: periodizácia stredovekej etiky, príchod kresťanského myslenia, nové prvky v etike, raný stredovek	37
1. Periodizácia stredoveku a všeobecné znaky	37
2. Judaistické predstavy o človeku	38
3. Nóvum kresťanskej etiky	39
4. Patristika (2. stor. – 8. stor.)	40
6. STREDOVEK 2: karolínska renesancia, scholastika, neskorý stredovek	44
1. Karol Veľký a karolínska renesancia	44
2. Raná scholastika (8. – 12. stor.)	45
3. Vrcholná scholastika (13. stor.)	47
4. Neskorá scholastika (13. – 14. stor.)	48
7. NOVOVEK 1: obdobie prechodu, periodizácia novovekej filozofie a etiky, humanizmus a renesancia, nová metóda: Francis Bacon, filozofia štátu a práva	51
1. Prechodné obdobie: koniec stredoveku a začiatok novoveku	51

2. Periodizácia novoveku a všeobecné znaky	52
3. Humanizmus a renesancia.....	53
4. Novoveká paradigma: Francis Bacon	54
5. Teórie štátu a práva – sociálna a politická etika.....	55
8. NOVOVEK 2: Etické myslenie v období osvietenstva. Racionalizmus, empirizmus. Francúzske sociálno-politické osvietenstvo.	59
1. Osvietenstvo – delenie a všeobecné znaky	59
2. Racionalizmus.....	60
3. Empirizmus	62
4. Sociálna filozofia vo Francúzsku	64
9. NOVOVEK 3: nemecká filozofia 19. storočia	68
1. Deontologická etika: Immanuel Kant (1724 – 1804).....	68
2. Filozofia vrcholného nemeckého idealizmu: Fichte, Schelling, Hegel.....	71
3. Karl Marx (1818 – 1883) a marxizmus.....	73
4. Sigmund Freud (1856 – 1939) a psychický determinizmus.....	75
10. NOVOVEK 4: filozoficko-etické koncepcie proti racionalizmu: iracionalizmus a existencializmus	77
1. Voluntaristická etika.....	77
2. Vitalizmus H. Bergsona.....	81
3. S. Kierkegaard – predchodca existencializmu	82
4. Filozofia existencie	83
11. NOVOVEK 5: pozitivizmus, utilitarizmus, pragmatizmus v etike	86
1. Auguste Comte (1798 – 1857) a pozitivizmus.....	86
2. Utilitarizmus	88
3. Pragmatizmus.....	89
12. NOVOVEK 6: novotomizmus, personalizmus a filozofia dialógu	92
1. Novotomizmus	92
2. Personalizmus.....	94
3. Filozofia dialógu.....	96
Namiesto záveru	99
Zoznam použitej literatúry.....	100
Zoznam použitých obrázkov s ich ukázkami.....	101

Predhovor

Milí študenti!

S dobroprajnosťou a určitou bážňou pred vznešenosťou našej témy, ktorou je etika, vám dávam k dispozícii tento učebný text. Etika je veda, ale etika je aj cesta, ktorá nás vedie k šťastnému, naplnenému, hodnotnému životu. Etika je veda i umenie, ktorému každý už nejakú vopred rozumie. No najlepšie by etike mali rozumieť tí, ktorí majú za úlohu učiť druhých dobre žiť, alebo aspoň žiť čo najlepšie – učitelia a vychovávatelia. Nedá sa ako-tak rozumieť etike bez poznania jej dejín, bez orientácie v základných etických teóriách.

Hneď v úvode chcem upozorniť na dve základné okolnosti, ktoré tento text sprevádzajú a špecifikujú, na dve funkcie, ktoré tento text plní. *Po prvé*, text má (ako hovoril Platón) iba anamnestickú funkciu, jeho úlohou nie je „naučiť“, ale pomôcť „spomenúť si“. Preto táto publikácia nie je ucelenou, komplexnou a plnohodnotnou učebnicou. Dokonca sa miestami podobá na konspekt vo forme odrážok a poznámok, bez riadnych výpovedí vo forme viet a súvetí. Je to skôr manuál, ktorý predpokladá jednak skúmané rozhovory na živých hodinách (prednáškach a seminároch), jednak dôsledné a hlbavé samoštúdium iných podrobnejších a hlbších textov, na ktoré odkazuje začiatok každej jednej kapitoly našej publikácie. Už teraz vás upozorňujem na to, že tento text nestačí na samoštúdium, je len syntetickým sprievodcom pri vašom „prelete“ ponad dejinami etiky. Odporúčam vám nezastaviť sa len pri ňom, ale čítať a študovať ďalšie uvedené zdroje.

Po druhé, tento text má jedno špecifikum, ktoré neobsahujú iné príbuzné texty, zamerané na dejiny etiky – je ním pedagogický zámer. História etického myslenia budeme spolu nahliadať z pedagogického zorného uhla. Pri rozličných etických teóriách a koncepciách budeme mať na zreteli práve to, ako súvisia s pedagogikou a výchovou, najmä s morálnou a etickou výchovou. Pedagogické modely sa totiž dedukovali z filozofických a etických paradigiem (vzorcov) a preto platí, že aplikujeme takú pedagogiku, akú filozofiu človeka sme si osvojili. Pri morálnej výchove to znamená, že budeme vychovávať žiakov k takému konceptu dobra a dobrého života, aký etický vzorec považujeme za svoj. Toto premostenie sa snažím v našom učebnom texte uviesť „pedagogickými poznámkami“, ktoré sporadicky nájdete zväčša na konci kapitol. Chcel by som vám pomôcť zorientovať sa v množstve filozofických prúdov a autorov tak, aby ste sa štúdiom dopracovali k poznaniu toho, na akých základoch je vybudovaný predmet etická výchova a širšie, medzipredmetová či nadpredmetová morálna výchova, o ktorú sa raz budete usilovať vo vašich pedagogických misiách.

Nielen do tohto kurzu dejín etických teórií vám prajem veľa síl, bádavého zápalu, vytrvalosti a radosti z objavovania „dobrých vecí“.

Andrej Rajský

1. Úvod do dejín etiky

Osnova kapitoly:

- úvod do úvodu,
- vymedzenie pojmov etika, morálka, mravnosť,
- opis etiky ako vedy,
- etika uprostred iných vied,
- vnútorné členenie etiky,
- etické teórie/systémy,
- dejiny – dejinnosť – dejiny etických teórií (DET),
- základná periodizácia DET.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 3–11.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 13–35.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 11–15, 42–45.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 67–75, 100–103.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do filosofie*. Praha : Portál, 2004, s. 32–34.

1. Úvod do úvodu

Všetko je len otázka (súkromnej) slobodnej voľby. Nech len nikto nikomu nehovorí, ako má žiť, je to vec každého. Dôležité je, aby každý mohol žiť, ako chce...

V takýchto a podobných vyjadreniach, s ktorými sa často stretávame, zaznieva síce túžba po slobode a nezávislosti, no zároveň sa v nich ukazuje základná spoločenská a kultúrna, no hlavne morálna **negramotnosť**. Prečo?

1. Človek nežije sám vo svojom súkromnom svete. Žijeme na tomto spoločnom svete, ktorý sme si my nevytvorili, ale bol nám daný a jestvujeme v zložitých systémoch vzťahov a vzťahových sietí. Moje konanie nie je len „mojím“, rovnako ako tvoje konanie má dôsledky na život druhých, komunity a sveta. Čiže tvoje konanie nie je „tvoja vec“.

2. Mojím narodením sa nezačína existencia ľudstva – ono tu bolo už predo mnou. Ľudia predo mnou si kladli podobné otázky ako ja a hľadali spôsoby čo najlepšieho života a spolužitia. Tieto svoje úvahy a vedecké bádania (tak vznikla vedecká disciplína etika!) zapisovali, konfrontovali s inými, diskutovali o nich, budovali kultúrne piliere civilizácie. Ak si myslím, že mi dnes nemajú čo povedať, okrem neznalosti tým dokazujem aj svoju namyslenú prázdnotu.

3. Ak má človek žiť tak „ako chce“, musí predsa najprv vedieť „čo chce“, čiže musí sa orientovať v dôvodoch pre určité konanie, ktoré považuje za „dobré“. A keď sa usiluje vyjasniť tieto dôvody, porozumieť zdôvodneniam iných a viesť s nimi čo najdôslednejší a najviac kvalifikovaný dialóg, tak vtedy – nevdojak filozofuje. Aby takéto „filozofovanie“ mohlo byť ukotvené, usporiadané, metodické, dôveryhodné a praktické (s priamym súvisom s ľudským konaním), vyžaduje si námahu vzdelávania a bádateľskej práce. Odmenou mu bude dobrodružstvo myslenia, ktoré sa stane pozadím dobrodružstva bytia.

Etika bola už v antike nazvaná **praktickou filozofiou**. Aj dnes, rovnako ako pri svojom zrode, je „praktickou“ v dvojakom zmysle: tým, že je „filozofiou *praxis*“ (ľudského konania) a tým, že je naporúdzi ako pomoc pri našich každodenných ale aj životne dôležitých rozhodnutiach.

V súčasnom kultúrnom nastavení, ktoré je okolo nás a ktorého sme súčasťou, panuje všadeprítomná relativizácia a všeobecne rozšírený skepticizmus. V tzv. post-pravdivom svete, v ktorom víťazia „pocitý“, ad hoc názory a mienky, nám hrozí až bytostne prítomná dezilúzia a depresia z dezorientácie. Kto jej nechce prepadnúť, na toho nalieha **túžba po „pravdivom poznaní“ a po „správnom konaní“** – azda ešte viac, ako v časoch minulých. Čo je pravda? Ako mám konať tak, aby som nežil daromne, aby môj život bol dobrý, zmysluplný, hodnotný?

Na kurze Dejiny etických teórií zaznie množstvo otázok a množstvo odpovedí. Možno viac otázok, než odpovedí. Dôležité však je, aby vôbec zazneli, aby **zapálili náš záujem myslieť**, hľadať a konfrontovať. Bez tohto predpokladu vyššie spomenutú negramotnosť neodstránime.

Nachádzame sa v období vrcholného novoveku, na ktorého začiatku nás Francis Bacon (v diele *Nové Organon*, 1620) naviedol uveriť, že „poznanie je moc“ a že veda nám má poskytovať len také vedomosti, ktoré nám umožnia dobýjať svet. Toto **reduktívne presvedčenie** nás sprevádza až doteraz a v podobe súčasného scientizmu nám navráva, že pravdivé a dobré je len to, z čoho nám plynie „hmatateľný“ úžitok. Múdrost', ktorá sa nedá spútať do empirických dát, matematických výpočtov a excelovských tabuliek, volá po hlbšom a bytostnejšom poznaní. Súčasné oddelenie „múdrosti“ (lat. *sapientia*, gréc. *sofia*) od účelovej vedy (lat. *scientia*), možno schématicky vyjadriť aj takto:

sapientia

- celostnosť
- posledný cieľ
- kvalita
- múdrost', dobré či zlé
- rozvoj humanity (osobnosti)
- úcta, rešpekt
- poznať = milovať
- odp. na otázku
- ako byť šťastným*
- otvorenosť k transcencii

scientia

- partikulárnosť
- bezprostredné (pred-posledné) ciele
- kvantita
- účelnosť (pragma), technologizácia
- trh (využitelnosť za odplatu)
- predmetnosť
- poznanie oddelené od etiky
- odp. na otázku
- ako funguje svet, ako sa v ňom zabezpečiť*
- uzavretosť (imanentnosť)

Je evidentné, že etické poznanie, ktoré má aj hlboké historické korene a po ktorom je nástojčivý do-pyt v našich životoch, sa môže stať **zdrojom našej nádeje a optimizmu**. Nie je všetko okolo nás nali-najkované, určené, fatálne. Naším konaním máme možnosť meniť zdanlivo definitívne určené súkolie

spoločnosti a sveta – prinajmenšom v našich „malých“ životných príbehoch, rozhodnutiach, vzťahoch. Poznanie vývoja etického myslenia nám umožní rozhodovať sa s lepším prehľadom a s vedomím vlastnej pozície.

2. Vymedzenie pojmov

Základné pojmy etiky si objasníme najprv etymologicky (z hľadiska pôvodu slova), potom obsahovo (z hľadiska definovania).

ETYMOLOGIA:

- etika z gréc. ἔθος *éthos* = (stajňa, ohrada, bydlisko, hospodárstvo) mrav, spôsob konania a zmýšľania – τὰ ἠθικά *éthica* (pl. neutr.) = „veci týkajúce sa mravnosti“ (Xenokrates, Platónov žiak),
- morálka z lat. *mos, mores* (pl.) = vôľa, zvyk, mrav, obyčaj, zákony, pravidlá, Cicero: *moralis* (adj.) → *moralitas* (morálka),
- mravnosť z praslov. *norv-, nrv* = čo sa páči, čo je vhodné, patričné, čo „sa má“.

Je zaujímavé, že všetky tri pojmy, hoci majú rozličný pôvod (gréčtina, latinčina, starosloviencina), vyjadrujú podobné obsahy. V etickej terminológii, tak ako ju dnes používame, však nezamenajú to isté.

DEFINOVANIE:

morálka (mravnosť)

- = **súhrn pravidiel**, obyčají, zvykov, mravov, želateľných a požadovaných aktov konania a zmýšľania, ktoré sa prejavujú v určitom konkrétnom životnom štýle a v danej kultúre,
- = zameranie na dobro, poznávané a prakticky prežívané v nejakom étose.

etika

- = **teória morálky**, rozumová reflexia mravnej skutočnosti, vedecké (filozofické) uvažovanie nad podstatou a všeobecnými podmienkami mravnosti – tzv. praktická filozofia (Aristoteles),
- = stanovuje normatívne zásady a pravidlá ľudského konania – nielen čo je dobro, ale aj ako sa k nemu dostať, ako ho dosiahnuť,
- = má praktické dôsledky: vedie k mravnej kvalifikácii ľudských činov a tým k šťastiu (blaženosti),
- = je kategoricky normatívna (prikazujúca) veda o ľudských činoch vo svetle prirodzeného rozumu.

Poznámka: *Morálka* a *mravnosť* sa tu síce zamieňajú, no treba mať na pamäti, že niektorí autori medzi nimi rozlišujú. Toto rozlíšenie im umožňuje jazyková pestrosť (napr. nemčiny, slovanských jazykov), ktorú nemá v tomto prípade napr. angličtina (*moral*).

Za **morálku** potom považujú dynamický systém prežívania, uvažovania, usudzovania a konania jednotlivca, ktorý si svoje morálne presvedčenia a rozhodnutia vnútorne zdôvodňuje s ohľadom na ciele.

Morálka vyrastá z vlastnej autonómie človeka a obracia sa k dobru, ktoré dosahuje sám a vo vzťahu s druhými.

Za **mravnosť** považujú skôr súhrn spoločensky a kultúrne stanovovaných noriem, obyčajov, zvykov („mravov“), ktoré si členovia spoločnosti osvojujú, prípadne voči ktorým sa vymedzujú. Mravnosť je preto skôr sociálna kategória (kritérium „dobrých mravov“). V situácii oslabovania spoločenských väzieb, tradícií a verejnej kontroly je dôležité prenášať dôraz z „mravnosti“ na „morálku“.

V tomto učebnom texte nebudeme striktno rozlišovať medzi slovami *morálka* a *mravnosť*, budeme ich používať ako synonymá, hoci máme na zreteli, že pri bližšom pohľade sa odlišujú.

Ďalšie príhodné pojmy:

- moralita = charakteristika konania zo špecifického (mravného) hľadiska jeho hodnotenia, nie z iných hľadísk (účelnosti, výkonnosti, pragmatickosti, estetiky, dôsledkov, atď.) – týka sa zhody/ nezahody konania so svedomím a podľa nej zadeľujeme skutky na mravne dobré a mravne zlé,
- moralizovanie = odpudivé povýšenecké posudzovanie konania druhých bez vecnej etickej argumentácie (nie každé hodnotenie konania je moralizovaním!).

Pojem „etika“ a „etický“ sa používa v dvojakom význame: ako *ars vivendi* (ako umenie dobrého života) a ako veda o morálke. Naším záujmom je predovšetkým etika ako morálna filozofia, resp. veda o morálke.

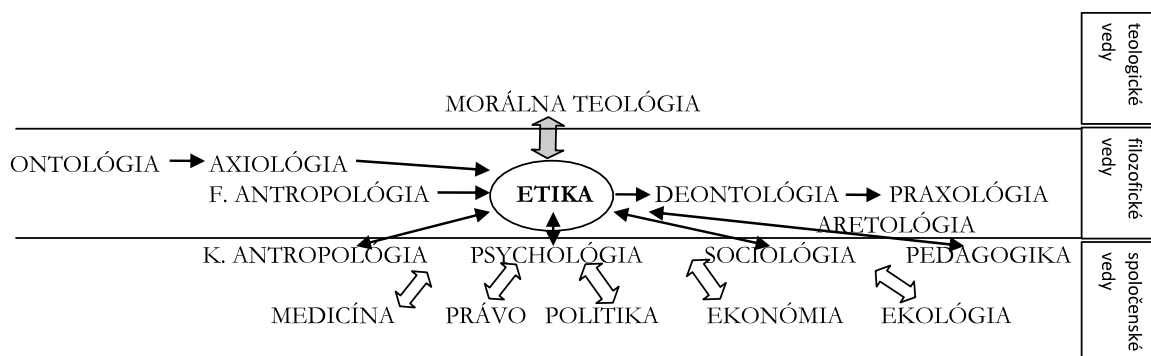
Predmet etiky (ako vedy):

- Vo všeobecnosti: fenomén morálky a mravnosti,
- osobitne:
 - pôvod morálneho dobra a zla (ontologicko-antropologický aspekt),
 - podstata morálnej povinnosti a záväznosti (deontologický aspekt),
 - morálne hodnoty a slobodná voľba človeka (axiologický aspekt),
 - správnosť ľudského konania v súlade s mravnými normami (praxologický aspekt),
 - charakterové črty a dispozície človeka voči mravnému konaniu (aretologický aspekt),
 - princípy a dynamiky mravného konania v spoločnosti (sociálnoetický aspekt),
 - vymedzenie konania človeka ako ľudského vo vzťahu k transcencii (theo-logický a teleologický aspekt),
 - orientácia človeka v jeho mravnom konaní na dosahovanie šťastia (eudaimonický aspekt),
 - formovanie človeka v celku i v osobitných aspektoch s ohľadom na jeho mravnú vychovanosť a zrelosť (mravno-edukačný aspekt).

Špecifikum etiky: Etika nie je len deskriptívna veda, ktorá opisuje konanie človeka a jeho motivácie (takou by mohla byť napr. morálna etológia človeka, alebo morálna psychológia a pod.), ale aj normatívna veda (má zaväzujúcu moc: ustálené poznanie zaväzuje konať).

3. Etika uprostred vied, delenie etiky

Etika je historicky i klasifikačne vedou centrálne filozofickou, hoci v súčasnosti úzko spolupracuje s množstvom iných hlavne humanitne a sociálne orientovaných vied, ktoré svojimi výpoveďami účinne zasahujú do etického myslenia. Uvádžeme **klasifikáciu vied**, inšpirujúc sa delením podľa Anzenbachera (2004, s. 34):

Etika ako filozofická disciplína priamo súvisí s ďalšími **filozofickými vedami**, najmä ontológiou, antropológiou, epistemológiou, sociálnou filozofiou. Do vnútorného okruhu etických disciplín patrí napr. axiológia (veda o hodnotách), aretológia (veda o cnostiach a morálnom charaktere), deontológia (veda o morálnej povinnosti a morálnych normách), praxológia (veda o ľudských činoch).

Etika spolupracuje so **špeciálnymi vedami**, hlavne spoločenskými a humanitnými, napr. psychológiou, sociológiou, ekonómiou, právom, pedagogikou. Má s nimi taký vzťah ako vo všeobecnosti filozofia a partikulárne (špeciálne) vedy (porov. Anzenbacher, 2004).

Morálna filozofia a **morálna teológia** patria spolu medzi univerzálne vedy, no na rozdiel od filozofie teológia okrem prirodzeného rozumu a skúsenosti vychádza aj z náboženských predpokladov (napr. zjavenia). Takéto predpoklady (a priori dané pravdy) morálna filozofia nemá.

Morálna filozofia – vedecké uvažovanie nad mravnosťou na základe prirodzeného rozumu.

Morálna teológia – vedecké uvažovanie nad mravnosťou na základe náboženského zjavenia a rozumu (rozličné náboženské etiky: kresťanská, judaistická, islamská, budhistická...).

Vzájomne sú autonómne, no slobodne spolupracujú a môžu sa vzájomne dopĺňať (porov. vzťah medzi filozofiou a teológiou všeobecne, Anzenbacher, 2004, s. 27–29).

Etiku môžeme vnútorne deliť na základnú (všeobecnú) a špeciálnu (aplikovanú):

Základná (všeobecná) etika – základná filozofická disciplína, uvažuje o prirodzenosti a o všeobecných podmienkach morálnej a mravnej aktivity (o podstate dobra, hodnoty, povinnosti, ľudského činu, svedomia).

Špeciálna (aplikovaná) etika – aplikuje výsledky všeobecnoetického uvažovania na rozličné sektory ľudskej činnosti a oblasti života.

Napríklad:

- medicínska a zdravotnícka etika,
- bioetika,
- ekoetika,
- politická etika,
- hospodárska etika a etika podnikania,
- etika verejnej správy,
- etika vedeckej práce,
- žurnalistická a mediálna etika,
- právnická etika,
- etika pedagóga,
- ...

Etológia je behaviorálna veda o správaní sa živočíchov, napr. aj človeka. Nie je to však filozofická veda, neskúma morálne uvažovanie a smerovanie človeka k celkovému dobru, ale vysvetľuje správanie najmä na základe evolučných motivácií.

Etiketa nie je veda, je to súhrn pravidiel slušného (zdvorilého) správania. Etiketa nezaručuje morálnosť konania, iba vonkajšiu uhladenosť, spôsobnosť v slovách a gestách.

V súčasnosti sa čoraz viac uplatňuje prax zavádzania **etických kódexov**, súpisov pravidiel správania v určitom profesionálnom prostredí (napr. v súkromných firmách, bankách, mediálnych domoch, vzdelávacích inštitúciách, inštitúciách verejnej správy a pod.). Etický kódex však nie je etickou teóriou, je len normatívnym dokumentom.

4. Etické teórie (systémy)

Ako vznikli etické teórie? Vznikli z potreby dorozumenia a rozumnej, systematickej argumentácie. Človek dospel k nutnosti teoretického jazyka, ktorý by umožňoval vyjadrovať komunikovateľné obsahy takým spôsobom, aby mohli byť čo najpresnejšie pochopené, ďalej rozvíjané, ale aj kritizované a zamietané. Preto si jednotlivé etické teórie vypestovali svoju vlastnú terminológiu a argumentačnú tradíciu.

Etická teória (systém) = súbor filozoficky reflektovaných etických východísk, predpokladov a názorov, ktoré vyjadrujú určitú základnú hodnotovú a názorovú orientáciu a predstavujú špecifický spôsob argumentácie (etická argumentácia a diskurz – porov. Mráz, 2001, s. 65–67).

Ide o rozlične sformulované teórie morálnosti, založené na rôznych východiskách ponímania toho, „čo je dobré“. Môže sa nám zdať, že si vzájomne protirečia. No nie vždy si odporujú, často zdôrazňujú nejaký aspekt mravnosti, ktorému iná teória neprisudzuje rozhodujúci význam. Z historického nadsledu sa postupne sformovalo niekoľko etík, resp. línií etického myslenia.

Príklady niektorých „etik“ (teórií):

- etika cností/eudaimonická,
- etika hedonistická,
- etika stoická/asketická,
- etika princípov (normatívna),
- etika relativistická, situačná,
- etika subjektivistická/individualistická,
- etika utilitaristická/konzekvencionalistická,
- etika hodnôt,
- ...

V prehľadnej a zjednodušujúcej tabuľke vopred ponúkam syntetickú panorámu základných etických teórií, resp. línií etického myslenia, pričom uvádzam ich charakteristické črty, predstaviteľov a lapi-dárne hodnotenie:

ZÁKLADNÉ ETICKÉ TEÓRIE – PREHĽAD

druh etickej teórie	aké je dobro (cieľ) konania?	prostriedok, spôsob (ako dosiahnem dobro/cieľ?)	pravidlo – „motto“	autori	hodnotenie +/-
hedonická etika	slasť, pôžitok, zábava, potešenie...	vyhýbať sa bolesti (strasti) a vyhľadávať radosť	Carpe diem!	Epikuros, postmoderný konzumizmus, individualizmus, narcizmus (opisuje napr. G. Lipovetski)	+ uspokojenie túžby, dobrodružstvo, „ars vivendi“ – pudovosť, živočíšnosť, individualizmus, egoizmus
utilitaristická (+ pragmatická) etika	úžitok, zisk, osov, prospech (+ výkon, účinok, dôsledok)	utilitaristický kalkul (čo tým získam?)	Čo najviac zisku pre čo najväčší počet ľudí! Hľad' na dôsledky svojho konania!	J. Bentham, J. S. Mill, P. Singer, u nás V. Gluchman; tiež krajný kapitalizmus, neoliberalizmus a vyhotený individualizmus	+ hmotné a nehmotné zabezpečenie, podpora súťaže – egoizmus, povrchnosť, redukcia hodnôt na merateľné
etika povinnosti – deontologická	mravná koherencia („dokonalé“ konanie podľa vnútorného mravného zákona)	konanie v súlade s mravným imperatívom vo mne	Musíš lebo musíš! (Rob ako sa má, ako mravný zákon káže!)	I. Kant (v antike stoici, kýnici), asketizmus	+ autonómnosť konania, integrácia života a konania, koherencia (bez vnútorného protirečenia) – absencia citovosti, redukcia človeka na rozum, kladenie nespĺniteľných nárokov > depresia...
etika cností	dobrý (výborný, excelentný, vydatený) život	uskutočňovanie cností	Hľadaj to najlepšie v súlade s rozumom! (Usiluj sa o dokonalosť v strednosti balansu medzi extrémami!)	Sokrates, Platón, najmä Aristoteles, Tomáš Akvinský, súčasná etika cností (napr. A. MacIntyre)	+ zahŕňa život v jeho celistvosti, akceptuje procesualnosť, dynamiku stávania (tvorivosť, výchova a sebvýchova, výchova charakteru) – problematiké určovanie „stredú“, obsahu cností
normatívna etika (e. sociálnych pravidiel)	dobro spoločnosti (spravodlivosť) + súlad so sociálnymi pravidlami	konformizmus, koordinácia, kooperácia, subordinácia	Individuálne ciele podriadiť spoločným!	J. J. Rousseau, A. Comte, K. Marx a socialisti, kolektivismus (aj totalitné štáty)	+ sociálny rozmer konania, dôraz na celok spoločnosti, poriadok – potlačanie osobnosti a slobody jednotlivca, v mene „vysokých mét“, sociálne inžinierstvo
iné deterministické etiky	ímanentné ciele sveta (prírody): slepá vôľa prírody, biologické ciele (prežitie jedinca a druhu), psychická satisfakcia (sexuálne a emocionálne uspokojenie)	podriadiť svoje konanie tomu „ONO“ (sile prírody), vyjednávanie	Spoznávajú nevyhnutosť a akceptujú ju!	a) A. Schopenhauer, F. Nietzsche (voluntarizmus); b) S. Freud (psychologizmus) c) R. Dawkins, P. Singer (biologizmus)	+ akceptácia obmedzení, demýtizácia možnosti človeka, „realistické“ empirické riešenia – obratie človeka o slobodnú vôľu, strata morality ako takej, redukcia humanity na niečo iné (človek sa podstatne nelíši od prírody)

5. Zlaté pravidlo morálky a význam etického uvažovania v individuálnom a spoločenskom rozmere

Čo nám vyplýva z naznačenej mnohosti a vari aj komplikovanosti etických teórií? Zdá sa nám, že nám našu zorientovanosť v tom, čo je dobré, neuľahčuje? Podporuje argument o pluralite, relativite a nejasnosti etických názorov a postojov, o nemožnosti odhaľovať pravdu?

Skôr, než sa dostaneme k hlbším zdôvodneniam a k odpovediam rôznych autorov, začnime poukázaním na morálno-kultúrny úkaz, ktorý je univerzálny, t. j. platný v rozličných historických dobách a v rozličných kultúrnych celkoch. Môže nám slúžiť ako prvé východisko nášho filozofovania o dobre, ako prvý **argument proti „vulgárnemu relativizmu“**. Vo všetkých kultúrach a societách totiž vždy platilo a platí tzv. **ZLATÉ PRAVIDLO MORÁLKY**, ktoré je možné sformulovať dvojako:

- v negatívnej forme: „*Nerob druhému to, čo nechceš, aby on robil tebe,*“
- v pozitívnej forme: „*Rob to, čo chceš, aby robili aj druhí.*“

Zlaté pravidlo v pozitívnej forme ukazuje otvorený horizont morality, predstavuje neukončený proces neustáleho „zlepšovania sa“. Oproti negatívnej formulácii je pozitívna formulácia širšia, umožňuje konať nie reštriktívne („nerob“), ale perspektívne a rozvojovo („rob“).

Ako si uvedieme neskôr, môžeme sa domnievať, že okrem tohto pravidla, ktorým spravujeme vzájomné vzťahy, má človek v sebe akýsi humánny morálny „program“, tzv. *prirodený mravný zákon*, ktorý nás cez svedomie nabáda „konať dobro a vyhýbať sa zlu“.

Aký má etika význam? Aká je jej úloha?

Ponúkame prvotnú, motivačnú odpoveď.

Význam a úloha etiky:

- pomáha v živote rozoznať pravdu (dobro, hodnotu) od klamstva (zla, podvodu),
- učí a vychováva k schopnosti inklinovať svojím konaním skôr k pravde (dobru, hodnote),
- preniká do rozličných oblastí života (zdravie, rodina, podnikanie, politika...).

6. DEJINY etických teórií

Dostávame sa k poslednému pojmu v názve nášho predmetu – dejiny.

Pre lepšie pochopenie pojmu je vhodné rozlíšiť „dejiny“, „históriu“ a „dejinnosť“.

Dejiny (to čo je „udiate“) zdôrazňujú objektívny aspekt dejín. V tomto zmysle môžeme hovoriť aj o mojich osobných dejinách, alebo o dejinách mojej rodiny a pod.

História (vedomosť o minulosti) je vedou o slede udalostí, ktorých protagonistom je človek.

Dejinnosť

- vyjadruje existenciálny rozmer človeka (bytie a konanie človeka sa odohráva v čase),
- každé konanie je istým „spetím“ OD – K (situácia – cieľ: vyžaduje si zmysel konania).

Ľudský čin: motivácia → úmysel → skutok → hodnotenie → pokračovanie (špirála).

Etika je veda nielen o objektívnych normách a princípoch, ale aj o vývine morálneho myslenia a konania na rovine ONTOGENETICKEJ (vývin jedinca) a na rovine FILOGENETICKEJ (vývoj ľudstva).

V našom kurze sa zameriame na rovinu filogenetickú, teda na vývoj morálneho myslenia v priebehu dejín ľudstva, presnejšie nášho západného sveta.

Niekoľko poznámok:

- Etické teórie majú svoju históriu, svoj vývin, prekonávajú zmeny a variácie, sú súčasťou vývinu kultúry.
- Vývin (aj v pozitívnom zmysle) tu je: napr. zánik otrokárstva, posun v oblasti dodržiavania ľudských práv, postavenie slabších, detí, žien, menších, dôraz na rešpekt a toleranciu, odmietanie trestu smrti a pod.
- Dejiny etických teórií sledujú dejiny myslenia, filozofie.

7. Periodizácia dejín etických teórií

Skôr, než prejdeme k samotnej periodizácii európskej filozofie, urobme si predstavu o veľkých dejinách ľudstva. Presnejšie, ukážeme si našu **prehistoriu**. Na jej pozadí nám jasnejšie vynikne veľký civilizačný rozmach, ktorý sa začal pred necelými tritisíc rokmi.

Dejiny ľudstva:

4 až 1 mil. rokov p. Kr.: *australopithecus* (Lucy, predchodca rodu *homo*) – protokultúra

2,5 až 1,9 mil. rokov p. Kr.: *homo habilis* (prvé nástroje)

1,9 mil. až 230 tis. r. p. Kr.: *homo erectus* (oheň, zbrane, spolupráca)

700 až 200 tis. r. p. Kr.: začína *homo sapiens* (pochovávanie, rituály)

140 tis. až 10 tis. r. p. Kr.: *homo sapiens sapiens* (maľby, umenie, industria...)

- posledná prehistorická doba

Urobme si malý myšlienkový experiment, s vizuálnou pomôckou – „vlakom dejín“.

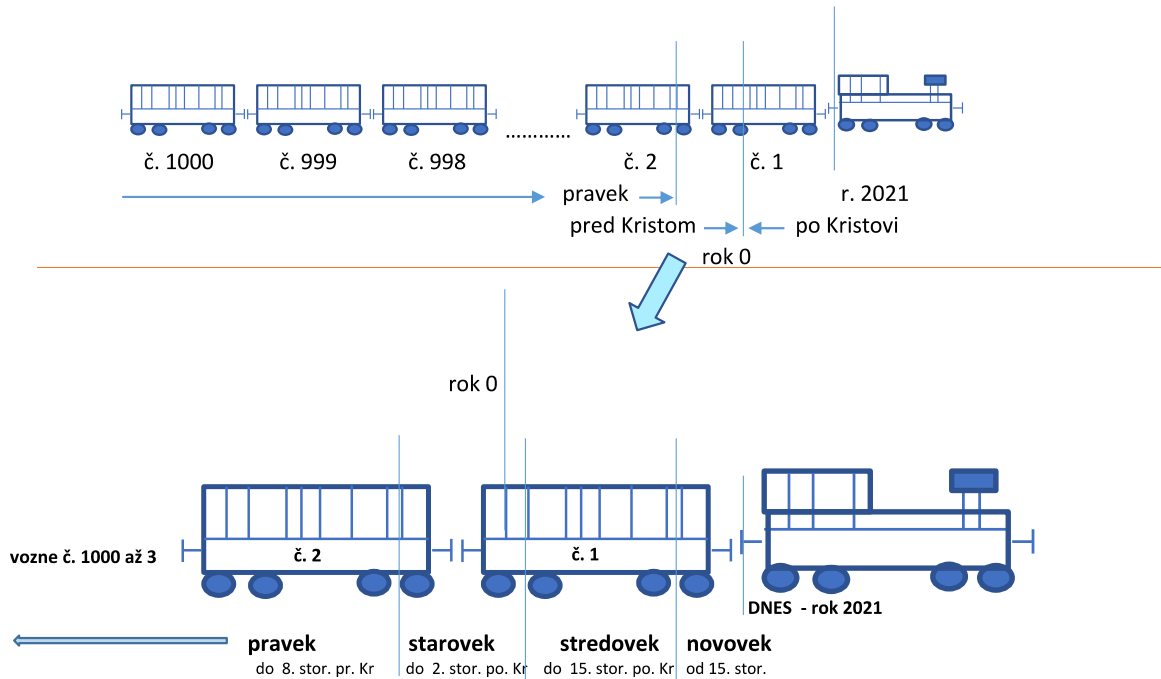
Predstavme si, že evolúciu ľudského druhu (*homo*) predstavuje vlak, ktorý má 1 000 vozňov.

Ak na tejto zemi existuje *homo* už 2,5 milióna rokov, tak jeden vozeň znázorňuje 2 500 rokov.

To znamená, že celú našu históriu (starovek, stredovek, novovek) po praveku môžeme vtesnať do prvého vozňa a len časti druhého (porov. obrázok nižšie).

Všetkých nasledujúcich 998 vozňov je v tuneli praveku!

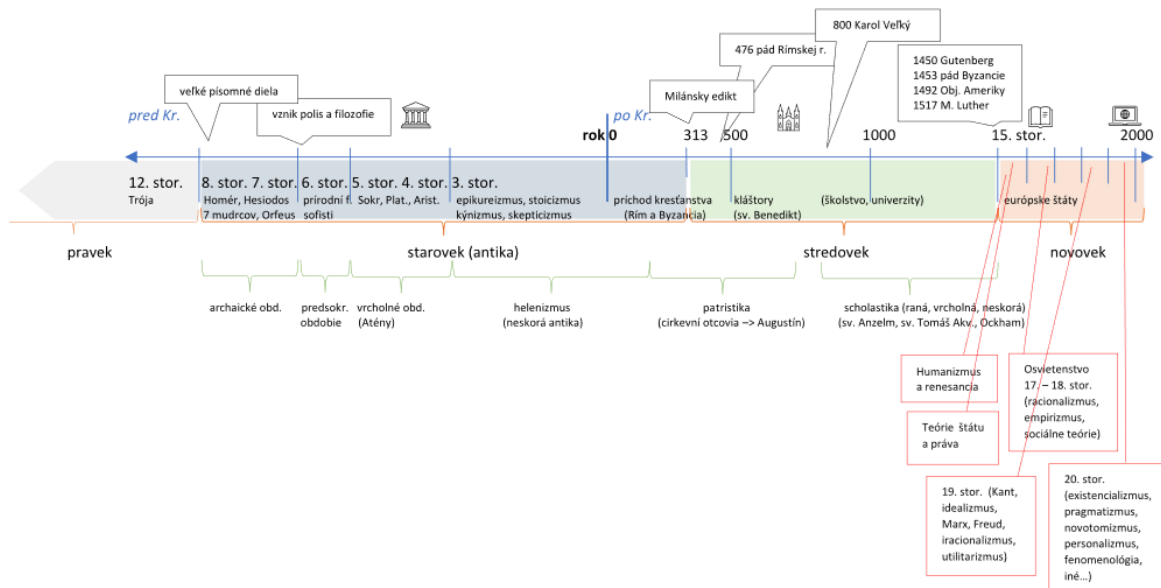
Druh *homo* – ako vlak s 1 000 voňami, 1 vozeň = 2 500 rokov:

Tu však uvedieme časovú os dejín našej civilizácie, súčasťou ktorých sú aj DET.

Túto os si v našom učebnom texte s miernymi úpravami zopakujeme na začiatku každej ďalšej dejinnej epochy (stredoveku, novoveku).

Dejiny západnej civilizácie (vrátane etického myslenia):

2. ANTIKA 1: počiatky etického myslenia v starovekom Grécku

Osnova kapitoly:

- mýthos – éthos,
- grécke myslenie všeobecne,
- archaická doba,
- prví filozofi, predsokratovci,
- Sokrates.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 7–17.

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 13–52.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 51–57.

BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi. Obrana Sokratova*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 53–88.

1. Mýthos – éthos

Skôr, než začal staroveký grécky (európsky) človek premýšľať nad svetom vedecky, logicky (od slova *logos*), pristupoval k svetu a k svojmu miestu v ňom *mýtický*. Mýtický spôsob existencie človeka neznamená „iluzórny, nepravdivý, falošný, detský“, ako bežne používame tento výraz dnes (pod vplyvom ranoosvietenskej snahy o „demytologizáciu“ poznania). Mýtický znamená jednoducho druhovo iný, pôvodnejší, no v našom myslení stále pretrvávajúci spôsob orientácie vo svete a porozumenia svetu. Mýtický spôsob existencie človeka môžeme v krátkosti opísať týmito charakteristikami:

- **mýthos** (μῦθος) = dosl. reč, rozprávanie, príbeh, správa,
- narácia o (pravekom) obraze sveta prostredníctvom príbehu o bohoch, ľuďoch, polobohoch, zvieratách, o celom svete,
- zmyslom je vyrozprávanie zmyslu sveta a života, zameranie je holistické (s ohľadom na celok, nie časti), príbeh sa odohral *illo tempore* (kedysi dávno), mimo historického času, je paradigmou – vzorom toho, čo sa deje dnes/má diať („minulosť“ určuje), svet je už daný,
- spravidla nemá autora, odovzdáva sa z generácie na generáciu rozprávaním, človek k mýtu nepristupuje s kritickým zmyslom, ale s túžbou objaviť múdrosť,
- úloha človeka: kontemplovať prvopočiatky, opakovať vzor, mať účasť na prapříbehu

- kult a rítus: sprítomňovanie posvätného,
- cyklické vnímanie času, nie lineárne (to prichádza až s dejinným vedomím),
- cieľ: zvládnuť *chaos* (nezriadenosť, hrôza, zlo), vnieť doň *kosmos* (poriadok, krása, dobro).

Hoci mýtický človek v praveku nepristupoval k morálke vedecky (filozoficky, s odstupom), to neznamená, že si nekládol otázky ohľadom toho, čo je dobré a ako má konať s ohľadom na *kosmos*. Práve naopak, robil to ale mýtickým spôsobom:

- **éthos** (ἦθος) – kultúrne prostredie, dané vzťahmi medzi ľuďmi, štruktúra „bývania spolu“ (porov. etymológiu slova),
- stabilný a stabilizujúci prvok spoločného života,
- jednotlivec je najprv členom väčšieho celku (spoločenstva, sveta), od ktorého preberá dôvod a dôstojnosť vlastnej existencie,
- kolektivistické, holistické a fatalistické (*moira* = osud) vnímanie toho, čo je „dobré“ (= dané, nemenné),
- človek v mýtkej dobe netvorí dejiny, nepremieňa svet, ale sa podriaďuje, začleňuje do celku,
- rôzne partikulárne etické obsahy mýtov (bohovia, heróovia, ľudia, zvieratá, svet...): vyjasňujú sa im otázky smrti, konečnosti, putovania, spravodlivosti, odvahy, obety...

Mytológia a mýtické myslenie bolo v praveku určujúce a výhradné, no aj dnes predstavuje dôležitý ľudský prístup k svetu a jeho zmyslu (v náboženských i nenáboženských naráciách).

2. Archaická, predfilozofická doba (8. – 6. stor. p. Kr.)

Sústredíme sa na starovekú grécku kultúru, ktorá zrodila „grécky zázrak“ – demokratické riadenie spoločnosti a filozofické (vedecké) reflektovanie reality. Z tejto kultúry sa vyvinula európska vzdelanosť a identita.

Grécky národ sa začína formovať už od 16. do 12. stor. p. Kr. – je to tzv. helladské obdobie, počas ktorého sa vzdialene konštituuje grécka identita. Toto obdobie však stále ešte považujeme za pravek.

Pravek sa končí vtedy, keď človek začína rozmýšľať dejinne (uvedomuje si historický rozmer existencie ľudstva) a reflektuje „veľké témy“ života v prvých literárnych dielach. Rozhodujúcou známku vzniku staroveku je zavedenie písma a **vznik literatúry**.

Stručne si predstavíme najstaršie obdobie gréckeho staroveku, predfilozofické obdobie, nazývané aj **archaické**, s najdôležitejšími autormi, ktorých diela obsahovali aj silné mravné a morálne dimenzie.

8. stor. pred Kr. – **Homér** (*Ilias a Odysea*): epos o Odyseovi (človek vychádza, putuje, dozrieva, vracia sa = opúšťa zavedené, aby sa našiel) – paradigma „západného človeka“, nadobúdanie charakteru.

7. stor. pred Kr. – **Hesiodos** (poéma *Práce a dni*): potreba návratu do „zlatého veku“ (rekonštrukcia dokonalosti), etika spravodlivosti, práce a hrdinstva (porov. úryvky in Mráz, 2001, s. 9 a 10).

6. stor. pred Kr. – **Orfeos** (domnelý autor tzv. orfických mýtov), pôvodne predhelénske, orientálne vplyvy, obsahujú myšlienku metempsychózy (prevteľovania duší) – objavenie duše v protiklade k telu (ovplyvnili Pytagora, neskôr aj Platóna).

Učenie siedmych mudrcov (7. – 6. stor. p. Kr.): Táles, Kleobulos, Solón, Chilon, Pittakos, Bias, Perian-dros – anekdoty, porekadlá, pravidlá dobrého života, ponaučenia (porov. úryvky in Mráz, 2001, s. 10 a 11).

3. Prví filozofi, grécka prírodná filozofia (6. – 5. stor. p. Kr.)

Približne v 6. storočí pred Kr. sa v Grécku vynára filozofické myslenie. K tomuto objavu nedochádza náhodou, je dôsledkom mnohých „šťastných“ okolností a vplyvov, ako je geografické situovanie, politicko-ekonomický vzmach, súťaž mestských štátov o čo najlepší ústavný systém a pod.

Všeobecný kontext vzniku filozofie:

- vznik a charakteristika **polis** (mestský štát: hodnota občianstva, občania vs. otroci a barbari, ústava so zákonmi – *nomoi*, ktoré zaručovali práva a predpisovali povinnosti, spoločný jazyk *koiné* a spoločná helénska kultúra, umiestnenie na križovatkách v Malej Ázii),
- **kosmos** a *polis* (polis ako krásny = usporiadaný svet, napodobňovanie rádu sveta),
- mýthos vs. **logos**, vzniká logické myslenie (vytváranie odstupu od sveta, systematickosť, kritickosť, hľadanie skrytého *arché* = prvopočiatku sveta) (*logia* = veda),
- **fysis** (príroda) má v sebe čosi božské – odhaľovaním božského v prírode nachádzame pravdu a dobro, ktoré vnášame do života prostredníctvom *praxis* (konania),
- objav **metafyziky** (*meta ta fysica* = podstaty skryté za fyzickým), logické odkrývanie skrytých princípov, ktoré riadia prírodu, sú jej „božskou“ podstatou, hĺbkou,
- **vznik filozofie** (Pytagoras vytvoril pojem „filosofia“: gréc. *filein sofia*): nový typ myslenia, svet sa stáva *problémom* (*pro-ballein* = hádzať pred), ktorý môžeme rozlúštiť rozumom; harmónia vecí nemôže byť náhodná – rozumom zisťujeme **prečo** (pýtanie sa na príčiny a podstatu), argumentačne zdôvodňujeme naše tvrdenia (na rozdiel od mýtu),
- v neskoršom období sa rozvíj aj filozofický prístup k etike (systematické, filozofické reflektovanie konania človeka vzhľadom na jeho posledné určenie).

Grécki prírodní filozofi (6. – 5. stor. p. Kr.)

Predmetom ich pýtania je príroda (*fysis*) a jej *arché* (prapočiatok, prapríčina, prazákon). Kládli si otázku: Čo je dôvodom jednoty a harmónie celého sveta?

Boli fascinovaní krásou sveta (*kosmos*) a tento úžas sa stal permanentným zdrojom úsilia o pravdu, čiže filozofovania. Podľa legendy jeden z prvých filozofov Táles pri úžase nad krásou (usporiadanosťou) hviezdnej oblohy padol do studne – tak bol uchvátený „božským“, že pozabudol na malicherné okolnosti povrchu fyziky... (Platón v dialógu *Theaitétos*, 174c).

Človek nemá špecifické postavenie vo filozofii, je len súčasťou všeobecného kozmu a v celku kozmu má svoje prirodzené miesto. Grécki prírodní filozofi („kozmológovia“) sa preto ešte nezaoberajú etikou ako špecifickou vedou. Medzi nimi môžeme rozlíšiť niekoľko škôl, prípadne okruhov prístupom podobných mysliteľov. Kvôli prehľadu tu uvedieme niektorých autorov a ich hlavné myšlienky:

A. Milétska škola:

Táles z Milétu: prazákladom bytia všetkých vecí je „niečo ako voda.“

Anaximénes: prazákladom všetkého je element vzduchu.

Anaximandros: podstatou všetkého je *apeiron* (niečo neobmedzené), svet existuje v harmónii protikladov, z ktorej všetko vzniká a zaniká.

B. Herakleitos z Efezu: prazákonom a praenergiou je element ohňa = zmeny; pántha rei = všetko sa hýbe, všetko sa deje a mení; všetko je zmena: „Nevstúpiš dvakrát do tej istej rieky“, „My sme aj nie sme“; ústredný pojem *logos* (λόγος): svetový rozum, dynamický rád sveta, človek ho rozumom dokáže odhaľovať, zachytiť.

C. Eleatská škola:

Parmenides: niet žiadnej zmeny, všetko je len Jedno, nemenné, večné; zmena je len preludom zmyslov (*doxa* = povrchná mienka), rozum odhaľuje podstatnú nemennosť Jedného.

Zenón: dokazuje nemožnosť pohybu, pohyb je len dojem zmyslov; uvádza tzv. apórie proti pohybu (dôkazy, že pohyb nejestvuje) – otec dialektiky (rozumového umenia argumentácie na základe vyvracania poukázaním na protirečenie).

D. tzv. pluralisti (svet je kombináciou viacerých elementov):

Empedokles: svet je sústavou zo štyroch živlov (voda, oheň, vzduch, zem); boj dvoch kozmických síl – lásky a nenávisť (zabezpečujú spájanie a rozpájanie elementov vo veciach).

Anaxagoras: svet je zložený zo semien vecí, svetový *Nús* (duch) z pôvodného chaosu vytvára kosmos; Duch je všetko ovládajúci a všetko poznajúci (obraz demiurga); človek má „malý nús“ = dušu (gréc. *psyché*), princíp života, riadiaci organizmus v jednote, umožňuje poznávať (prvý záujem o človeka vo filozofii!) – položil základy neskoršej vrcholnej gréckej filozofie.

Demokritos: teória atómov (*a-tomos* = nedeliteľný), človek je mikrokozmos, jeho úlohou je získať harmóniu, pokoj pomocou cnosti umiernenosti (predbieha neskorší stoicizmus), vtedy bude šťastný (*eudaimonia* = vyššie šťastie) – čriepky morálnej filozofie.

4. Sofisti (5. stor. p. Kr.)

Všeobecný kontext

- rozvoj miest a demokracie, zjednocovanie ríše, centrom „sveta“ sa stávajú Atény,
- podmienka filozofie: sloboda slova (príležitosť pre myslenie a rozvoj),
- filozofia a vzdelanosť sa stávajú súčasťou politiky (dopyt po rečníckom umení – schopnosti argumentácie a dialektiky),
- 1. antropologický obrat – upriamenie pozornosti filozofie na človeka (vzdelávanie v oblasti gramatiky, logiky, etiky, politiky).

Slávni učители a myslitelia, ktorí sa venovali tejto činnosti, neskôr získali označenie „sofisti“.

Sofisti (gréč. *sofistoi*)

- učители múdrosti („vzdelanci“), najmä rečníctva (vysoko žiadaní a platení),
- pestovali eristikú, umenie presvedčať druhých bez ohľadu na skutočnú pravdu,
- ich východiskom: skepticizmus = niet žiadnej pravdy, celé poznanie človeka je len *doxa* (mienka) ⇒ pravdu má silnejší (čiže šikovnejší v rétorike; zdanie je viac) ⇒ niet iného kritéria pre morálku, než je úspech (zvíťaziť, hoci aj vo veci slabých dôvodov) ⇒ pôvod utilitarizmu,
- niet objektívnych kritérií pre pravdu a dobro ⇒ epistemologický a etický relativizmus,
- predstavitelia vrcholnej filozofie Sokrates, Platón a Aristoteles používali výraz „sofisti“ v hanlivom zmysle (ako tých, ktorým ide len o zdanie a úspech, nie o skutočnú pravdu),
- v skutočnosti majú veľkú zásluhu na nastolení nových tém, vedných disciplín a na rozvoji slovesného umenia a dialektiky.

Najznámejšími zo sofistov boli Protagoras a Gorgias.

Protagoras: „Človek je mierou všetkých vecí“ – nie človek ako taký (ako druh), ale každý jeden človek ⇒ epistemologický relativizmus, morálny subjektivismus a individualizmus; v morálke v konečnom dôsledku robím, čo mi (nám) je užitočné (používajúc aj lož či krivdu, ak ju viem „predať“ ako pravdu či právo); *nomoi* sú teda výsledkom svojvôle a moci (konvencie podporenej účelovosťou).

Gorgias: „Niet žiadnej pravdy. Keby aj bola, nemohli by sme ju poznať. Keby sme ju aj mohli poznať, nemohli by sme ju vysloviť“ – tri úrovne skúmania, tri disciplíny: ontologická, epistemologická, etická; hlavná myšlienka: agnosticizmus (pravdu nie je možné poznať) a amoralizmus (niet kritérií na posudzovanie dobra a zla).

Jednoduché zhodnotenie:

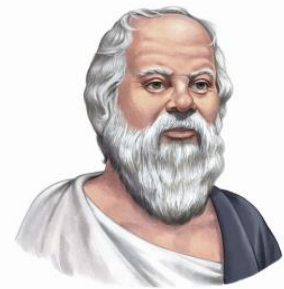
- + zaviedli pozornosť filozofie na človeka,
- + odlíšili prirodzenosť a konvenciu (prirodzený a pozitívny zákon),
- + prispeli k rozvoju disciplín ako rétorika, gramatika, pedagogika,
- + inšpirovali a podnietili filozofiu Sokrata,
- zastávali epistemologický a etický skepticizmus, relativizmus, agnosticizmus,
- teoreticky legitimizovali právo silnejšieho a egoizmu,
- legitimizovali manipuláciu človekom a spoločnosťou (s pomocou rétoriky),
- poskytovali teoretický podklad pre disgregáciu práva, kultúry a spoločnosti,
- výchovu ponímali ako inštruktáž šikovnosti, technickej zručnosti, bez ohľadu na pravdivosť a morálku.

Vrchol klasickej gréckej filozofie predstavujú aténski učitelia Sokrates, Platón a Aristoteles.

5. Sokrates (470 – 399 p. Kr.)

O Sokratovi a jeho učení sú napísané celé knihy. Sokrates je **prototypom filozofa**, ku ktorému sa vracajú všetci filozofi všetkých čias. Môžeme ho považovať aj za objaviteľa etiky.

V našom texte iba zosumarizujeme základné prvky jeho myslenia. Na hlbšie štúdium odporúčame dlhšie ucelené texty a rozboru Sokratovej filozofie.

Sokrates:

- archetyp filozofa, praotec filozofie v našom ponímaní,
- zakladateľ vrcholnej gréckej filozofie (učiteľ Platóna, ktorý bol zasa učiteľom Aristotela),
- filozof na ulici, „aténsky ovad“, provokatér (neodbytné kládol znepokojivé otázky),
- nič nenapísal – z lásky k pravde (tvrdil, že pravda sa nedá zachytiť v písanom texte; vieme o ňom najmä od Xenofóna a Platóna),
- jeho učenie vychádzalo od sofistov (za hľadiska metódy), ale obsahom sa postavil proti nim: pravda musí existovať a len vtedy, ak sa o ňu usilujeme, náš (bádavý) život má zmysel,
- jeho životný príbeh je dôkazom koherentnosti jeho učenia.

Hlavné myšlienky

- A. **Objaviteľ etiky:** zniesol filozofiu medzi ľudí, tvrdil, že len etické otázky a úsilie o dobro dávajú zmysel životu, odmietal sofistický relativizmus a amoralizmus.

- B. Metóda: **techné maieutiké** (pôrodnická metóda): časť ironická (rozklad mylného presvedčenia druhého, jeho doxa) a časť maieutická (privádzanie pravdy a dobra „na svet“) – s pomocou dialógu, presného kladenja otázok.
- C. Otázka cnosti – je záležitosťou poznania, **etický intelektualizmus** (morálne zlo, *kakón*, je nedostatkom poznania – treba bádať a namáhať rozum, by sme poznali dobro).
- D. Definuje základné pojmy etiky (čo je dobro, cnosť, spravodlivosť...), stanovuje **princíp ľudskej dôstojnosti**: konať tak, aby človek konaním potvrdzoval sám seba vzhľadom na vlastnú dôstojnosť (klásť si pravidlá pre riadenie vlastných túžob) – dobrý človek je cnostný – aretaická a eudaimonická etika (*areté* = cnosť; *eudaimonia* = blaženosť).
- E. **Daimonion** – všetci máme vnútorný božský hlas, ktorý „našepkáva“ ako dobre konať (svedomie).
- F. **Etický realizmus** uprostred dvoch krajností:
1. skepticizmus (pravda ako kritérium dobrého konania nejestvuje),
 2. vedecký dogmatizmus (pravda a dobro je práve toto a nič iné, bez diskusie).

Etický realizmus: pravda jestvuje, ale my sme **stále na ceste** jej dosahovania, nemôžeme ju vlastniť ako majetok, ale musíme sa o ňu usilovať.

Etický skepticizmus	Etický realizmus	Vedecký dogmatizmus
Nejestvuje pravda, podľa ktorej by sme mohli či mali konať.	Pravda existuje, no môžeme sa k nej len postupne približovať bádáním a v dialógu.	Pravda je len jedna, tá, ktorú vlastním, niet o čom diskutovať.

- G. **Vychovávateľ mládeže**: venoval sa mladým ľuďom, používajúc vlastnú pedagogickú metódu (maieutiku); vyznačoval sa neohrozenosťou (odvahou a odhodlaním nasledovať dobro, bez ohľadu na spoločenské riziká, ktoré mu hrozili); zanechal trvalé svedectvo života (pre svoje presvedčenie a učenie podstúpil popravu).

Pedagogická poznámka

Sokrates je trvalým vzorom filozofa, ktorý tvrdí, že **život je hodný človeka** vtedy, ak je zameraný na hľadanie pravdy a dobra, teda **ak je „bádavý.“** Sokrates je filozof–pedagóg, svojou pedagogickou metódou maieutiky (pôrodnického umenia) je doposiaľ známy ako filozof dialógu. Vychovávať a vzdelávať bol pre neho základný filozofický imperatív, kvôli ktorému aj položil svoj život. Ako Platónov učiteľ, ktorý bol zasa učiteľom Aristotela, nám zanechal **základ tzv. etiky cnosti**, čiže etiky zameranej na formovanie morálneho charakteru človeka.

Úloha: Prečítajte si krátky Platónov spis *Obrana Sokratova*. Zvýraznite citácie, ktoré ukazujú Sokratovu etickú výchovu.

3. – 4. ANTIKA 2: vrcholné a neskoré obdobie starovekého etického myslenia

Osnova kapitoly:

- Platón,
- Aristoteles,
- kýnizmus,
- epikureizmus,
- stoicizmus,
- skepticizmus.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 17–26.

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 52–117.

PLATÓN: *Štát*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 275–278.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha : Portál, 2004, s. 43–44.

ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979.

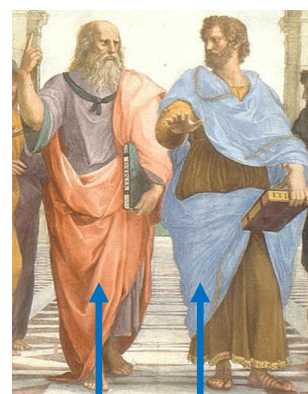
THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 53–74.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 59–80.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 111–117.

1. Platón (427 – 347 p. Kr.)

- aténsky filozof, aristokrat, žiak Sokrata, tvorca prvej filozofickej sústavy (vychádza zo Sokrata),
- založil Akadémiu, svetoznámu filozofickú vysokú školu (zatvorená až v r. 529 po Kr.),
- zdokonalil Sokratovu dialektiku, vychádzal z toho, že cieľom filozofie je odhaľovať pravdu,
- napísal niekoľko desiatok diel, väčšinou v dialogickej podobe (odkaz na Sokrata), najväčšie dielo *Ústava* (Štát),
- etické učenie je zakomponované do jeho dialógov.

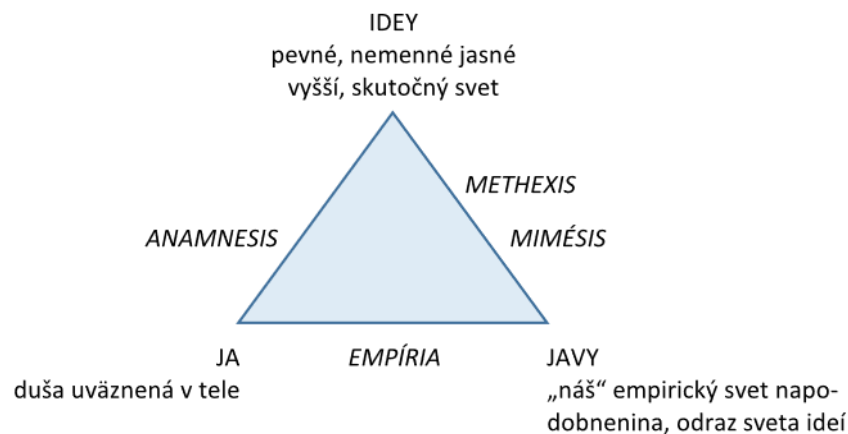

Platón Aristoteles

A. Teória sveta ideí a sveta empírie:

Svet nie je len to, čo vidíme, čo je nám dané empiricky (zmyslovo). Naopak, empiricky vnímateľné veci sveta sú len nedokonalým odrazom dokonalého duchovného sveta ideí, ktorý nevidíme, ale ktorý

môžeme poznávať rozumom. Materiálne veci sú neisté, premenlivé, podliehajú skaze (vzniku a zániku). Duchovné podstaty (idey) sú večné, dokonalé vzory hmotných vecí. Kto odhalí tento rozdiel a nechá sa viesť objavovaním týchto podstat, ten začína byť múdry a jeho život nadobúda zmysel. Platónovu predstavu o svete ideí a o nedokonalej hmote, ako aj o úlohe človeka voči nim, výborne znázorňuje známy **mýtus (podobenstvo) o jaskyni** (v diele *Štát*, 7. kniha, 514a–517a). Odporúčam prečítať a vysvetliť si spoločne alegóriu tohto podobenstva.

- najvyšším dobrom je Dobro samo (idea dobra, ton Agathon) ⇒ všetko čo je, je dobré (v rôznej miere) podľa miery účasti na Dobre (**ontologický aspekt dobra**),
- dobré sú hierarchicky usporiadané (podľa miery bytia): v rôznej miere sa podieľajú na absolútnom Dobre,
- zlo samo neexistuje, *zlo je nedostatkom dobra* (privatio boni) ⇒ privatívna teória zla,
- nedokonalý materiálny svet je priestorom „zla“ (nedostatku dobra).

B. Teória duše

Človek je zložený z duše a tela. Duša je duchovnou (ideálnou) zložkou človeka, telo je jeho materiálnou zložkou. Duša je uväznená v tele.

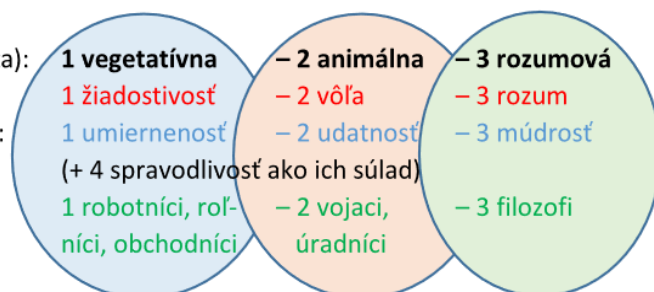
- Platónova psychológia/antropológia: dualistický pohľad (duša vs. telo).

tri podoby duše (psyché = princíp života):

tri zložky ľudskej duše:

=> **tri základné cnosti** (stavy harmónie):

=> **tri zložky štátu:**

C. Etika

- obsahuje aretológiu: **náuku o cnostiach** + epistemológiu: náuku o pravom poznaní,
- úlohou filozofa je vedenie duše (psychagógia), starostlivosť o dušu (*epimeleia tes psyches*),
- úlohou človeka je vymaniť sa zo sveta zmyslov smerom k ideálnym dobrám (ideám); od *doxa* (mienky, „tieňov“) smerovať k *epistéme* (skutočnému poznaniu),
- najvyššou cnosťou je múdrosť (*sofia*), ostatné sú jej podriadené
⇒ intelektualistická etika (porov. Sokrates),
- *eros* – láska ku kráse zmyslovej má povznášať ku kráse duchovnej („platonická láska“).

D. Náuka o štáte

- v diele Ústava (Štát): usporiadanie ideálnej spoločnosti; školstvo, vzdelávanie pre všetkých,
- sofokracia vs. „demokracia“ (neskôr Aristotelom kritizovaný model): ideálna je **vláda filozofov** („múdрых“), nie vláda „luzy“ (prostej väčšiny, ktorej nejde o vyššie dobro),
- problém: potláčanie prirodzených inštitúcií (manželstva a rodiny), štátny absolutizmus, eugenika, ťah za „dokonalosťou“ bez ohľadu na ľudské možnosti,
- model, na ktorý sa odvolávajú moderní totalitní diktátori.

Platón – zakladateľ idealistickej línie filozofovania, inšpirátor až podnes.

„Celé dejiny filozofie sú iba poznámkami k Platónovi“ (A. N. Whitehead, filozof, 1929).

2. Aristoteles (384 – 322 p. Kr.)

- 20 rokov študoval u Platóna, bol jeho najlepší žiak, neskôr konkurent,
- založil v Aténach školu Lýkeion („peripatetici“, tí ktorí sa pri vyučovaní prechádzajú),
- založil nový prístup vo filozofii: realizmus (najprv empirické poznanie, potom generalizácia a dedukcia; intelektuálne nazeranie princípov a podstát),
- napísal stovky diel, aj prírodovedných; prvé filozofické traktáty (systematické pojednania) v rozličných disciplínach,
- prvé traktáty o etike: *Etika Nikomachova*, *Etika Eudémova*, *Veľká etika* (zakladateľ etiky ako vedy).

A. Ontológia, logika a antropológia

- svet je **hierarchicky usporiadaný**, najvyšším bytím a dobrom je Prvý hýbateľ (Prvá príčina a Posledný cieľ, Absolútno), všetky ostatné bytia jestvujú vďaka nemu,

- empirický svet je vonkajším prejavom sveta inteligibilného (neempirického), ale je zároveň hodnotným a jediným možným priestorom pre prvotné epistemologické a morálne úsilie človeka,
- človek dokáže rozumom odhaľovať skryté podstaty a princípy bytia,
- logika je veda o správnom myslení, etika je veda o dobrom konaní (*praxis*),
- pomocou správneho poznávania dospeje človek k pôvodu dobra (primát rozumového úsilia),
- zdefinoval človeka ako **zoon logon echon** (živočích rozumný a rozprávajúci) a **zoon politikon** (živočích spoločenský).

B. Etika

- eudaimonická (zameraná na dosahovanie blaženosti), intelektualistická (založená na rozumovom poznávaní), aretaická (etika cnosti),
- cieľom úsilia človeka je blaženosť (*eudaimonia*), môže ju dosahovať kultivovaním svojich cností,
- naše šťastie nie je náhoda ani osud, je „v našich rukách“ („dobro, ktoré môžeme dosiahnuť našou činnosťou“),
- **cnosť je strednosť** medzi prebytkom a nedostatkom ⇒ hľadanie rovnováhy, balansu,
- výzva pre výchovu a sebaučinku (etika spätá s pedagogikou).

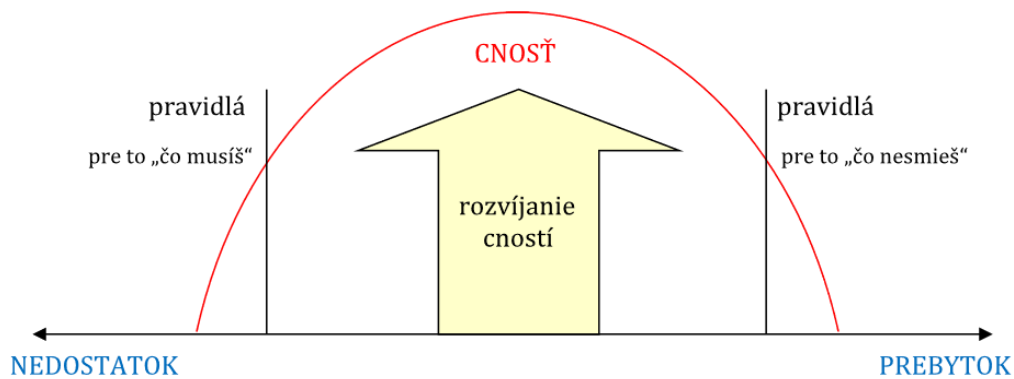
Etika cnosti vychádza zo starobylej **teórie dobrého, šťastného a vydareného života**¹. Aristoteles o cnosti tvrdí, že:

- je to cieľavedomé *nasmerovanie konania na dobro*,
- ide o „*získanú vlastnosť, zvolený stav*“,
- je to *habitus*, čiže relatívne trvalá vlastnosť zamerania na dobro,
- je to *stred* medzi dvoma krajnosťami (nadbytkom a nedostatkom),
- je to konanie v súlade s rozvážnosťou, praktickou *múdrosťou* (gréc. *frónésis*),
- je to voľba *dobrého cieľa*,
- je to voľba *dobrych prostriedkov* na dosahovanie tohto cieľa,
- dôsledkom takého konania je život naplnený *blaženosťou, šťastím*.

¹ O blaženosti, etike cnosti a o morálnom charaktere výstižne hovorí Jakub Betinský v Pravidelnej dávke č. 1, 2, 4 a 107. Môžete si ich vypočuť tu:

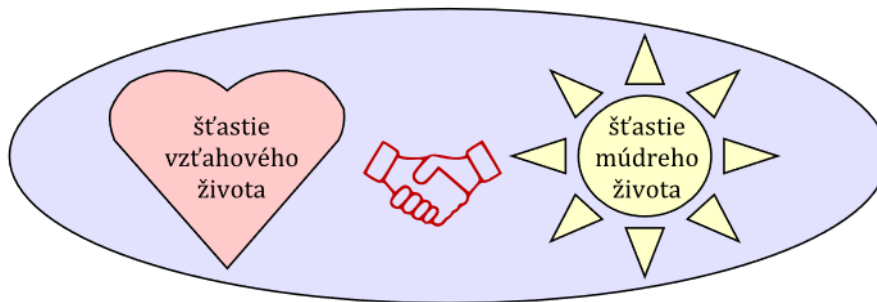
- <https://pravidelnadavka.sk/1-stastie-ako-konecny-ciel-zivota/>,
- <https://pravidelnadavka.sk/2-stastie-ako-hladanie-zmyslu-zivota/>,
- <https://pravidelnadavka.sk/4-moralny-kompas/>,
- <https://pravidelnadavka.sk/107-co-je-to-stastie-muska-ienom-zlata/>.

Cnosť ako hľadanie stredy medzi dvomi krajnosťami (nerestami):

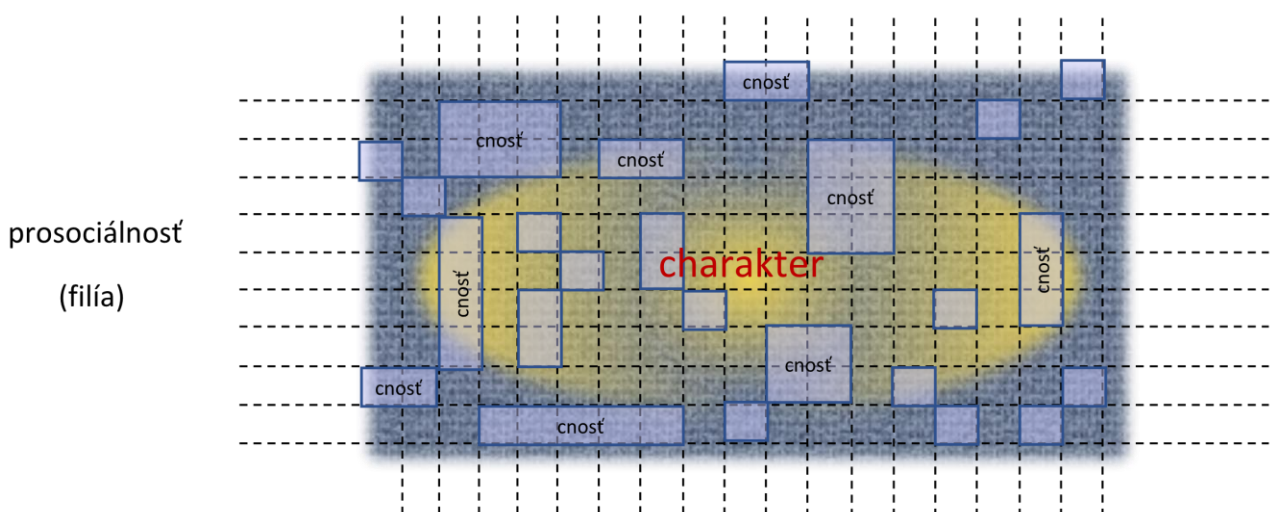
- cnosti sú *dianoetické* (rozumové) a *etické* (formovanie emocionálneho života),
- eudaimonia nie je *hedoné* (pôžitok, rozkoš), ani úžitok (zisk), je to pravé šťastie,
- priestorom realizácie cnosti je *sféra vzťahov*; pravým dobrom je priateľstvo (*filía*),
- Aristoteles: teória „dvoch šťastí“ – šťastie teoretického a praktického života (*filía + sofía*).

V živote sa usilujeme o spojenie šťastia v *bios practicos* a *bios theoreticos*:

Praktickú múdrosť (alebo rozumnosť, *fronésis*) je potrebné pestovať a rozvíjať v integrácii a „simultánne“ s kultivovaním ostatných mravných cností (čestnosti, pevnej vôle, sebaovládania, spravodlivosti a pod.), so zameraním na zvyšovanie kvality vzťahov k druhým.

rozumnosť (*fronésis*)

C. Politika

- v diele *Politeia* (Republika) obhajuje úsilie o **spoločné dobro** (štát) prostredníctvom úsilia o dobrý charakter (komplex cností) ⇒ politické umenie musí byť etické; cnostné konanie vedie k dobrému spoločenstvu,
- sociálny rozmer patrí k podstate človeka (štát je prirodzený organizmus, nie je výsledkom náhody alebo dohody),
- najlepším zriadením je *politeia* (kultivovaná demokracia), nie monarchia alebo aristokracia,
- dobrá spoločnosť je založená na zákonnej spravodlivosti (ako podmienke), ale smeruje k politickému priateľstvu – láske (*filía politiké*) (ako k cieľu): keby sme konali cnostne, nepotrebovali by sme zákony...

D. Etika Nikomachova – syntetický prehľad

Aristoteles napísal mnoho diel, no najviac čítaným a citovaným je prvé systematické pojednanie o etike, *Etika Nikomachova*. Zanechal ho ako akýsi závet svojmu synovi Nikomachovi. Dielo má logickú architektonickú štruktúru, začína sa vyjasňovaním pojmov, vyjasňovaním hlavného cieľa (blaženosti) a cestou k nej (cnosťou). Uvádza sa v ňom popis hlavných a mnohých vedľajších cností. Za vyvrcholenie pojednania môžeme považovať 8. a 9. knihu (kapitolu), v ktorých Aristoteles rozoberá **pravé priateľstvo**.

Štruktúra diela Etika Nikomachova:

1. Čo je predmetom etiky, čo je dobro, čo je blaženosť a ako ju dosiahnuť.
2. Čo je cnosť, definovanie cnosti, príklady hľadania stredu medzi krajnosťami.
3. Problém dobrovoľnosti, vedomého konania a slobody v konaní. Jednotlivé cnosti.
4. Prezentácia ďalších jednotlivých cností ako stredností medzi krajnosťami.
5. Spravodlivosť a právo.
6. Rozumové cnosti, múdrosť (*sofia*) a rozumnosť (*fronésis*).
7. Etické cnosti. Zdržanlivosť a rozkoše.
8. Priateľstvo – jeho podstata, druhy priateľstva, nepravé priateľstvá a pravé priateľstvo.
9. Priateľstvo – uzatváranie a rušenie priateľstva. Priazeň, svornosť, priateľské spolunažívanie v spoločnosti.
10. O slasti s strasti v živote. Opäť o blaženosti ako cieľi života.

Úloha na semináre: Rozdeľte si jednotlivé kapitoly Etiky Nikomachovej a na základe práce s textom vytvorte myšlienkovú mapu kapitoly. Na hodinách v škole predstavte svoju časť textu s pomocou myšlienkového mapy a na základe podrobnejších pokynov vyučujúceho.

Pedagogická poznámka

Etické myslenie Sokrata, Platóna a Aristotela sú **klasickými a trvalými prameňmi tzv. etiky cnosti**. Etika cnosti inšpiruje tzv. výchovu charakteru, ktorá stojí na pozadí aj slovenského konceptu morálnej výchovy v predmete etická výchova. Etická výchova vychádza z teórie etiky cnosti a personalistickej etiky dialógu.

3. Helenistické obdobie (4. stor. pr Kr. – 6. stor. po Kr.)

Kontext a spoločné črty:

- poklasické, neskoré obdobie antiky, nasleduje po období aténskom,
- grécka ríša postupne upadá, na miesto nej sa hegemónom Európy stáva Rím a Rímska ríša,
- podmanené Grécko zažíva svoju obmedzenosť, bežný človek sa uhýba z politického života,
- myslenie a kultúra sa orientuje na každodenné prežívanie, na individuálny život (dôraz na etiku, otázky zmyslu života, priateľstva, cností; návrat skepticizmu a nedôvery k veľkým systémom – filozofickým i politickým).

K jednotlivým prúdom opäť uvedieme len základné črty, bez hlbšieho a systematického opisu.

A. Kýnizmus

Antisténes, Diogénes (4. stor. pred Kr.)

- opovrhovali politikou a spoločenskými mravmi a zákonmi, ako aj materiálnym vlastníctvom,
- tvrdili, že človek môže dosiahnuť šťastie iba keď sa oslobodí od týchto vonkajších vplyvov,
- hlásali návrat k prírode a prirodzenosti, boli kritickí a sarkastickí, vyvracali všetky filozofické systémy,
- sformulovali filozofické zdôvodnenie asketizmu (neskorší vplyv na stoikov, pustovníkov a mníchov).

B. Epikureizmus

Epikuros zo Samu (341 – 270 p. Kr.)

- hlavnou filozofickou disciplínou je etika chápaná ako hľadanie šťastia,
- nedôveruje rozumu, metafyzickej špekulácii, istotu prináša zmyslové poznanie,
- filozof *hedonizmu*: šťastie stotožňuje so slasťou (vyhľadávaj slasť, vyhýbaj sa strasti),
- slasť však nemá ničieť život ale zachovávať: nie akákoľvek slasť, ale v súlade s praktickou rozumnosťou,

- rozlišuje slasti:
 1. prirodzené a nevyhnutné (pri jedení a pití),
 2. prirodzené a nie nevyhnutné (pri sexe),
 3. neprirodzené a nie nevyhnutné (nadobúdanie bohatstva a slávy),
- treba vyhľadávať čo najviac trvalé slasti (za použitia utilitárneho kalkulu: aby „náklady“ neprevýšili „zisky“),
- etika individualistická (nezáujem o obec a spoločné dobro) (motto: ži skrytý život!),
- založil školu „v záhrade“ (neprajníci hovorili o „záhrade rozkoší“), kde vyučoval svojich žiakov.

C. Stoicizmus

Zenón z Kítia (343 p. Kr. – 264 p. Kr.) *a spol.*

- hlásali život v súlade s prírodou (ži podľa prirodzenosti) – otvárajú otázku ľudskej prirodzenosti,
- podľa nich ľudskú prirodzenosť majú všetci ľudia (aj Negréci a otroci) – antropologický univerzalizmus,
- predchodcovia environmentálnej filozofie,
- na život netreba veľa, stačí málo (striedmosť) a bez excesov (zachovávanie pokoja = *ataraxia*) odtiaľ výraz „stoický pokoj“²,
- treba sa vyhýbať vášnivým prejavom, pestovať umiernenosť, sebaovládanie, múdrosť (askéza!),
- rozvíjali etiku cnosti; ideálom stoikov je mudrc (*fronimos*), ktorý je šťastný a slobodný (od vonkajších vplyvov a vnútorných vášní),
- prevádzkovali školu v stíporadí („stoa“ = stíporadie).

Rímski stoici: Marcus Tullius Cicero, Lucius Annaeus Seneca, Marcus Aurélius

(2. stor. p. Kr. – 2. stor. po Kr.)

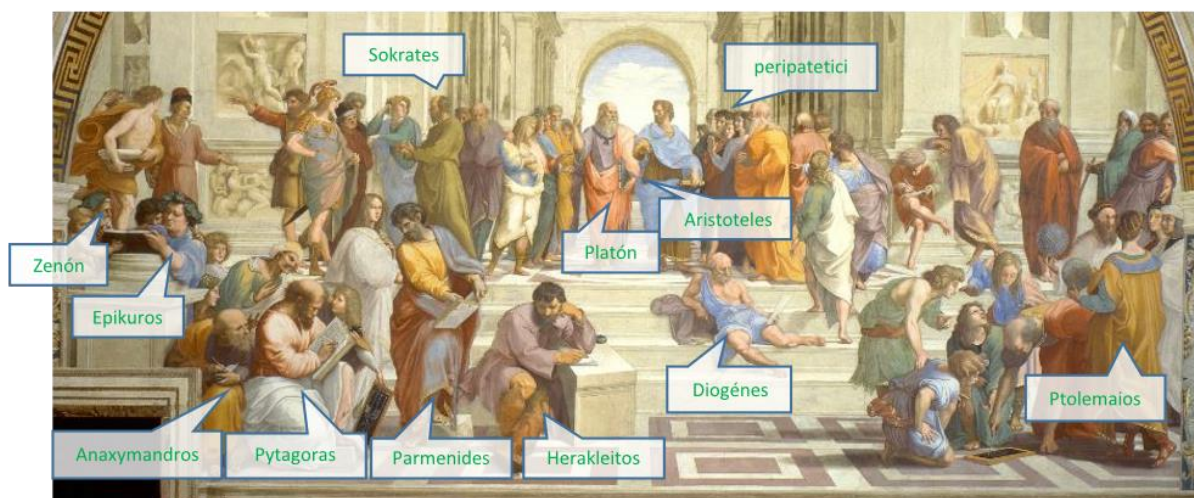
- pokračovali v stoickej filozofii (jediná „rímska filozofia“), priniesli filozofiu do Ríma,
- oproti Grékom vyzdvihovali službu štátu; cnostný človek nie je individualista,
- stoický ideál: človek udatný, čestný, obetavý, verný priateľom, spravodlivý a múdry,
- mali neskorší vplyv na kresťanskú etiku (v asketike).

² <https://pravidelnadavka.podbean.com/e/150-sebadisciplina-10-stoicky-ch-life-hackov-od-marca-aurelia/>,
<https://pravidelnadavka.podbean.com/e/142-stoicky-pokoj-v-case-krizy-tri-prakticke-rady-marca-aurelia/>.

D. Skepticizmus

Pyrrhon z Elidy (365 – 275 p. Kr.) a spol.

- tvrdili, že o ničom nie je možné vysloviť definitívny súd, je potrebné zachovávať *skepsis* (pochybnosť), lebo len takýto postoj je korektný,
- šťastný môže byť iba človek ľahostajný, ktorý nemá záujem o dianie (*apatheia*),
- jediná možnosť poznania je pravdepodobnosť (⇒ agnosticizmus),
- konaj tak, ako od teba žiada daná kultúra a spoločnosť, ale bez osobného zaangažovania,
- predchodcovia postmoderného relativizmu (teoretického a etického).

Rafaele Santi: *Aténska škola* (1511).

Pedagogická poznámka

Etické prúdy helenistického obdobia v mnohom predznačili základné etické teórie, ktoré sa vyvinuli v priebehu dejín európskeho myslenia. Kýnizmus a stoicizmus sa napríklad opierali o asketizmus, ktorý chápali ako podmienku upokojenia, koncentrácie a čistého, vzruchmi nekontaminovaného života. Prirodzenosť v človeku je podľa nich záväzná pre naše konanie – v tomto nastavení predbiehajú deontologickú etiku (etiku povinnosti) Immanuela Kanta. Normativita, konanie podľa všeobecných pravidiel a predovšetkým spravodlivo, to sú základné motívy tohto druhu morálky. **Morálna výchova založená na normativite** (napr. na dosahovaní určitých stanovených stupňov kognitívno-morálneho vývinu dieťaťa) je preto skôr kognitivistická, intelektualistická a orientovaná na dodržiavanie pravidiel. Jej riziko spočíva v potieraní či zanedbávaní emocionality, individuálneho prežívania, reálnej výkonovej praxe (rozvoj morálneho uvažovania sa preferuje pred nácvikom morálneho konania).

Na druhej strane epikurejci uviedli do diskurzu potešenie a absenciu strasti ako cieľovú hodnotu. Pri konaní je potrebné zvažovať následky činov a z tohto pohľadu kalkulovať „väčšie dobro“. Takto Epikuros a jeho žiaci zaviedli hlavnú myšlienku utilitarizmu, ktorý je dnes všeobecne veľmi rozšíreným etickým systémom. **Utilitaristicky zameraná výchova** nabáda k prepočítavaniu ziskov a strát, pričom cieľom má byť „wellbeing“, čiže život pohody, blahobytu a zábavy, hoci aj v širšom spoločenskom rámci

(pre čo najviac ľudí). Takto nastavená výchova má niekoľko slabín: morálne dobro zamieňa za úžitok a pôžitok, orientuje dieťa najskôr na vlastný sebecký záujem, nedokáže vysvetliť zmysel utrpenia a bezodplatnej námahy, vzťahy k druhým reguluje cez optiku vzájomnej výhody a zisku.

5. STREDOVEK 1: periodizácia stredovekej etiky, príchod kresťanského myslenia, nové prvky v etike, raný stredovek

Osnova kapitoly:

- periodizácia a všeobecné znaky,
- judaizmus,
- nóvum kresťanstva,
- patristika:
 - raná (Tertulián, Origénes, kappadócki otcovia),
 - vrcholná (sv. Ambróz, sv. Augustín),
 - neskorá (Boethius, sv. Benedikt).

Študijná literatúra k tejto kapitole:

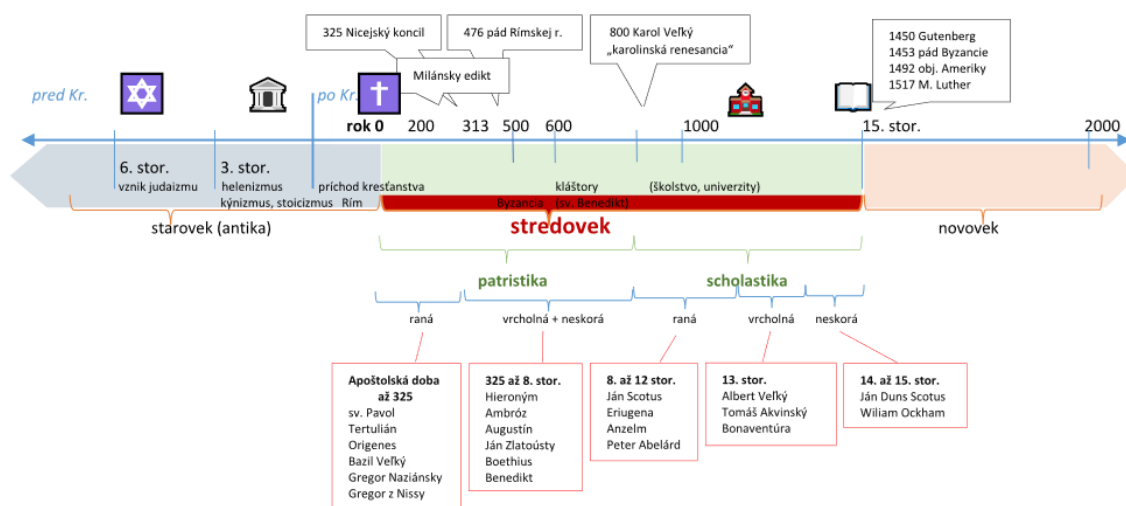
MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 26–29.

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 118–138.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 87–98, 111–118.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 67–75, 117–122.

1. Periodizácia stredoveku a všeobecné znaky

Rozpätie stredoveku:

OD: prenikanie kresťanského myslenia do kultúry, myslenia, politiky

(symbolické roky: 0, 313, 325, 476 – porov. vyššie načrtnutú časovú os).

DO: vznik novej epochy – novoveku (symbolické roky: 1450, 1453, 1492, 1517; porov. vyššie).

Všeobecné znaky stredoveku:

- kresťanský svetonázor sa stáva súčasťou európskej kultúry a každodennej mravnosti,
- náboženská biblická náuka sa spája s gréckym (rímskym) myslením (postupný vznik teológie),
- vytváranie veľkých metafyzických systémov (veľký vzmach filozofie a teológie; silný impulz pre európsku kultúru),
- skúmanie *ordo universale* (hierarchický rád sveta – symbolom je gotická katedrála: všetko a každý má v stavbe sveta svoje miesto),
- spájanie moci svetskej a cirkevnej („ruka v ruke“ → politické napätia, hľadanie *modus vivendi*),
- nebývalý rozvoj školstva – až po vznik univerzít (dôraz na *educatio*),
- spoločný európsky jazyk (latinčina) ⇒ enormný rozvoj kultúry (vs. tzv. „temný stredovek“).

2. Judaistické predstavy o človeku

- vychádzajú z Biblie (Tóry),
- *skorý judaizmus* (6. stor. p. Kr. až 70 po Kr. – po pád Jeruzalema) a *neskorší judaizmus* (po r. 70),
- základné vieroučné pravdy:
 - monoteizmus,
 - záväznosť **zmluvy** medzi Bohom a človekom,
 - Židia sú vyvolený ľud Jahveho,
 - svet je stvorený, čiže nie je večný a božský (čas a priestor sú stvorené).
 - Biblická antropológia:
 - človek je stvorený **na Boží obraz** a podobu (*imago Dei*),
 - človek je stvorený v dvoch pohlaviach,
 - prvotný imperatív lásky a prokreácie (+ podmanenia sveta),

- osobné ja je integrálne (duch a telo) – personálny rozmer človeka,
- jestvuje objektívny morálny rád → spravodlivosť podľa normy („oko za oko“),
- Dekalóg ako objektívna norma (nezabiješ, nezosmilniš, nepokradneš...),
- človek sa hriechom vylučuje zo zmluvy s Bohom a z komunity,
- morálny zákon platí pre všetkých ľudí (univerzálnosť morálneho poriadku),
- história je lineárna (od stvorenia po koniec sveta).

3. Nóvum kresťanskej etiky

- stvorenie *ex nihilo* (z ničoho):

Boh je autorom sveta („záhrady“), aby doň vložil človeka (má plán so svetom) → človek je dôvodom existencie sveta;

Boh je láska, kvôli človeku sa stal človekom (Kristus);

- „Boh-s-nami“ (Boh osobný, zainteresovaný, Kristus je pravé „imago Dei“ – vzor),
- schéma dejín (ako putovanie človeka a ľudstva):

- Genezis: prvý hriech (Byť ako Boh): **pýcha** (vs. **pokora** pred transcendentnom),
- „nové“ cnosti: základom je pokora (voči Bohu), vrcholom je láska (miluj Boha, miluj blížneho),
- okrem základných cností (porov. Grékov) tzv. tri božské cnosti: viera, nádej, láska,
- okrem „negatívneho“ Dekalógu (ne-pokradneš a pod.) dôraz na pozitívne **blahoslavenstvá** (blažený ten, kto... napr. tichý, prenasledovaný, chudobný, milosrdný, čistého srdca...),
- cieľom dobrého života nie je byť „dokonalý“, ale byť „svätý“ (dokonalý v láske).

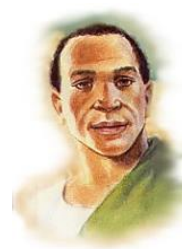
4. Patristika (2. stor. – 8. stor.)

A. Raná (staršia):

- *kerygma* (ohlasovanie náboženských právd) si v Európe hľadá poslucháčov „na európsky spôsob“ → prihovára sa filozofickým jazykom (napr. Pavol z Tarzu v Aténach a v Ríme),
- spájanie grécko-rímskej filozofickej múdrosti s kresťanským obsahom (synergický efekt),
- apologetické motívy (intelektuálna obrana pred vonkajšími a vnútornými nepriateľmi),
- vzdelanci, ktorí konvertujú na kresťanstvo:

Tertulián (160 – 220 po Kr.)

- konvertita, nadšenec, obranca pred pohanstvom, zakladateľ latinskej kresťanskej teologickej terminológie, autor mnohých spisov (najmä obhajobných a polemických),
- vystupuje **proti pohanskej filozofii a intelektualizmu** („Načo sú Jeruzalemu Atény?“) → predobraz fideizmu (zavrhovanie rozumu v prospech viery).

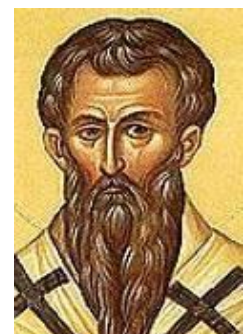
Origenes (185 – 254 po Kr.)

- novoplatonik, zakladateľ školy v Cézarey, učenec a učiteľ, zakladateľ systematickej teológie, biblickej exegézy, mučeník, napísal okolo 2 000 spisov,
- človek je súčasťou *ordo creati* – výchovou je potrebné odolávať vášňam a telesnosti (porov. platónsky dualizmus),
(*fuga mundi* – útek zo sveta, zápas so zlými náklonnosťami, askéza),
- všetko zmôže výchova (**optimistický pohľad** na etické a intelektuálne zdokonaľovanie),
- praktická morálka: cvičenie v cnostiach, súťaživosť v dokonalosti (čiže oslobodenia od vášní),
- etika poznačená novoplatonizmom (telo ako hrob duše a pod.).

Bazil Veľký, Gregor Nysský, Gregor Naziánsky (cca 330 – 380/390)

- tzv. kappadócki otcovia,
- vnášajú do etiky pozitívne ocenenie prirodzenosti, ľudskej slobody – zakladatelia **kresťanského humanizmu** (altruizmus, sociálne činnosti, výchova a pedagogika).
- Dielo Bazila Veľkého *Povzbudenie mladým*.

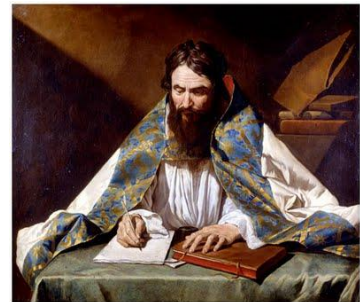

B. Vrcholná (mladšia):

- Rímska ríša zažíva vrchol a úpadok (r. 410 je Rím vyplienený Vizigótmami),
- r. 313 cisár Konštantín Veľký vydal Milánsky (tolerančný) edikt, r. 325 – zasadal Nicejský koncil (stanovenie jednotnej kresťanskej doktríny a cirkevnej organizácie),
- symbióza oltára a trónu – vznik kresťanskej ríše (netrvala dlho),
- predstavitelia vrcholnej a neskorej patristiky: Hieroným, Ambróz, Augustín, Ján Zlatoústý, Boethius („posledný Riman a prvý scholastik“).

sv. Ambróz (339 – 397)

- diplomat, politik, rečník, biskup, reformátor cirkvi, vychádzal z Platóna, stoikov, novoplatonikov, veľký vplyv na myslenie svojej doby,
- v etike rímsky pragmatik: zdôrazňuje svornosť a jednotu spoločnosti, harmóniu duše a tela,
- dobrý vládca je len cnotný vládca.

Aurelius Augustinus – sv. Augustín (354 – 430)

- najväčší filozof medzi Aristotelom a Tomášom Akvinským,
- rímsky občan a mimoriadny vzdelanec (učiteľ rečníctva), vychádza z Platóna a rímskych stoikov, dočasne manichejec (vznáva dualizmus dobra a zla), neskôr konvertita na kresťanstvo pod vplyvom Ambróza, stáva sa askétom, biskupom v Hippo,
- napísal okolo 230 diel; najznámejšie diela *Vyznania* a *O Božej obci*,
- predstaviteľ platónsko-augustínskej línie filozofie až podnes,
- nepokojný, vášnivý hľadač pravdy:

„Stvoril si nás pre seba Pane a nespokojné je naše srdce, kým nespočinie v Tebe.“

Etika:**1. Interiorita a identita človeka:**

- objav antropologických otázok (vnútro človeka, kto som? pojem „ja“, predchodca psychoanalýzy; poznávajúc človeka poznávam Boha; svet je poznateľný) – tzv. **antropologický obrat** v kresťanstve.

2. Problém času:

- pozitívne vnímanie sveta; pojednanie o čase (Vyznania XI.: minulosť – prítomnosť – budúcnosť), všetko závisí od **teraz**; večnosť je stále *teraz*; psychické vnímanie času vs. čas ako fyzikálna veličina.

3. Ľudská sloboda a problém zla³:

- človek môže konať dobro aj zlo, zlo nie je len nedostatok dobra, ale aj výsledok ľudského **rozhodnutia** – možnosť konať zlo je dôkazom slobody (vysokej hodnoty),
- nevyhnutnosť zodpovednosti (nestačí poznať dobro, treba ho aj nasledovať – dôraz na slobodnú vôľu).

4. Koncept lásky a šťastia:

- všetky cnosti sú podriadené láske (*virtus est ordo amoris*, cnosť je rád lásky),
- **miluj a rob čo chceš** (všetko, čo robíš, rob z lásky a tak čo robíš, bude dobré),
- šťastie (blaženosť) je cieľom našich túžob – završením našej túžby je spočinutie v cieľi, ktorým je Boh.

5. Zápas dvoch „obcí“:

- v diele *De civitate Dei*: „obec pozemská“ (konanie ľudí motivované egoizmom) vs. „obec Božia“ (spoločenstvo ľudí konajúcich dobre, čiže z lásky k Bohu a ľuďom).

„Skutky ľudí sa líšia jedine na základe lásky. Môže sa totiž udiť veľa vecí, ktoré majú zdanie dobra, ale nepochádzajú z koreňa lásky (caritas). (...) Raz a navždy ti teda dávam stručné prikázanie: **Miluj a rob čo chceš!** Či mlčíš, mlč z lásky, či hovoríš, hovor z lásky, keď napomínaš, napomínaj z lásky, keď odpúšťaš, odpúšťaj z lásky“ (Augustín, Tractatus 7, 8).

³ Kto by chcel viac: <https://pravidelnadavka.sk/51-augustin-o-dobre-a-zle/>.

C. Neskorá patristika

Severinus Boethius (480 – 524):

- bol nazvaný ako „posledný Riman a prvý scholastik“ (prekladal a komentoval Aristotela, položil základy scholastickej metodológie),
- dielo *Útecha filozofie* (duchovná blaženosť),
definícia osoby:

„Osoba je individuálna podstata rozumovej prirodzenosti.“

sv. Benedikt z Nursie (480 – 547):

- zakladateľ európskeho monasticizmu, **kláštor ako inštitúcia**, ktorá zachránila európsku vzdelanosť,
- ideál spojenia duchovného a hmotného sveta: *Ora et labora* (Modli sa a pracuj: spojenie *vita contemplativa*, života ducha s *vita activa*, čínorodým životom),
- etika askézy a pohostinnosti (kresť. humanizmus).

Po páde Rímskej ríše a invázii barbarov jedine kláštory preklenuli **obdobie temna** (5. – 8. stor.).

6. STREDOVEK 2: karolínska renesancia, scholastika, neskorý stredovek

Osnova kapitoly:

- karolínska renesancia,
- raná scholastika (Ján Scotus Eriugena, Anzelm z Canterbury, Peter Abelárd),
- vrcholná scholastika (Tomáš Akvinský, Bonaventúra),
- neskorá scholastika (Ján Duns Scotus, Viliam Ockham).

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 138–151.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 75–83.

BLAŠČÍKOVÁ, A.: *Etika cnosti podľa Tomáša Akvinského*. Nitra : UKF, 2009.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 121–124.

STÖRIG, H.: *Malé dějiny filosofie*. Praha : Zvon, 1995, s. 173–198.

1. Karol Veľký a karolínska renesancia

Karol Veľký (742 – 814)

- po zániku Rímskej ríše (r. 476) a období úpadku zjednotil Franskú ríšu, expandoval do celej západnej, strednej a južnej Európy, podmanil si Lombardsko, Sasko, Bavorsko, Panóniu, časť Španielska, a opätovne zjednotil Európu,
- r. 800 ho pápež Lev III. v Ríme korunoval za cisára (*Svätá ríša rímska* – trvala takmer 1 000 rokov), nastala christianizácia celého územia,
- zaviedol územnosprávne členenie impéria, pravidlá riadenia,
- podporoval vzdelávanie (všetci úradníci museli vedieť písať a čítať, všetci kňazi museli byť vzdelaní), novú architektúru (románsky sloh), výtvarné umenie,
- podporoval zakladanie škôl, zaviedol nové písmo, spoločný jazyk latinčinu, zakladanie knižníc (prepisovanie antických diel), na svoj dvor pozval najväčších učencov tej doby (napr. Alquin z Yorku) a podporoval ich, „zachránil“ európsku kultúru (nastala „renesancia“ antickej intelektuálnej tradície).

Albrecht Dürer: *Cisár Karol Veľký* (1511).

Raffaello Santi: *Korunovacia Karola Veľkého* (1514).

2. Raná scholastika (8. – 12. stor.)

Ján Scotus Eriugena (810 – 877)

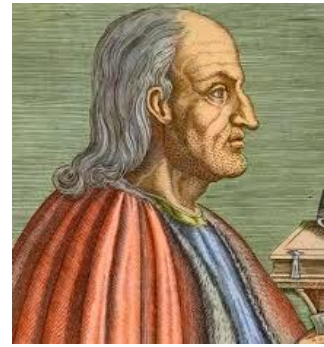
- počas rozmachu karolvskej renesancie – podporuje školskú učenosť, rozvíja sylogistickú špekulatívnu metódu,
- najväčšie dielo *De divisione naturae* (O rozdelení prírody),
- vychádza z novoplatonika Dionýza Pseudo-Areopagitu (prekladá ho do latinčiny), Gregora Nysského, Augustína, myslí v cirkulárnom modeli *východ – návrat*,
- Boh je prvotná príčina všetkého, tvorí svet, ktorý nesie jeho božskú prirodzenosť a vo svojom dianí smeruje späť k Bohu ako finálnemu cieľu (spojenie pohanskej filozofie a kresť. teológie),

- počas vrcholnej scholastiky bol obvinený z *panteizmu*, neskôr mal veľký vplyv na Mikuláša Kuzánskeho a taliansku renesanciu (Pico della Mirandola):
- antropologická idea: **človek je mikrokozmos**, v ktorom sa najlepšie zjavuje dokonalosť *makrokozmu*,
- dôveruje sile rozumu (filozofie): „Akúkoľvek autoritu, ktorá nie je potvrdená pravým rozumom, treba považovať za slabú... Neexistuje totiž iná pravá autorita, ako tá, ktorá sa zhoduje s pravdou odhalenou **silou rozumu**, aj keď by malo ísť o nejakú autoritu, ktorú pre dobro ďalších pokolení odporúčali a odovzdali svätí otcovia“ (proti fideizmu: viera musí byť rozumná, nie slepá),
- v tzv. spore o univerzálie bol **realista** (idey sú reálne, participujú na Božej myšli).

Anzelm z Canterbury (1033 – 1109)

- otec scholastiky, „zakladateľ scholastiky“, bol **realista** (pojmy reálne jestvujú).
- ***Credo ut intelligam*** – Verím, aby som rozumel: viera a rozum si neprotirečia, vzájomne sa potrebujú; vieru treba vysvetľovať rozumne → **zakladateľ vedeckej metódy v teológii**,
- autor známych dôkazov existencie Boha:
 - *aposteriórne* (všímam si, že veci na svete majú rozličnú dokonalosť, sú hierarchicky usporiadané ⇒ existuje najdokonalejšie bytie, Boh),
 - *apriórne* (tzv. ontologický dôkaz Boha: ak mám v mysli pojem Boh ako „niečo, od čoho niet dokonalejšieho“, tak musí existovať, inak by nebol dokonalý) – skok medzi rovinou logiky a rovinou ontológie,
- opiera sa o logickú nevyhnutnosť – dialektika je zdrojom pravdy, človek ňou participuje na Božích myšlienkach.

Etika: Dielo *De libero arbitrio* (rozhovor učiteľa a žiaka) – odlišuje slobodu rozhodovať sa od samotného rozhodovania; **sloboda** nie je pri voľbe medzi dobrom a zlom, sloboda je len pri voľbe dobra (sloboda = **schopnosť voľby dobra**; sloboda túži po dobre pre seba, nie po vlastnom zotročení).

Peter Abelárd (1079 – 1142)

- žiak Anzelma, majster dialektiky a teológie, zakladateľ scholastickej metódy *pro et contra* (hĺbkové preskúmanie všetkých protikladných argumentov, aby dospel k strednému riešeniu) – neskôr ju aplikuje a rozvíja Tomáš Akvinský,
- v spore o univerzálie sa posunul do stredu: **umiernený realista** (pojmy sú zahrnuté vo veciach ako ich podstaty, nie sú len prázdny pomenovaniami, nie sú ani samostatne jestvujúcimi ideami).
- ***Intelligo ut credam*** (najprv rozum, potom viera; viera završuje rozumové bádanie: stredoveký racionalizmus).

Peter Abelárd a Heloisa.

Etika: Dielo *Ethica seu scito se ipsum* (Etika, čiže poznaj sám seba):

- „kresťanský sokratizmus“ – človek prirodzeným rozumom dokáže odhaliť **prirodzený morálny zákon**, ktorý sa zhoduje s biblickým zákonom,
- úsilie spojiť objektívnu stránku morálky (ľudský čin) so subjektívnou (úmysel): morálna kvalita sa dosahuje dobрым úmyslom, nie zlým/dobрым sklonom, alebo zlým/dobрым skutkom – činy sú samé osebe morálne neutrálne,

- vnáša do etiky celkom nový prvok oproti tradičnej morálke (hodnotenej podľa vonkajších skutkov),
- etika je najvyšším stupňom filozofického poznania pred teológiou.

3. Vrcholná scholastika (13. stor.)

- vznik univerzít, inštitúcií najvyššej vzdelanosti:
Bologna (1111) – Paríž (1150) – Oxford (1167) – Cambridge (1233) – Rím (1303) – Praha (1348).

Alma Mater Studiorum (Bologna).

Sv. Tomáš Akvinský (1225 – 1274)

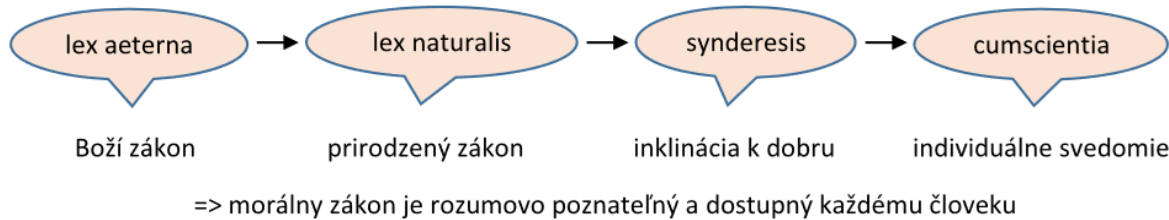
- najväčší mysliteľ vrcholného stredoveku, systematik, nasledovateľ Aristotela, Augustína, Boethia a Alberta Veľkého (v Paríži: dominikánska škola): dôvera v zmyslové poznanie sveta a v silu rozumu ([umiernený realizmus](#), [intelektualizmus](#)),
- najväčšie diela: *Summa theologica*, *Summa contra gentiles* (summa ako vedecký žáner),
- jeho myslenie vymedzilo mohutný aristotelovsko-tomistický prúd filozofovania,
- tomistická filozofia sa stala základom modernej kresťanskej teológie (najmä katolíckej cirkvi),
- je potrebné rozlišovať myšlienky sv. Tomáša a tomizmu → novotomizmus 20. stor.

Gentile da Fabriano:
Tomáš Akvinský (okolo r. 1400).

Etika:

1. *Synderesis* (vrodenný princíp: *konaj dobro a vyhýbaj sa zlu*) – tvorí základ svedomia a odkazuje na prirodzený morálny zákon:

2. *aretológia* – nadväzuje na Aristotelovu a Augustínovu (štyri základné cnosti) + tri teologálne; zameranosť na cieľ (dobro = Boh);

cnosť = *habitus* (trvalosť v konaní) – na troch úrovniach:

- vegetatívnej (telesnosť, zdravie, vášne)
- zmyslovej (päť zmyslov, sebaovládanie)
- duchovnej (vôľa + rozum)

→ *status virtutis* (zrelosť človeka) – predbieha *status beatitudinis* v nebi;

- od *ordo rationis* k *ordo amoris* (od roviny prirodzenej k nadprirodzenej),
3. posledný cieľ sveta – *Summum bonum* (Boh) – všetko prirodzene tenduje k nemu teleologický systém (zameraný na cieľ – podľa Aristotela: *entelechia* – *causa finalis*);
v jednej línii: metafyzika → antropológia → morálka;
(prirodzený poriadok disponuje človeka k dobrému konaniu),
 4. prirodzený zákon – v človeku sú prirodzené sklony (človek obdivuje dôstojnosť, vznešenosť, veľkorysosť, nádheru, presnosť...) → sú prejavmi prirodzeného zákona (všetko má svoj prirodzený účel; konanie proti prirodz. zákonu je morálne zlé).

Sv. Bonaventúra (1221 – 1274)

- predstaviteľ tzv. františkánskej školy,
- rozvíja platónsko-augustínsku filozofiu: intelektuálne menej rigoróznou, so sklonom k metafore a mystike; svet je v rôznych stupňoch odrazom/obrazom Boha,
- **hlavná myšlienka:** morálne úsilie je *imitatio Dei* (dielo *Itinerarium mentis in Deum*) – predobraz Danteho Božskej komédie,
- dualistická a voluntaristická antropológia (primát vôle nad rozumom – rozum má limity, je pyšný).

4. Neskorá scholastika (13. – 14. stor.)

- začínajú sa zdôrazňovať mimorozumové zdroje poznania a konania, príklon k individualite.

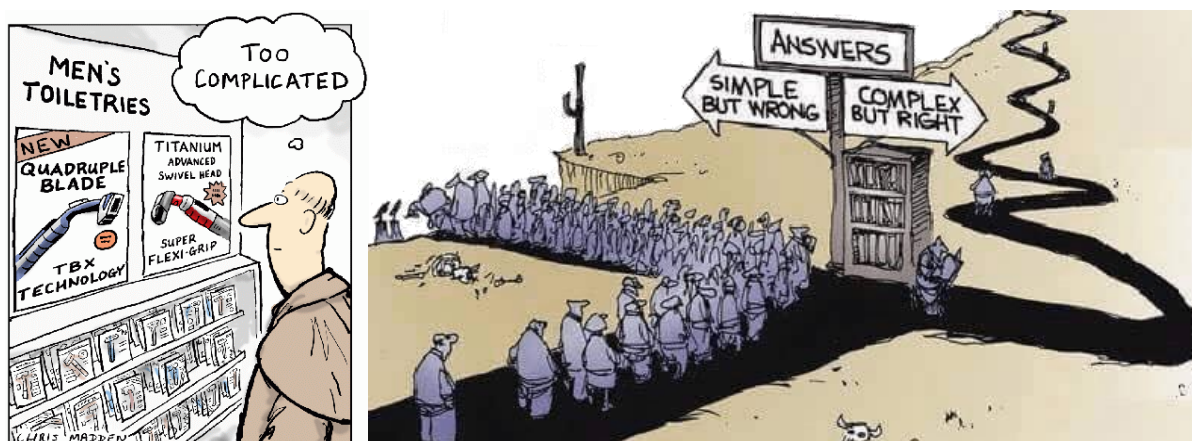
Ján Duns Scotus (1265 – 1308)

- františkán, nadväzuje na sv. Bonaventúru (Platóna, Augustína, ale aj Aristotela),
- Boh je slobodný aj mimo rozumu → odpútanie teológie od filozofie, riziko fideizmu (rozličné metódy),
- absolútny primát lásky (aj nad rozumom),
- voluntaristická antropológia (človek aktívne vytvára realitu, nielen prijíma),
- princíp individuality: *haecceitas* (každá vec má v sebe) → základ pre renesanciu.

Viliam Ockham (1287 – 1347)

- františkán, odporca Tomáša, racionalizmu, realizmu, najväčší šíriteľ **nominalizmu**,
- zakladá myslenie, ktoré sa stane základom empirizmu (nieť všeobecných ideí),
- viera je autonómna, oddelená od vedy (*sola fide* – neskôr v reformácii), rozum je pyšný,
- v etike nadväzuje na Petra Abelárda – intencia je základom morality,
- chce zachrániť vieru pred rozumom, ale so stratou rozumu stráca i vieru (neskorší vývoj),
- známy **koncept tzv. Ockhamovej britvy**: ak nám stačia jednoduchšie riešenia, vtedy sa ich treba držať (proti množeniu pojmov).

Trochu irónie:

Záver stredoveku nenastal odrazu. Učenie niektorých predstaviteľov neskoršej scholastiky už predznamenalo závan **novej doby**, veľkých nových zmien. A to aj v oblasti etického myslenia.

Pedagogická poznámka

Celý stredovek je poznačený syntézou pôvodne gréckych filozofických doktrín s judeo-kresťanským posolstvom o mieste a úlohe človeka vo svete. Vplyvy stoicizmu, platonizmu v patristike a neskôr vo

vrcholnej scholastike aj aristotelizmu spôsobili, že v koncepciách morálky [prevládala etika cnosti](#) ako hlavný prúd po celé stáročia. Čiastočne u Augustína, no predovšetkým u Tomáša Akvinského je etika cnosti rozvinutá do veľkých detajlov. Práve na Aristotela a aj na Tomáša nadväzuje súčasná etika cnosti (konca 20. a začiatku 21. storočia) a na ňu odkazujú pedagogické modely výchovy morálneho charakteru (napr. podľa The Jubilee Centre of Character and Virtues na University of Birmingham). Morálna výchova J. A. Komenského tiež patrí do tejto koncepcie (porov. Hábl, 2020, najmä na s. 95–122). Slovenský model etickej výchovy stavia tiež na etike cnosti, hoci skôr implicitne (ak si preštudujeme kurikulárne dokumenty), v ktorej vyzdvihuje vzťahový (dialogický, prosociálny) aspekt.

Kresťanský [asketizmus](#), ktorý bol v istých obdobiach základom morálnej výchovy, v sebe niesol stopy novoplatónskej a stoickej nedôvery voči všetkému materiálnemu a telesnému. Etika cnosti tiež integruje formovanie tzv. morálnych cností (ako je sebaovládanie, umiernenosť, zdržanlivosť), ale prístupuje k nim ako k podmienkam dosahovania dobra, nie ako k cieľom. Čiže asketický komponent je nevyhnutnou súčasťou výchovy charakteru, ale treba ho vnímať ako integrálny prvok výchovy, vedúci k realistickému „správnemu balansu“ medzi nástrahami (neregulovanej zmyselnosti na jednej strane a antimaterialistického rigorizmu na druhej strane). V súčasnej výchove príliš nehrozí rigoróznym asketizmus, skôr hedonistická a konzumistická absencia akejkoľvek asketiky (odopierania si).

Na konci stredoveku sa objavujú nové akcenty v etike, spočívajúce predovšetkým v zdôrazňovaní [jedinečnosti](#) života každého človeka a vo vyzdvihovaní aj [mimoracionálnych zdrojov](#) nášho „dobrého konania“ (predovšetkým „dobrej vôle“, ktorá je základom čínorodej lásky). Dochádza tak k latentnej individualizácii a de-intelektualizácii teórie morálnej výchovy. V týchto tendenciách vidno signály etiky novej éry, prichádzajúceho novoveku.

7. NOVOVEK 1: obdobie prechodu, periodizácia novovekej filozofie a etiky, humanizmus a renesancia, nová metóda: Francis Bacon, filozofia štátu a práva

Osnova kapitoly:

- Mikuláš Kuzánsky,
- Giordano Bruno,
- periodizácia novoveku a všeobecné znaky,
- humanizmus a renesancia,
- Erazmus Rotterdamský,
- novoveká paradigma: Francis Bacon,
- filozofia štátu a práva: Niccolò Machiavelli, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, Thomas Moore.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 152–201.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 85–86, 88–90.

STÖRIG, H.: *Malé dějiny filosofie*. Praha : Zvon, 1995, s. 204–223.

1. Prechodné obdobie: koniec stredoveku a začiatok novoveku

Stredoveké dišputy o úlohe rozumu, viery a vôle, ale aj spor o univerzálne (všeobecné pojmy vs. jednotlivé veci) v závere viedli **k novým dôrazom**: oslabovanie sily špekulatívneho rozumu, vyzdvihovanie individuality (aj u človeka: hodnoty jednotlivca, vôle, aktivity), zameranie skúmajúceho pohľadu z „kozmu“ (*ordo* sveta) na „tento tu svet“. Stredoveká kultúra „bola tehotná“ novou dobou, novovekom. Novoveké myslenie bolo logickým vyústením myšlienkového pohybu európskeho stredoveku. Preto nie je možné presne určiť hranicu prechodu medzi stredovekom a novovekom. Mikuláš Kuzánsky a Giordano Bruno boli rozdielnymi mysliteľmi, ktorí však obaja svojím spôsobom vyznačovali povahu tohto „prechodu“.

Mikuláš Kuzánsky (1407 – 1464)

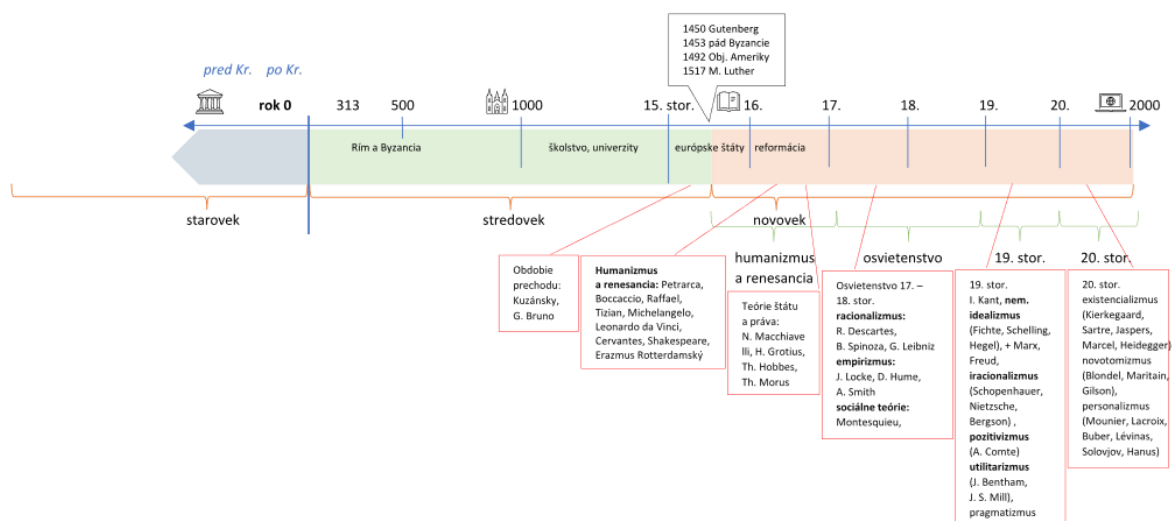
- bol pápežský diplomat, cestovateľ, učenec, matematik, filozof, teológ,
- najznámejšie dielo *De docta ignorantia* (O učenej nevedomosti, sokratovsko-platónska inšpirácia): výzva intelektuálnej pokory (zdržať sa kategorických súdov, pravda nás ďaleko prekračuje),
- matematické pojmy nekonečna aplikuje na teológiu a antropológiu (pudenie k nekonečnu – nová výzva pre aktivitu človeka),
- hodnota každého jedného človeka: mikrokozmos človeka v sebe odráža makrokozmos sveta,

- pojem *Deus absconditus* (skrytý Boh) → otvorenosť k dialógu všetkých náboženstiev, kultúr a svetonázorov (Boh je mimo našich schopností chápať ho: tzv. negatívna teológia),
- idea univerzálnej tolerancie (porov. Hans Küng: *Svetový étos*, 1992).

Giordano Bruno (1548 – 1600)

- nepokojný, vášnivý duch, štvanec, zvláštne kontroverzné učenie (niet osobného Boha, príroda je súčasťou boha), ako bludár upálený,
- nadväzuje na Koperníkovu kozmológiu, ale mystifikuje ju: svet je večný, nekonečný organizmus, Boh je jeho súčasťou ako vnútorný princíp → panteizmus (novopohanstvo).

2. Periodizácia novoveku a všeobecné znaky

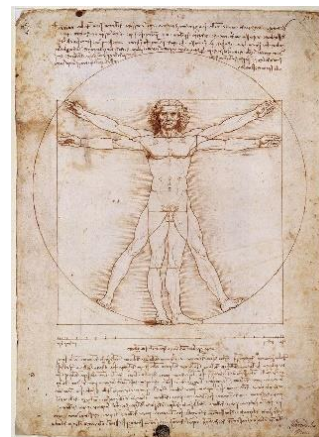
Všeobecné znaky novoveku:

- **sekulárnosť ako princíp:** oddelenie vedy od viery, svet a čas chápaný ako trvalé miesto záujmu (nie ako prechodná „skúška“ k večnému životu),
- **prírodoveda:** presun záujmu myslenia zo špekulatívneho a metafyzického na exaktné (*philosophia naturalis*), založené na matematike (meranie, experiment) → posun od PREČO k AKO (funguje svet) → príroda ako zdroj, svet ako priestor na život čl., veda ako nástroj ovládania,
- **vynálezy a objavy:** kníhtlač (ľudová kultúra, školstvo), kompas, pušný prach → dobývanie nových území (Amerika, námorné cesty): nové plodiny, bohatstvá, návrat otrokárstva,

Leonardo da Vinci: *skice*.

- **geopolitika:** rozpad jednej ríše, vznik národných monarchií, zápasy o nadvládu vo svete, kolonizácia,
- **štruktúra spoločnosti:** decentralizácia, vznik strednej triedy (buržoázia), rozmach priemyslu a rast blahobytu, postupný vznik republík, emancipačné občianske hnutia (tolerancia, demokracia, obč. práva),
- **náboženstvo:** decentralizácia – oslabovanie princípu autority pápeža, dôraz na sv. Písmo, reformačné hnutia, veľká západná schizma,
- **morálka:** individualizácia, autonomizácia (princípom rozhodovania je sloboda vôle), verejná morálka (spoločenská norma) vs. súkromné záujmy (hedonizmus, utilitarizmus), akcent na ľudskú dôstojnosť a dobré vzťahy (e. dialógu, e. cnosti, e. zodpovednosti), nové témy (ľudské práva, ochrana života a prírody, solidarita ľudstva, boj proti biede a i.).

Leonardo da Vinci: Človek.

3. Humanizmus a renesancia

- **Humanizmus** – od *humanae litterae*: kultivovanie klasických disciplín: literatúry, gramatika, rétorika, poézia, dejiny, filozofia (nie bežný ľud, ale vzdelanci – „humanisti“),
- štúdium klasickej literatúry má vzdelávať človeka (Petrarca – výzva odhaľovať antických majstrov) → rozvoj filológie,
- rozvoj toho, čo je „ľudské“ nezávisle od toho, čo je „teologické“ (napr. Marsilio Ficino: renesančná filozofia človeka).
- **Renesancia** – od fr. *renaissance*: znovuzrodenie antických ideálov – týka sa všetkých oblastí života: veda, lekárstvo, technika, obchod, právo, politika, výtvarné umenia (zasiachnuté široké vrstvy obyvateľstva) – napokon šlo o príchod *era moderna* – novoveku,
- najznámejšie sú diela talianskych majstrov (architektúra, maliarstvo, sochárstvo, hudba).

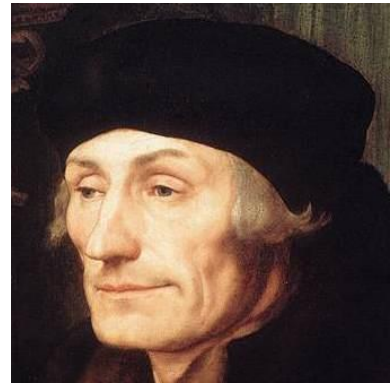

- telesná, prirodzená krása „tohto sveta“, človek má radosť zo života,
- dôraz na individualitu, detail, pestrofarebnosť, drámu životných udalostí → portrét a autoportrét,
- motívy antické (grécka mytológia) a biblické (porov. Sixtínska kaplnka),
- prírodné motívy, kvety, stromy, zvieratá, rieky, svetlo a tma (nie ikonická ale oslavná a dekoratívna funkcia).

Botticelli: Zrodenie Venuše, 1485.

Erazmus Rotterdamský (1469 – 1536)

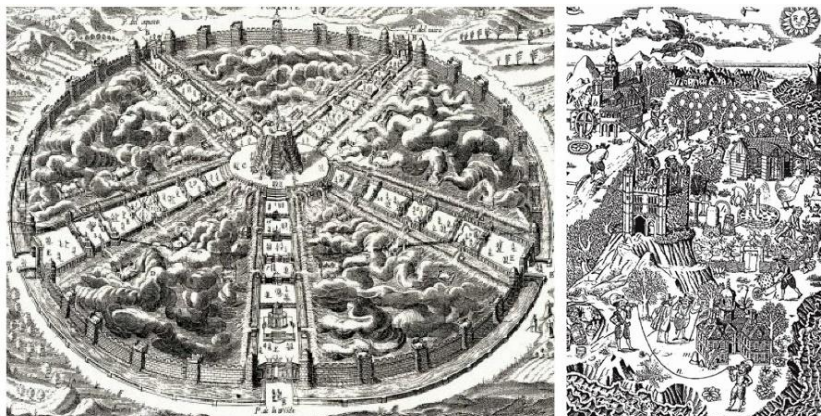
- humanista, vysoko vzdelaný a literárne nadaný spisovateľ – myslenie nevyjadruje v traktátoch, ale v dialógoch (beletristických) – so zmyslom pre iróniu,
- najznámejšie dielo *Chvála bláznovstva* – kritika záhaľky, pokrytectva, malichernosti, intríg (venuje Th. Morovi),
- vyzýva žiť zodpovedne, mravne dobre a tešiť sa zo života (už tu na zemi), asketizmus nie je Božím úmyslom (on stvoril svet krásny),
- „filozofia Kristova“ – Kristus ako vzor dobrého človeka, robí svet dobrým pre život,
- inšpiruje reformátorov (aj Luthera, hoci je v spore s jeho učením), aj J. A. Komenského,
- vyzýva k ľudskej, tolerantnej spoločnosti, založenej na diskusii.

4. Novoveká paradigma: Francis Bacon

Francis Bacon (1561 – 1626)

- politik, diplomat, filozof, zakladateľ novovekej filozofie a prírodovednej metodológie,
- žil a pôsobil v čase najväčšieho rozkvetu anglického štátu, v relatívnom blahobyte,
- záver života prežil v ústraní, pri bádani a písaní diel: *O dôstojnosti a pokroku vied*, *Nové Organon*, *Nová Atlantída*,
- kritizuje stagnáciu vied, navrhuje novú klasifikáciu vied, medzinárodnú spoluprácu vedcov, vytváranie vyšších syntéz vedeckých poznatkov na úrovni filozofie,
- cieľom vedeckého úsilia má byť praktický život – pokrok, **ovládnutie prírody** človekom,
- známy emblematický výrok: Vedenie je moc (nová paradigma, základné hľadisko modernej vedy) výhody: rozvoj technológií a blahobytu,
- kritika: naivný optimizmus, antropocentrizmus a anti-ekologická etika, koristnícky prístup.

Francis Bacon: *New Atlantis*, 1627.

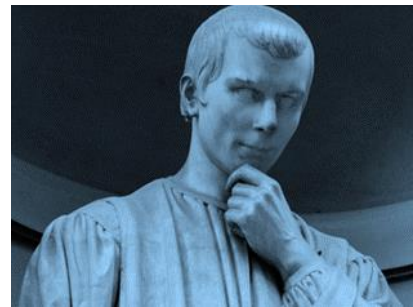
- *Nová Atlantída*: utopická predstava o dokonalom štáte riadenom vedcami („svetlom pokroku“).
- *Nové Organon* (nový nástroj = nová metóda v protiklade k aristotelovskej):
zbaviť sa všetkých tradičných predsudkov a nasmerovať bádanie induktívne → učenie o štyroch skupinách idolov (predsudkoch):
 - *idoly ľudského rodu* (zlé sklony ľudskej povahy, napr. lenivosť a sklon skracovať si cestu),
 - *idoly jaskyne* (naučené kultúrne a sociálne vzorce, z výchovy),
 - *idoly trhu* (zo spoločenského styku ľudí – móda, verejná mienka, trendy... dnes „hoaxy“),
 - *idoly divadla* (odkazy na tvrdenia autorít, napr. Aristotela),
- správny postup: verifikačný: **hypotéza** → **experiment** → **zovšeobecnenie** → **hypotéza 2** → atď.
(bezprostredný predchodca empirizmu).

Francis Bacon sa považuje za jedného zo „zakladateľov“ novoveku.

5. Teórie štátu a práva – sociálna a politická etika

Niccolò Machiavelli (1469 – 1527)

- politik Florentskej republiky, dejepisec, filozof,
- metodologické východisko: deskripcia javov (nie stanovovanie ideálov), zakladateľ politológie,
- človek je prirodzene egocentrický, vždy sleduje vlastné záujmy (nemá sklon k dobru, iba chce byť považovaný za dobrého,
- sociálna norma vytvára tlak na vonkajšie správanie),
- najznámejšie **dielo *Vladár***,
- oddeľuje výkon politiky od morálky: cieľom politika je upevňovať a rozširovať svoju moc a na to mu slúžia akékoľvek prostriedky,
- „účel svätí prostriedky“ (aj nemorálne: pretváрку, klamstvo, intrigy, politické vraždy),
- zástanca dvojitej morálky:
 - **súkromnej** (cnostnej, božej),
 - a **verejnej** (kvôli štátnemu záujmu),
- najvyššou zásadou konania je úžitok (cynizmus, amoralizmus),
- radí monarchovi (Lorenzovi Medicimu) techniky vládnutia podľa okolností – morálny relativizmus → *macchiavellizmus* – pejoratívne označenie amorálneho účelového konania politika.

Hugo Grotius (1583 – 1645)

- zástanca prirodzenoprávnej teórie (právo vychádza z prirodzeného zákona, daného Božou vôľou),

- **prirodzené právo** zaväzuje nielen jednotlivca, ale celé štáty, v mieri i vo vojne,
- zakladateľ medzinárodného práva.

Thomas Hobbes (1588 – 1679)

- jeden zo zakladateľov empirizmu a materializmu, dožaduje sa absolútnej moci štátu,
- diela: *Základy prirodzeného a politického práva*, *O ľudskej prirodzenosti*, *O slobode a nutnosti*, *Leviathan*,
- ľudia sú **prirodzene egoisti** – hľadajú len na vlastný záujem:
Homo homini lupus → medzi nami je vojna všetkých proti všetkým,
- aby nenastala anarchia, je potrebné presadenie moci zákona, za ktorým stojí štát, ktorý garantuje ochranu a istotu → občania sa zmluvne zaviazujú poslúchať vrchovanosť štátu – **štátny absolutizmus** (nieť spoločenskej prirodzenosti, štát je výsledkom dohody),
- štát je Leviathan – príšera, ktorá požiera svoje deti (občanov),
 - rozhoduje o tom, čo je dobré a čo zlé – totálny štát,

Na Zemi niet moci, ktorá by mu bola rovná...

Ilustrácia na obálke knihy *Leviathan* z roku 1651.

- **legalistická etika:** zákonodarca rozhoduje, čo je dobré, zákon sa zhoduje s etikou, (nieť morálky mimo zákona, nieť prirodzenej ani autonómnej morálky).

Thomas Moore (Morus) (1477 – 1535)

- vzdelanec, politik, právnik, ministerský predseda kráľovstva – za nesúhlas s nemorálnym životom Henricha VIII. a s kráľovou schizmou od rímskej cirkvi bol popravený, neskôr vyhlásený za svätého,
- dielo *Utópia* – o spravodlivom štáte (inšpiruje sa Platónom): ak sa zmení sociálne prostredie, aj morálka sa zlepší,
- **pôvod zla** a nespravodlivosti je v súkromnom vlastníctve – je potrebné zbaviť sa ho (mať spoločné vlastníctvo), venovať svoj čas kultivovaniu duše a tela a tak prežívať šťastie na zemi,
- považuje sa za predchodcu utopických socialistov,
- inšpiruje aj ďalších utopistov, napr. Tommaso Campanella a jeho dielo *Slnčný štát*.

Ilustrácia z knihy *Utópia* z r. 1516. Moore znázorňuje aj písmo Utopijčanov.

Pedagogická poznámka

Novodobé teórie štátu mali veľký vplyv na koncipovanie etiky, pretože zameriavali pozornosť na reálne politické a sociálne vzťahy v bežnom živote. **Dôraz etiky sa presúva do sociálnej oblasti**, na otázky občianskej a ekonomickej spravodlivosti, na postavenie jednotlivca v systéme riadenia spoločnosti. Téma „dobrého života“ teda nie je len v záujme „súkromnej blaženosti“, ale aj verejných vzťahov a usporiadania spoločnosti tak, aby vytvárala priestor pre čo najlepší život už „tu na zemi“. Zároveň (v osvietenstve) vznikajú nové doktríny „dokonalého štátu“, ktoré v mene pokroku zavádzajú prvky

obmedzujúce slobodu jednotlivca. Výchova sa orientuje predovšetkým na sebarozvoj a dodržiavanie sociálnych pravidiel.

8. NOVOVEK 2: Etické myslenie v období osvietenstva. Racionalizmus, empirizmus. Francúzske sociálno-politické osvietenstvo.

Osnova kapitoly:

- osvietenstvo – všeobecné znaky,
- racionalizmus: René Descartes, Baruch B. Spinoza, Gottfried W. Leibniz,
- empirizmus: John Locke, David Hume, Adam Smith,
- francúzska sociálna filozofia: Charles-Louis Montesquieu, Francosis M. A. Voltaire, Jean-Jacques Rousseau.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

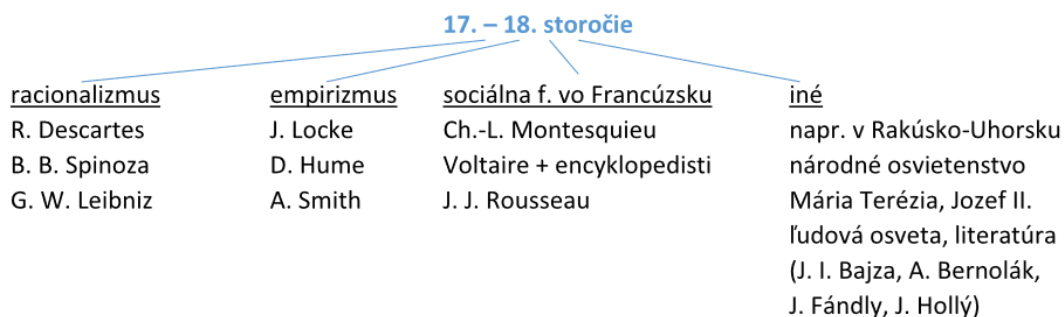
REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 231–286, 201–230.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 87–92.

STÖRIG, H.: *Malé dějiny filosofie*. Praha : Zvon, 1995, s. 227–273.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 131–151.

1. Osvietenstvo – delenie a všeobecné znaky

Všeobecné znaky

- dôraz na rozum (od toho „osvietenstvo“/“iluminizmus“) a **epistemologické otázky**: čo je pravda? ako človek poznáva? čo je zdrojom pravdy? aká je spoľahlivá metóda platného poznania? apod.; viera vo vedu a pokrok,
- matematické vedenie ako ideál vedy, **vysoký optimizmus** v otázke schopnosti rozumu poznať a podmaniť si svet (svet prírody aj svet spoločnosti)
(neskôr sa ukázal ako naivný),
- v sociálnych otázkach orientácia na decentralizáciu, **republikánske hnutia** (revolúcie – vyvrcholí vo Francúzskej revolúcii 1789), všeobecná **vzdelanosť** ľudu, dôraz na toleranciu, svetské riešenia sociálnych problémov,

- **viera a náboženstvo**: odmietanie kontemplatívneho života (presun k sociálnym témam), rozmach deizmu (Boh je stvoriteľ, ale o človeka sa nestará), panteizmu, vznik ateizmu,
- **morálka**: kritika autoritatívnej morálky, relativizácia morálky, morálka ako výsledok spoločenskej zmluvy (nemá metafyzické zdôvodnenie), vyzdvihovanie „prírodnosti“ (prírodného rozumu verzus citov a naturálnosti, prípadne sociálneho účelu – veľká pestrosť teórií); „prebúdanie sa človeka z nedospelosti“ (Kant), obrat k subjektu – oslobodiť jeho vedomie.

2. Racionalizmus

Spoločné črty:

- matematika a geometria ako základ vedenia,
- matematizácia a mechanizácia sveta (i človeka),
- univerzalizmus rozumu – vypočítateľný Boh (*Deus ex machina*),
- rozum (*ratio*) je zdrojom pravdy: človek má vrodené idey (odmietajú platnosť empirického poznania),
- tzv. psycho-fyzický problém (ako vysvetliť dualitu telesného a duševného?),
- v etike: jasný rozum verzus temné afekty (*city*) – rôzne riešenia (ako rozum riadi *city*).

René Descartes (1596 – 1650)

- jeden zo „zakladateľov“ novovekej filozofie (spolu s Fr. Baconom),
- najznámejší reprezentant racionalizmu, významný matematik,
- najznámejší výrok: *Cogito ergo sum* (Myslenie je zdrojom pravdy),
- ontologický dualizmus: svet je dvojaký: *res cogitans* (mysliaci subjekt, vedomie) a *res extensa* (materiálny, rozpriestraný svet),
- dôležité diela: *Úvahy o prvej filozofii*, *Rozprava o metóde* („predbežná morálka“), *O vášňach duše* („vedecká etika“).

Koncept **predbežnej morálky** (etiky): keďže vedecké skúmanie morálky si vyžaduje vedecký prístup, veľké úsilie a dlhý čas, dovtedy (a pre ľud) je potrebné riadiť sa tromi pravidlami.

Základná myšlienka: Zabrániť väčšiemu zlu konaním toho, čo je pravdepodobne lepšie.

Tri pravidlá:

1. riadiť sa zákonmi a zvykmi svojej vlasti a svojho náboženstva,
2. v časovej tiesni konať tak, ako je najviac pravdepodobne dobré,
3. premáhať skôr svoje túžby, než beh sveta.

- Kozmická dualistická koncepcia *res cogitans* verzus *res extensa* → **antropologický dualizmus:**

telo (podlieha zákonom mechaniky) vs. **duša** (mysliaci subjekt) → ako to, že nehmotný a slobodný duch ovláda hmotné a spútané telo?

- Ponúka **riešenie**: spolupráca rozumu a afektov (vášni, citov) – rozoberá vo *vedeckej morálke*,
- analýza **afektov**: majú povahu fyzickú (telesnú – vznikajú v tele) a duchovnú (prejavujú sa mentálne), sú hybnými silami tela, ktorým hýbu (ako mechanizmom),
- **šesť prvotných afektov**: údiv, láska, nenávisť, túžba, radosť a smútok – sú všeobecne skôr pozitívne (resp. neutrálne), ich kombináciou vznikajú ďalšie city,
- **morálne pravidlo**: ovládať (koordinovať) afekty rozumom!
- **Duša** (*ens cogitans*, intelekt + vôľa): slobodne sa rozhoduje pre užívanie afektov,
- **podstata blaženosti**: vedomie vlastnej sily („pevná vôľa“) pri ovládaní vášní.

Záver: Pasca psycho-fyzického dualizmu – konanie nie je skutočne slobodné, zostáva vo fyzikálnom svete a netýka sa najhlbších duchovných intencií duše i obskúrnych nevedomých motivácií tela.

Baruch Benedikt Spinoza (1632 – 1677)

- samostatne mysliaci kritik náboženstva (židovstva i kresťanstva), racionalista, panteista, ontológ (metafyzik) a etik,
- najväčšie dielo: *Etika vyložená geometrickým spôsobom* – spojenie ontológie s etikou (teória bytia sa premieta do princípov konania),
- vychádza z Descartesa, ale ho prekonáva – nie dualizmus, ale
- **monizmus** = jestvuje len **jedna podstata**, *natura naturans* + *natura naturata* (prejavuje sa módmi: materiálnym a duchovným – u človeka je to telo a duša),
- **teória afektov**: sú to prirodzené stavy, nezávisia od vôle človeka,
- myseľ sa môže zdokonaľovať tým, že čl. koná v súlade s rozumom (je aktívny, má z toho radosť), môže sa však otupovať tým, že čl. nekoná v súlade s rozumom ale s pudmi (je pasívny, podlieha smútku),
- sú tri základné afekty:
 1. žiadostivosť (úsilie o sebazáchovu),
 2. (aktívna) radosť a
 3. (pasívny) smútok,
- všetky ostatné afekty vznikajú kombináciou týchto troch: uvádza 45 afektov,
- **etický determinizmus**: sila afektov je tak veľká, že naše konanie robí neslobodným („slepým“), jedine rozum „vidí“, ktorý afekt ako pomáha jeho úsiliu o sebauskutočnenie – rozum sám nemôže zmeniť pôsobenie našich afektov, ale môže poznávať jednu podstatu – Boha,
- **racionálna intuícia Boha** – rozumová láska k Bohu je najvyššie šťastie (nezávislé od konania) – *pochopenie všeobecnej nevyhnutnosti* je prameňom „slobody človeka“.

Záver: Ľudské konanie je determinované, nie je slobodné (porov. Descartes).

Gotfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716)

- diplomat, polyhistor, matematik a kybernetik, fyzik, filozof,
- študuje Descartesa, Spinozu, Locka (ktorého kritizuje),
- najznámejšie diela: *Teodícea a Monadológia*,
- ontológia: ani dualizmus, ani monizmus, ale **monadizmus**,
- **monáda**: jednoduchá substancia, „metafyzický atóm“, každá vec na svete má svoju monádu, najvyššou monádou je Boh, ľudská duša je vyššou monádou, ktorá má vedomie ja (seba-vedomia, apercpcie)⁴.
- duch (monáda) koná teleologicky – smerom ku konečnej harmónii sveta, tzv. **predurčenej harmónii** (tu odmieta výlučne mechanistický výklad sveta) – záver sveta (Božia vôľa) je cieľom konania,
- žijeme **v najlepšom z možných svetov** (inak by Boh nebol buď dobrý, alebo všemohúci),
- **problém zla** – jestvujú tri druhy zla:
 1. metafyzické (ontologická nedokonalosť monád, iba Boh je dokonalý),
 2. fyzické (utrpenie, bolesť, smrť, obmedzenia sveta),
 3. morálne (konanie omylné, mimo našej prirodzenosti, čiže proti predurčenej harmónii).

Etika: Niet slobody, ktorá by šla proti Božej vôli; sloboda sa realizuje v plnení Božieho plánu (opäť problém so slobodou konania a determinizmu).

Záver: Ľudské konanie je determinované, nie je slobodné (porov. Descartes a Spinoza).

3. Empirizmus

Spoločné črty:

- zdrojom poznania sú zmysly a zmyslové vnemy (nie rozum),
- neexistujú vrodene idey ani žiadne apriori dané podmienky poznania (ľudská myseľ sa rodí ako *tabula rasa*, čistá nepopísaná doska, ktorá sa zaplňuje až skúsenosťami),
- prevláda logika indukcie (nie dedukcie ako u racionalistov),
- morálka vychádza z prirodzených sklonov (túžby, slasti, sebazáchovy, egoizmu) a je sociálnej – kontraktualistickej povahy (porov. Th. Hobbes – dohoda na pravidlách),
- teória morálnych citov (nie rozumových ideí),
- problém všeobecnej platnosti (nieť jej, prevláda individualizmus + sociálne vynucovanie),
- predchodcovia: Th. Hobbes, Fr. Bacon, W. Ockham a stredovekí nominalisti.

⁴ Kto by chcel viac: <https://pravidelnadavka.sk/81-gottfried-leibniz-aj-nepopisany-papier-je-stale-papier/>.

John Locke (1632 – 1704)

- filozof, lekár, politik, diplomat, ekonóm a bankár,
- najvýznamnejšie diela: *Listy o tolerancii*, *Rozprava o ľudskom rozume*, *Niekoľko myšlienok o výchove a štúdiu*,
- empirické krédo: nič nie je v rozume, čo by predtým nebolo v zmysloch, okrem rozumu samotného⁵,
- odlíšenie „človeka“ (ako druhu) od „osoby“ – **osoba** je „mysliaca a rozumná bytosť, ktorá vie uvažovať a vníma sama seba ako tú istú vec mysliacu v rozličnom čase a na rôznom mieste“ (princíp identity – danej vedomím, pamäťou),
- **sociálna teória**: človek vychádza z „prirodzeného stavu“, v ktorom sú všetci **slobodní, rovní a nezávislí** (základ teórie ľudských práv), ale aby nedochádzalo k porušeniam, vytvorila sa občianska spoločnosť s vládou zákonov (ochrana slobody a majetku) → **spoločenská dohoda** (porov. Th. Hobbes),
- zdrojom moci v štáte je ľud (nie kráľ) → **význam občianskej slobody** jednotlivca, tolerancie.

Etika: Človek prirodzene túži po dobre (tu: šťastí a príjemnom) a uteká pred zlom (bolesťou a neuspokojenosťou) → **empirický zdroj konania**, ktoré je druhotne vychovávané a vynucované spoločnosťou a jej pravidlami (spor medzi prirodzenými sklonmi jednotlivca a spoločenskými požiadavkami zákona) – základ pre neskorší utilitarizmus.

David Hume (1711 – 1776)

- škótsky vzdelanec, filozof, historik, publicista, dôsledný empirista (proti každej metafyzike),
- najvýznamnejšie diela: *Traktát o ľudskej prirodzenosti*, jeho 3. časť: *O morálke, Eseje o morálke*,
- **dôsledný empirizmus**: nič nie je v rozume, čo by predtým nebolo v zmysloch, ani rozum sám (žiadny metafyzický predpoklad, žiadna podstata, žiadne prvotné princípy) → všetko čo vieme, vieme len **vďaka empirickej skúsenosti** (vrátane morálnych zásad, ktoré sú výsledkami zvyku),
- **v etike** rozvádza *ethics of moral sense* (čo nie je rozumová idea, ale pravdepodobnostný sklon),
- morálka je len otázkou vonkajšieho správania (má sociálny rozmer), nie vnútorného (rozumového) usudzovania, ktoré má len inštrumentálnu funkciu,
- **Humov zákon**: normy patria do oblasti hodnotenia („má byť“) a nie je možné ich odvodiť od opisu skutočnosti („je“) – medzi deskripciou a preskripciou je priepasť ⇒ **etika nie je vecou vedy (pravdy)**, ale zvyku, presvedčenia (*belief*), citu, vášne, úžitku a dohody (sociálny kontrakt) → mo-

⁵ Kto by chcel viac: <https://pravidelnadavka.sk/79-john-locke-a-tajomstvo-nepopisaneho-papiera/>.

rálne súdy sa riadia viac citom ako rozumom, **špecifický morálny cit je súcit** (*sympathy*) – akceptuje tézu o vrodennom altruizme (porov. Shaftesbury, Hutcheson) – smerom k *benevolence* (dobroprajnosti k druhým, všeobecnému blahu),

- úloha rozumu: kalkul prospešnosti (vyústi do utilitarizmu); svedomie je sedimentovaný zvyk.

Záver: Etika je praxistická záležitosť, premenlivá podľa prevažného kultúrneho názoru, vedie k všeobecne zdieľanej osožnosti.

Adam Smith (1723 – 1790)

- klasický ekonóm (autor liberálnej koncepcie „neviditeľnej ruky trhu“), spája ekonómiu s morálkou (slobodný trh si vyžaduje morálne sformovaných aktérov),
- najvýznamnejšie etické dielo *Teória morálnych citov vs. Bohatstvo národov*,
- vychádza z Hutchesona (morálny zmysel, altruizmus) a Humea (citový základ morálky),
- rozvíja **morálku sympatie** (súcit, solidarity), ktorú sa usiluje vyvážiť **konceptom sebalásky** (osobného záujmu) → „Smithov problém“ (na empirickej rovine neriešiteľný): ako vyriešiť spor týchto dvoch protikladov? – pomáha si ideou „nestranného pozorovateľa“ („svedomia“, „zrkadla“),
- na sociálnej rovine: **ideál synergie** (súhra osobných prospechov), kooperácia, *win-win*.

Záver: Mimo neistého „citu spolupatričnosti“ nevie zabrániť tomu, aby sa trh zmenil na sebecké korrupčné; problém sentimentalizmu (ospravedlňovanie zlého činu súcitom).

4. Sociálna filozofia vo Francúzsku

Spoločné črty:

- orientácia osvietenstva **na sociálno-politické témy**⁶ (občianstvo, slobody a práva, idea obč. rovnosti, republikánske hnutie, sekularizácia verejného priestoru),
- skepsa k metafyzike,
- deizmus (Boh je prvotnou príčinou, nie je spasiteľom),
- etika oslobodená od náboženstva,
- sila ľudského rozumu (nahradenie viery vedou),
- vyúsťuje do Francúzskej revolúcie, ktorá dokázala opak ideálov (jakobínsko, neskôr Napoleono-va diktatúra),
- málo systematické revolučné myslenie.

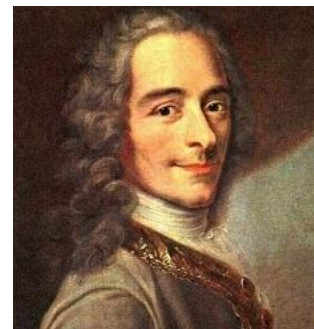
⁶ Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/171-akym-svetlom-svietili-francuzski-osvietenci/>.

Charles-Louis Montesquieu (1689 – 1755)

- najviac systematický z francúzskych osvietencov, propagátor parlamentarizmu a republikánstva (v r. 1728 navštívil aj Slovensko a Trnavskú univerzitu),
- najvýznamnejšie monumentálne dielo *Duch zákonov* (31 zväzkov),
- každý národ/región má svoje špecifické kultúrno-právne črty,
- **vzťah morálky a práva**: právo musí vyjadrovať morálku (na základe rozumu).

Francois Marie Arouet Voltaire (1694 – 1778)

- sarkastický, revolučný, radikálny kritik monarchie, cirkvi, zavedených mravov,
- nadaný publicista a spisovateľ,
- diela: *Filozofický slovník*, román *Candide*, *Encyklopédia*,
- odmietal metafyziku, obhajoval etický relativizmus a morálnu toleranciu,
- systematický, ani teoreticky dôsledný, bol popularizátor osvietenstva.

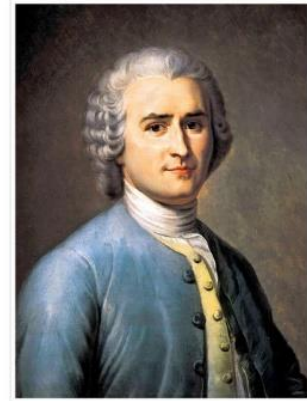

Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers.

Slávna *Encyklopédia vied, umení a remesiel* (1751 – 1772) v 36 zväzkoch je spoločnou platformou francúzskych osvietenecov, tzv. encyklopedistov (Denis Diderot, Jean d'Alambert, Claude Adrien Helvétius, Paul Heinrich Dietrich von Holbach, Julien Offray de La Mettrie, Etienne Bonnot de Condillac a iní) – **optimistická viera v ľudský pokrok** (paradigma progresivizmu)

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778)

- literát, hudobný teoretik, prírodovedec, pedagóg, filozof,
- najväčšie diela: *Rozprava o pôvode nerovnosti medzi ľuďmi*, *Listy o morálke*, *Spoločenská zmluva*, *Emil alebo o výchove*, *Vyznania*,
- **východiská**: rozum = príroda (čo je prirodzené/naturálne, to je dobré; predchodca romanticizmu), antimaterialista, antiracionalista, deista,
- slobodný stav je človeku prirodzený – **spoločnosť zotročuje** (vlastnícka a racionalistická spoločnosť je zdrojom zla), čo je citové, živočíšne („prirodzené“, to je dobré),
- koncept **ušľachtitého divocha** (vplyv na teóriu výchovy): uchovávať pred vplyvom spoločnosti,
- spoločnosť spôsobila nerovnosti → potreba **spoločenskej zmluvy**, ktorá by zabezpečila práva jednotlivca – paradox: jednotlivec sa musí podriadiť „veľkej bytosti“ (spoločnosti), všeobecnej vôli.

Záver: Naivno-optimistický pohľad na pôvodnú **dobrú povahu človeka**, v mene jeho ochrany navrhuje egalitárske kolektivistické princípy (korene ľavicového politického myslenia).

Pedagogická poznámka

Racionalisti i empiristi riešili jednu rovnakú etickú otázku: **ako sa vysporiadať s našimi emóciami** a vášňami tak, aby naše nažívanie s nimi viedlo skôr k dobru (a dobrým vzťahom s druhými), než k zlu (a k spoločenskému znemožneniu či rozvratu). Racionalisti stavili na zámerné korigovanie afektov s pomocou rozumových úvah a vzdelávania, empiristi na výchovnú skúsenosť, navykanie a poukazovanie na dôsledky. Racionalistická metóda smerovala k pravidlám systematického a logicky previazaného uvažovania, no so skeptickým postojom (človek aj tak veľa nezmôže, môže sa nanajvýš kultivovať duchovne, t. j. rozumovo). Viacerí empiristickí autori postulujú **altruizmus a súcit** (empatiu) ako prirodzený sklon, na ktorom je možné výchovne budovať osobnosť žiaka. Empirická metóda predpokladala pedagogicko-optimistický postoj (človek je *tabula rasa*, stačí ho dobre vychovať, výchova má veľkú moc), no tento postoj narážal na egoistickú povahu človeka a ukazoval sa ako naivný. Empirická etika sa stala základom pre neskorší pedagogický emocionalizmus, naturalizmus a pedocentrizmus.

Z pedagogického hľadiska medzi francúzskymi osvietencami vyniká J.-J. Rousseau. Vychádza z predpokladu, že človek sa rodí ako dobrý, kazí ho až vplyv majetníckej spoločnosti. Podľa neho stačí žiaka „nevychovávať“, ale ho treba chrániť pred spoločnosťou (ktorá je zodpovedná, ak sa z neho vychová zlý človek). Rousseau zakladá „negatívnu pedagogiku“, resp. **„liberálnu pedagogiku“** (oslabuje rolu

pedagóga). Ide o teoretický konštrukt, ktorý – podobne ako u empiristov – naráža na realitu, ktorá nie je vždy len „dobrá“ (máme aj egoistické sklony): žiaka je predsa len potrebné vzdelávať a výchovne usmerňovať.

9. NOVOVEK 3: nemecká filozofia 19. storočia

Osnova kapitoly:

- osvietenstvo – všeobecné znaky,
- Immanuel Kant a deontologická etika,
- klasický nemecký idealizmus: Johann G. Fichte, Wilhelm J. von Schelling, Georg W. F. Hegel,
- nemecký materializmus: Karl Marx a Sigmund Freud.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 330–358.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 105–115.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 153–160.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 103–109, 139–144.

BRESTOVANSKÝ, M: *Hodnoty, vzťahy a škola*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 232–269.

1. Deontologická etika: Immanuel Kant (1724 – 1804)

- protestantský pietista (asketik), celý život prežil v Königsbergu (východné Prusko, dnes Kaliningrad – Rusko), pôsobil na univerzite ako profesor filozofie,
- životný štýl a povaha predurčila jeho myslenie: dôsledné, usporiadané, schematické, záväzné – vytvoril monumentálne dielo, po ňom filozofia nie je tou čo pred ním,
- zaoberá sa aj morálnou filozofiou – najmä v dielach: *Prednášky o etike, Základy metafyziky mravov, Kritika praktického rozumu, Metafyzika mravov*,
- **tri obdobia**: predkritické, kritické, pokritické (neskoré),
- Kant chce prekonať rozpor medzi racionalizmom (Christian Wolf) a empirizmom (David Hume), vytvorí syntetickú filozofiu, v ktorej by spojil racionálny a emocionálny rozmer skutku,
- v skutočnosti sa napokon priklonil k postulátom racionalizmu (rozum je zdrojom pravdy).

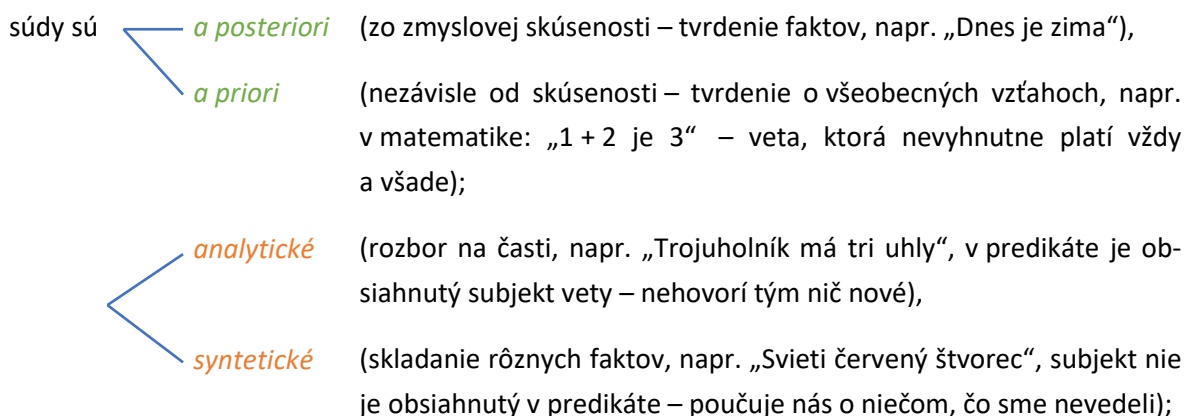
Základné myšlienky

- Nastáva obrat v etike: etika má byť univerzalistická, racionálne zdôvodniteľná, **záväzná** pre všetkých,

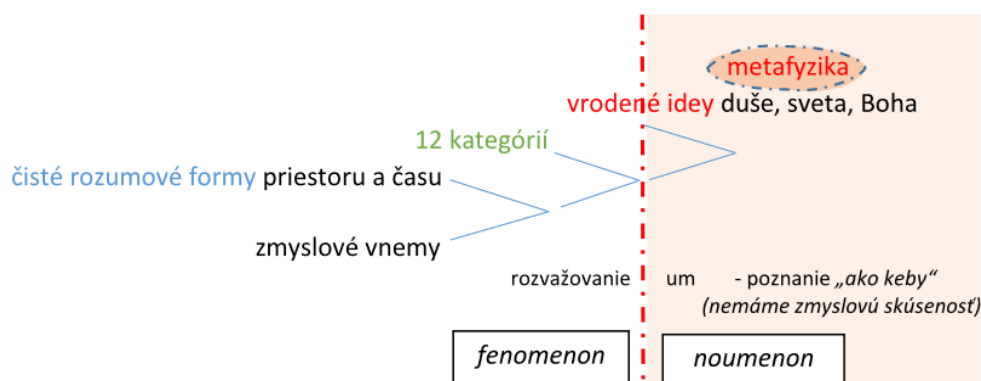
- **východisko:** svedomie, ktoré nám kategoricky prikazuje ctiť si človeka,
- **cieľ:** vytvoriť **syntézu** empirickej teórie (podľa ktorej rozum je otrokom vášní, preto nemá hodnotiacu iba opisnú úlohu) s racionalistickou teóriou (podľa nej dobro = pravda, zlo = lož; nerozumné chute sú v spore s rozumnými morálnymi zásadami) ⇒ **jednota afektívneho a rozumového aktu!**
- Na začiatku „kritického obdobia“ stanovil **tri základné filozofické otázky:**
 - Čo môžem vedieť?** – na ňu odpovedá epistemológia (v *Kritike čistého rozumu*),
 - Čo mám robiť?** – na ňu odpovedá etika (v *Kritike praktického rozumu*),
 - V čo smiem dúfať?** – na ňu odpovedá náboženstvo a estetika (v *Kritike súdnosti*).

A. Kritika čistého rozumu (Čo môžem vedieť?)

- vedecké poznanie je všeobecne platné = **a priori + syntetické:**

→ skutočná veda tvorí súdy **syntetické a zároveň apriori** (poučuje o niečom novom, čo je však nutne platné, napr. „12 = 5 + 7“) ⇒ každé vedecké poznanie je syntézou univerzálneho a skúsenostného:

=> metafyzické poznanie nie je vedecké

ALE: praktické (etické) poznanie realizuje „vec osebe“ (noumenon)

B. Kritika praktického rozumu (Čo mám robiť?)

- aj v morálke ide o vytvorenie **syntézy:**
medzi nadčasovým (nevyhnutne platným) **zákonom** a historickými **okolnosťami** skutku,

- rozlišuje konanie heteronómne a autonómne:
 - heteronómne**: konám kvôli vonkajšej motivácii (autorite, slasti, zisku a pod.),
 - autonómne**: konám z vlastného vnútorného podnetu (svedomia),
- rozlišuje **imperatív hypotetický** (podmienečný: **Ak** chceš získať B, tak urob A) a **kategorický** (bezpodmienečný: Urob A, *lebo musíš* – nemôžeš inak – bez ohľadu na B, C, D...)
 - ⇒ morálne dobré konanie je konaním **autonómnym** a na základe kategorického imperatívu: *Musíš, lebo musíš! Du sollst!* (Nie lebo „sa ti chce“, lebo „ti to kážu“...),
- proti hedonizmu, utilitarizmu i kontraktualizmu,
- Tri známe formulácie morálneho zákona:

- Konaj tak, aby maxima tvojej vôle mohla byť princípom všeobecného zákonodarstva!
- Konaj tak, aby ľudstvo v tvojej osobe a aj osobe každého iného človeka bolo vždy cieľom/ účelom, nikdy nie prostriedkom pre tvoje ciele! (Človek je „samoúčel“!)
- Konaj tak, ako by ľubovoľná osoba mohla chcieť, aby konali všetci.

Zhodnotenie

- zakladateľ „deontologickej etiky“ (etiky zákona/pravidiel/povinnosti),
- vyzdvihol opäť **hodnotu svedomia a dôstojnosti človeka** (po empiristických a utilitaristických rozpusteniach morálky),
- etika, ktorá stráca zo zreteľa situačný kontext, konkrétne okolnosti, špecifickosť aktéra, podriaďuje ho povinnosti,
- pohárda súcitom, morálnymi citmi, psychickou motivačnou štruktúrou človeka,
- na náhrobnom kameni: *„Dve veci naplňajú myseľ vždy novou a rastúcou úctou, čím častejšie a stálejšie sa nimi premýšľanie zaoberá: hviezdne nebo nado mnou a mravný zákon vo mne.“*

Pedagogická poznámka

Kant vniesol do etiky novú vzpruhu. Naturalizmus a utilitarizmus zredukovali morálku na sledovanie vlastných záujmov človeka, či už v prospech individuálneho alebo druhového prežitia. Morálne usudzovanie sa v ich paradigme znížilo na kalkuláciu výhod a nevýhod. Kant vrátil hodnotu „duchu“, nedotknuteľnosti ľudskej osoby a **normatívne**mu svedomiu, ktoré sa stáva najvyšším zákonom. Podvolenie sa morálnemu zákonu v autonómii svedomia, oproti heteronómii vonkajších (dočasných, povrchných, vyjednatelných) ziskov, to je podľa neho cieľ každej morálnej výchovy. Na tento druh mys-

lenia nadviazal aj racionalista J. F. Herbart, zakladateľ pedagogiky ako vedy. Známe psychologické teórie kognitívneho a morálneho vývinu (napr. J. Piaget, L. Kohlberg) v oblasti morálnej pedagogiky operujú so štádiálnymi modelmi, ktorými dieťa prechádza a v rámci ktorých má postupne dospieť do stavu úplnej etickej autonómnosti, ktorá sa bude zhodovať s požiadavkami univerzálnych noriem ľudstva. Hlavným nástrojom tejto pedagogiky je **racionálne rozvažovanie a usudzovanie**, hlavným cieľom je podriadenosť morálnemu zákonu, hlavnou „cnosťou“ je radikálna poslušnosť. Normatívna morálna pedagogika však zanedbáva motivačnú a citovú oblasť výchovy a kladie na žiaka nároky príliš vysoké na to, aby vo svojej autonómii a autoregulácii dokázal preklenúť priepasť medzi tým, „čo sa má“ a tým, „čo je schopný“. Kantovsky inšpirovaná morálna výchova sa prakticky mení na **morálne vzdelávanie** a morálnu inštrukť – samotné konanie necháva na jednotlivcovi, v domnení, že sám bude vedieť konať dobre. Výsledky výskumov však dokazujú, že žiaci sotva sami (bez výchovnej podpory) dokážu preklenúť tzv. „knowledge – behavior gap“, teda vzdialenosť medzi poznaním a uskutočnením poznaného⁷.

2. Filozofia vrcholného nemeckého idealizmu: Fichte, Schelling, Hegel

Spoločné črty:

- vychádzajú z Kantových téz a otázok epistemológie, etiky a estetiky,
- svet má bytostne ideálnu povahu (je našou predstavou, ktorú produkuje „ja“ – myseľ),
- teoretické, praktické a estetické sa spája v prežívaní človeka (subjekt je rozhodujúci),
- svet nie je, ale *sa deje* → dôležitosť vývoja, diania pred bytím,
- v etike ide o prekonanie subjekt-objektového rozdelenia (subjekt a objekt splývajú, stráca sa stanovený normatívny poriadok – človek je spolutvorcom nového poriadku a sveta),
- vytráca sa hranica medzi dobrom a zlom – sú z rozličných hľadísk zameniteľné.

Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1814) – **subjektívny idealizmus** (filozofia vedomia/subjektu)

- Myseľ pôsobí na seba samú a tým produkuje náš spôsob nazerania sveta:
„Ja kladie ne-ja.“
- Ústrednosť *Ichheit* (egoity): konať v súlade so sebou a vlastným určením – autonómnosť, sloboda, povinnosť,
- rozumnosť a pudovosť sa spájajú vo vyššej syntéze, ktorým je *vedomie vlastného určenia* (absolútna sloboda Ja, ktorá plní svoju absolútnu povinnosť).

⁷ Kto chce vedieť viac, dočíta sa v knihe Martina Brestovanského: *Hodnoty, vzťahy a škola*, najmä na s. 232–242.

Wilhelm Joseph von Schelling (1775 – 1854) – *objektívny idealizmus* (filozofia prírody/objektu)

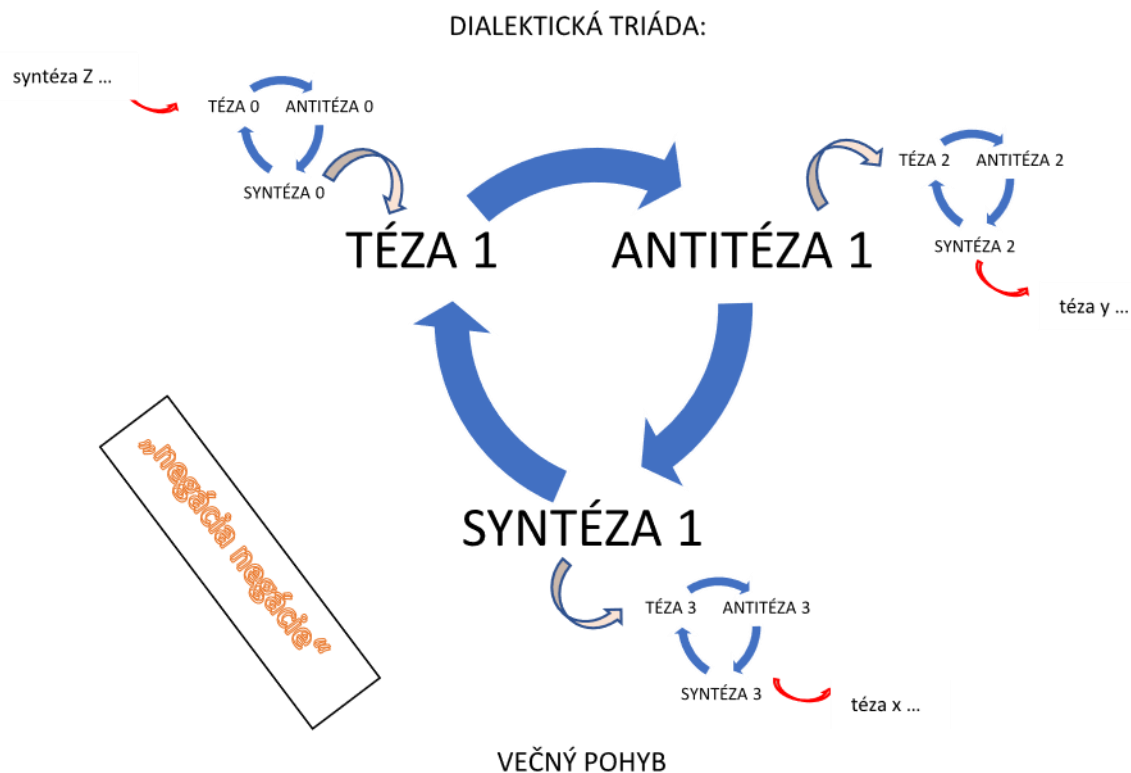
- protiklady ducha a prírody vyúsťujú do absolútnej identity oboch (prejavuje sa to vo filozofii, v umení, v dejinách, v náboženstve),
- morálka: napĺňanie Božej vôle, ktorá je prazákladom všetkého (človek napomáha k jej rozvinutiu vo svete a v dejinách) – završenie v mystike.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) – *absolútny idealizmus* (filozofia syntézy)

- základom skutočnosti je absolútna idea (duch), ktorý tvorí neosobný princíp sveta,
- duch/svet sa neustále deje – je v procese „vzmáhania“ (pozitívneho vývoja) v špirále:

téza + antitéza = syntéza (ktorá sa zasa stáva tézou/antitézou 2. stupňa atď.).

- večný vývoj sveta, dejín, kultúry, štátu...

Etika: V konaní človeka niet dobra a zla, lebo každý čin je tézou/antitézou („mlyn“, ktorý všetko zomelie).

Emancipácia ľudstva:

subjektívny duch + objektívny duch => absolútny duch
 individ. rozum príroda

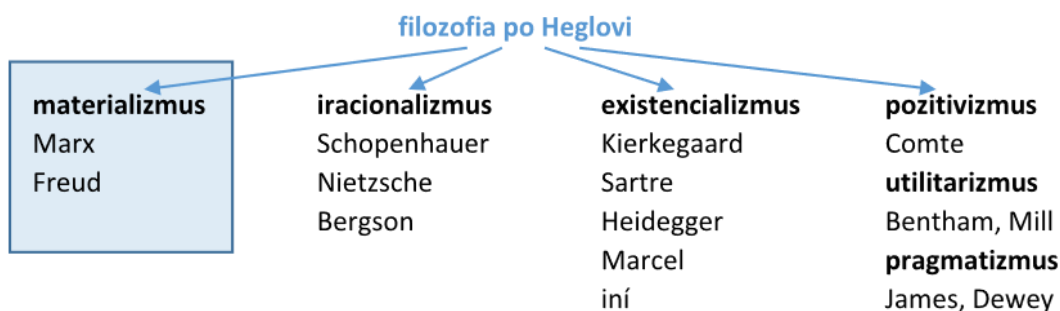
- Človek je aktívny subjekt, oslobodzujúci sa od prírody prostredníctvom rozumu (dialektiky),
- sloboda = nutnosť uvedomovania si seba, je účelom ducha (porov. Leibniz, Kant, Fichte...),
- dejiny = vynaňovanie sa z prírodnej nutnosti k nutnosti vedomej a všeobecnej (štát),
- ústredné miesto „osobnosti“, „hrdinu“ (je nástrojom Dejín, ukazuje smer ostatným).

Dialektika etiky:

morálka + mravnosť => etika
 (individ. svedomie) (spoloč. mravy) (individ. konanie v súlade so všeobecným účelom ducha)

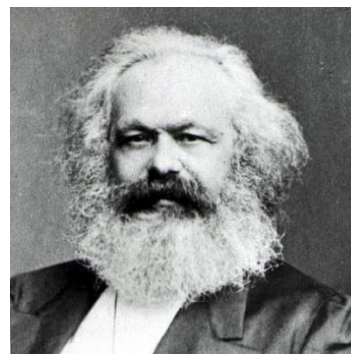
individuum → rodina → štát (úloha „mravnej výchovy“!)

Zhodnotenie: Morálka je podriadená „veľkej“ Spoločnosti a „veľkým“ Dejinám, jednotlivec zaniká, nemá ceny, musí sa podriaďiť „vývoju“ (podklad pre neskoršie totalitné štáty)⁸.

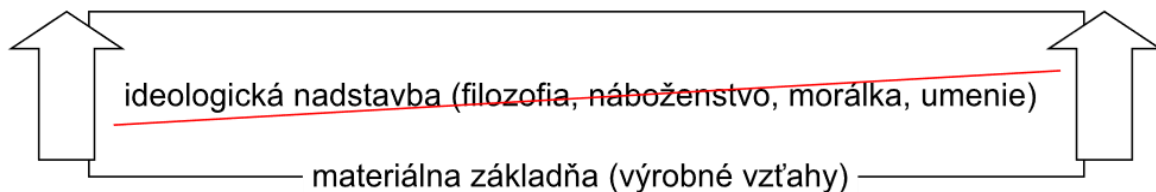
3. Karl Marx (1818 – 1883) a marxizmus

- nomád, komunista, inšpirátor proletárskeho hnutia, ikona komunistov a socialistov, kult v komunistických totalitách,
- sociálny a politický filozof, ekonóm, publicista, aktivista, dielo *Kapitál* (1867) a iné,
- vychádza z Heglovej dialektiky (prevracia ju „z hlavy na nohy“ – o 180°): **nie duch, ale hmota** je jedinou podstatou a materiálne (ekonomické – výrobné) vzťahy sú hybným činiteľom vývoja sveta → s pomocou materiálnej dialektiky dochádza **k emancipácii hmoty** = oslobodzovanie od „idealistických“ nánosov – reakcia na Hegla; filozofiu delí na „materialistickú“ a „idealistickú“,

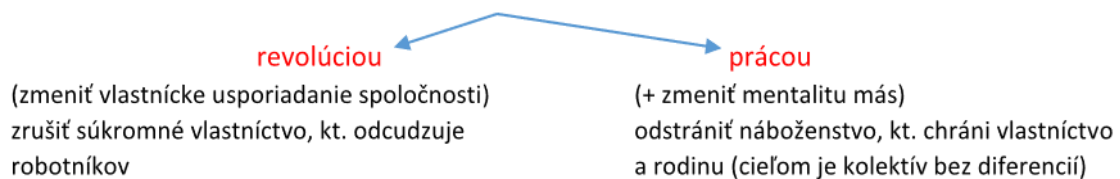

⁸ Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/205-hegel-o-progresivnosti-dejin-a-protofasizme/>.

- k dejinno-sociálnej dialektike dochádza cez revolučné zmeny ⇒ zmena ekonomických vzťahov:
 - od súkromného k spoločnému vlastníctvu → **cieľom je beztriedna spoločnosť** = komunizmus („Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb.“);
prechodným štádiom je „socializmus“ („Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho zásluh.“);
- teória materiálnej základne a ideologickej nadstavby:

- **morálka je iba odrazom matérie** vo vedomí ľudí (zmena materiálnych podmienok ⇒ zmena morálky, myslenia, náboženstva),
- koncept „triednej morálky“: proletariát neustále *bojuje* za svoju triedu (proti kapitalistom),
- cieľ filozofie: nielen opisovať, ale **zmeniť svet**,

- vznikom komunizmu zanikne „nadstavba“, už nebude potrebná,
- ďalší marxisti: Friedrich Engels, Vladimír I. Lenin, Lev Trockij, Jozef V. Stalin, ďalší...
- novomarxizmus 20. storočia: tzv. frankfurtská škola⁹.

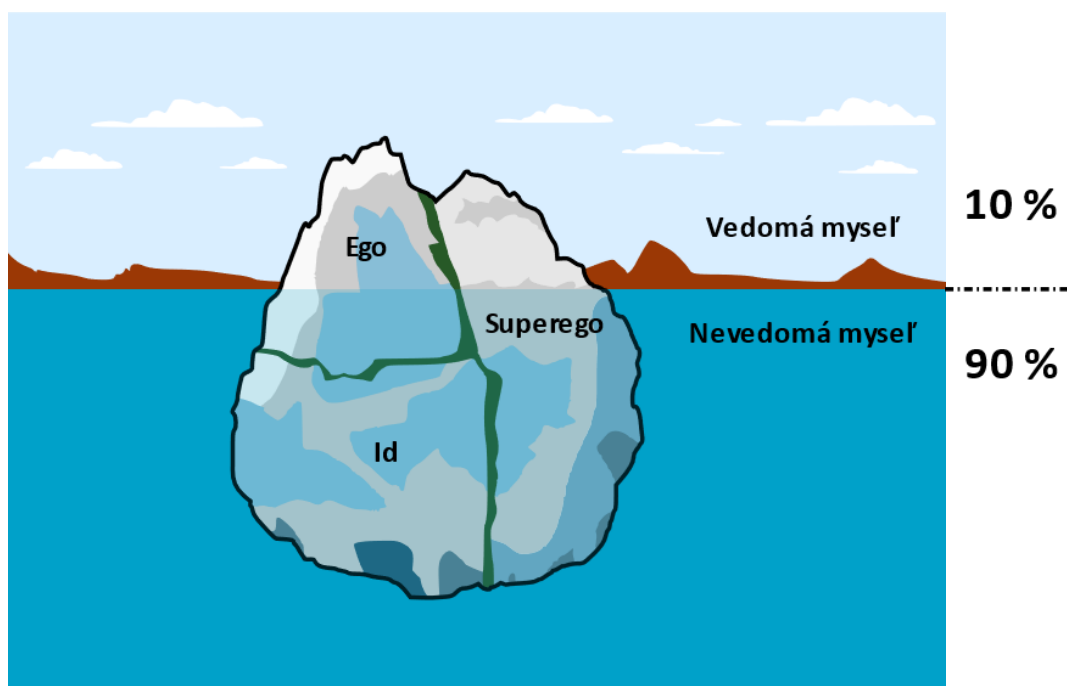
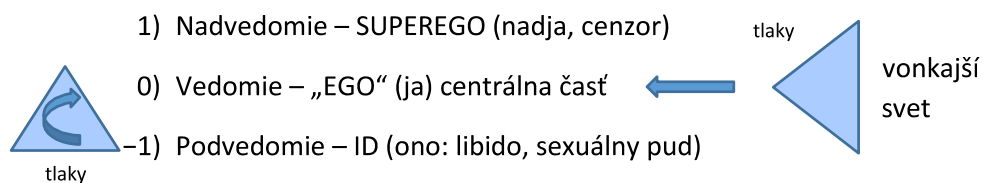
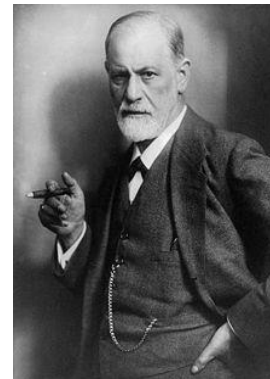
Jeden z komunistických lágrov (Tábor Vojna, Příbram).

⁹ Kto chce viac o novomarxizme: <https://pravidelnadavka.sk/156-frankfurtska-skola-ako-zreformovat-marxa/>.

Dôsledky: teória konfliktu (atmosféra neustáleho boja), spoločenská deštrukcia, totalitarizmus, rozbitie morálky (dvojtvárnosť), zrušenie slobôd a práv, zločinecký režim (20. storočie – porov. „jáchymovská lož“), sociálny utopizmus, ospravedlnenie akéhokoľvek zla pre utopický cieľ, strata zodpovednosti („všetko je spoločné“, „kolektívna zodpovednosť“), praktický materializmus (len to má cenu, čo je hmotné/ekonomické).

4. Sigmund Freud (1856 – 1939) a psychický determinizmus

- psychológ, psychiater, zakladateľ psychoanalýzy, rozvíja myšlienku nevedomia, prispieva k formovaniu novej antropologickej teórie (pohľadu na človeka), hoci nebol filozofom – mal veľký vplyv na neskoršie teórie,
- karteziánsky model: psychika = vedomie (*Cogito ergo sum*), ale existujú **psychické javy, ktoré nemajú charakter vedomia**,
- psychický aparát podľa Freuda:

- individuálna ekonómia libida (program princípu slasti – pesimistický hedonizmus),
- **inštrumentalizácia rozumu** ⇒ psychologický determinizmus (kauzálne určenie správania),
- **etika** = produkt kultúry, ktorá je produktom sublimácie libida,
- **„cenzor“** (niečo ako svedomie) – je výsledkom mechanizmu sedimentácie sociálnych tlakov.

Zhodnotenie: redukcia človeka na „uzlíček“ determinovaný prostredím a nevedomím, človek nemá slobodu, jeho konanie je určené; koncepcia, ktorá absolutizuje určitý pohľad, konštrukciu (napr. „Oidipov komplex“, interpretácia kultúry, náboženstva a politiky); v etike oberá človeka o zodpovednosť (ja za to nemôžem...); obrovský vplyv na ďalší vývoj psychoterapie.

Pedagogická poznámka

Marx i Freud sú zástupcami tzv. deterministickej etiky – teda teórie či presvedčenia, že človek nemá slobodu konať, jeho rozhodnutia sú vopred determinované (totálne určené) nejakými inými, jeho rozhodovaniu externými štruktúrami či okolnosťami. U Marxa je takouto okolnosťou **kolektív spoločnosti, ktorý diktuje**, čo sa má a čo nie; u Freuda je takouto silou slepé nevedomie (ono, libido), ktoré človeka núti **konať kvôli vlastnému ukojeniu**. Morálna výchova (či lepšie mravná výchova) v takýchto prípadoch vedie k jednoduchému začleneniu do neosobného systému spoločenských bojov (napr. u nás v čase totality „podľa revolučnej teórie“), alebo sa vzdáva úlohy morálne vzdorovať inštinktom a túžbam (Freudom inšpirovaná pedagogika) a mení sa na „odmoralizovaný sociálno-emocionálny výcvik“ (porov. Brestovanský, 2019, s. 263 a nasl.). V oboch (a ďalších iných) prípadoch nejde o eticko-morálnu výchovu v pravom zmysle, ale o **zámerné podvoľovanie** iným než vlastným dôvodom dobrého konania. Výchova, ktorá neuznáva v subjekte slobodného morálneho aktéra, oberá žiaka o zodpovednosť, a teda aj o jeho osobnú hodnotu a ľudskú dôstojnosť. Z osoby žiaka sa stáva žiak – predmet (objekt), ktorý sa v skutočnosti nevychováva, ale manipuluje.

10. NOVOVEK 4: filozoficko-etické koncepcie proti racionalizmu a existencializmus

Osnova kapitoly:

- voluntarizmus A. Schopenhauera a F. Nietzscheho,
- intuicionizmus H. Bergsona,
- S. Kierkegaard ako predchodca existencializmu,
- existencializmus: P. Sartre, G. Marcel, M. Heidegger, K. Jaspers.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 359–373, 417–464, 529–535.

THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 115–135.

STÖRIG, H.: *Malé dějiny filosofie*. Praha : Zvon, 1995, s. 363–390.

RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019, s. 161–163.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 231–241.

SCRUTON, R.: *Krátké dějiny novověké filosofie*. Brno : Barrister & Principal, 2000, s. 203–218.

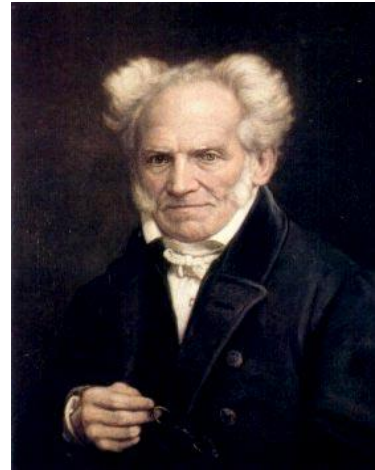
1. Voluntaristická etika

- po Heglovej absolutizácii rozumu postuluje **primát iracionálnej sily** v prírode a v živote človeka: **vôľu** (lat. *voluntas*, preto – voluntarizmus),
- vôľa je slepá sila, ktorá hýbe rozumom, inštrumentalizuje ho,
- človek nie je „osvietený“, „ušľachtilý“, „veľký“ – ale je podriadený vývoju sveta, ktorý sa odohráva účelovo (porov. tiež Marx, Freud); človek je súčasťou prírody a nijako ju neprekračuje (demaskujú osvietenké ale aj pred-osvietenské sebavedomie ľudstva),
- voluntaristické koncepcie sa začleňujú do širšieho prúdu vitalizmu (životná sila ako určujúci motív každého bytia a konania),
- „odhalením“ neslobody človeka ho však nielen zbavujú hegemónskeho sebavedomia, ale aj nádeje a vlastnej ľudskej dôstojnosti,

- **v etike:** rôzne koncepcie:
 - pesimistická (Schopenhauer): uniknúť determinujúcej „vôli sveta“,
 - optimistická (Nietzsche): potvrdiť a presadiť „vôľu k moci“.

Arthur Schopenhauer (1788 – 1860)

- Nemec, dobré prírodovedné a filozofické vzdelanie, veľa cestoval, ovládal jazyky, poznal nemeckých umelcov (Goethe, Schlegelovci, Wagner), žil z dedičstva, veľa tvoril, slávu dosiahol až na sklonku života,
- Hegel je podľa neho obmedzený šarlatán, ktorý sa podkladal vkusu doby,
- v Berlíne sa habilitoval, vystupoval proti populárnemu Heglovi, úspech dosiahol až v závere života,
- zatrpknutý životom, mizogýn, podivín,
- do európskeho myslenia vnáša orientálne prvky (z budhizmu – oslobodenie sa od „ja“),
- základné diela: *Svet ako vôľa a predstava*, *O vôli v prírode*, *Dva základné problémy etiky*.

Základné myšlienky

1. problém vôle:

- vo svete sa uskutočňuje slepá vôľa, ktorá hýbe životom (napr. cez pudy),
- ľudský rozum „poznáva čo chce“, nie „chce čo poznáva“: človek má skúsenosť s tým, ako ho ovláda „príroda“, prasila v ňom samom – rozumom sa z nej nemôže vymaniť ⇒ determinizmus (ľudské konanie je neslobodné),

2. prirodzený egoizmus:

- vo svete sa dejú procesy na rovine empirickej striktno kauzálne; na rovine inteligibilnej (čisto duchovnej) má človek slobodu len v transcendentálnom zmysle: v bytí a poznaní, nie konaní,
- človek koná z egoizmu a túžby po blaženosti (animálne pohnútky: žiadostivosť, lakomstvo, nestriednosť...),
- súcit ako motív dobroprajného konania je vlastne variantom egoizmu (JA mám radosť zo šťastia druhého, robím to pre seba),

3. trápenie a bolesť:

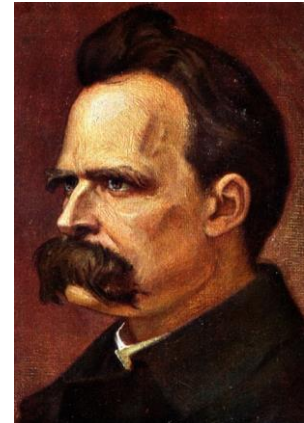
- celý život je bolesť a trápenie, lebo vôľa sveta v nás pôsobí ako žiadostivosť a sebeckosť,
- človek sa môže zbaviť utrpenia (žiadostivosti) tromi cestami:
 1. cestou umenia (momentálne, prchavé, krátkodobé – napr. hudba),
 2. cestou askézy (popieranie pudov, dlhodobá odpútanosť od života),

3. cestou poznania – pritakanie životu (so všetkými biedami, ktoré má; stotožnenie sa s bytím, rozplynutie sa v neosobnom bytí – porov. nirvána).

Záver: Schopenhauerova etika je etikou porozumenia životu (vitalizmus) a zmierňovania útrap (v protiklade ku Kantovi); je to etika génirov, svätcov a hrdinov, nie bežného človeka; má vplyv na Nietzscheho a Freuda; pohŕda ženami, manželstvom a deťmi; vnáša do etiky ekologické úvahy (v prírode je tá istá vôľa ako v nás, treba ju ochraňovať).

Friedrich Nietzsche (1844 – 1900)

- kontroverzný mysliteľ, nesystematický filozof a spisovateľ, „filozof s kladivom“, nadšene oslavovaný a preklínaný (ako zakladateľ moderného ateizmu), obviňovaný z fašistického myslenia,
- v myšlienkach protirečivý, rôzne fázy vývoja, netreba čítať prvoplánovo, ale v kontexte a z celoživotného hľadiska,
- majster provokácie, teoretik morálky, prorok postmodernity,
- profesor filológie na univ. v Bazileji, posledné roky psychická choroba,
- základné diela: *Tak hovoril Zarathustra*, *Mimo dobra a zla*, *Ku genealógii morálky*,
- vychádza zo Schopenhauera, ale voluntarizmu a vitalizmu dodáva „pozitívnu“ náplň.

Základné myšlienky

1. dve sily života:

- **reaktívna:** odmietanie všetkých hodnôt → nihilizmus (nič nemá zmysel),
- **aktívna:** afirmácia života, radostné potvrdenie života ako „vôle k moci“.

2. dva druhy morálky:

- **morálka otrokov:** je to morálka kresťanská, ktorá urobila cnosť z nízosti (pokory, poslušnosti, lásky a súcitu) – otroci povýšili svoj resentment (sebaľútosť) na čosi vysoké (morálku): Kristus na kríži je symbolom resentimentu, slabosti, malosti, bezmocnosti, strachu...
- **morálka pánov:** človek je sám sebe pánom, v sebe tvorí kritériá dobra, koná v prospech presadenia života v sebe samom „mimo dobra a zla“, spieva a tancuje „na hrobe Boha“ (Boh je tu symbolom určitých hodnôt), smeje sa a zabáva – morálka vznešenosti a sily,

3. nadčlovek:

- „Boh zomrel – nech žije človek!“ – *nadčlovek (Übermensch)* v radikálnej autonómii, ako ten čo prekračuje správanie masy/stáda, sám si určuje cesty, je bezcitný, ambiciózný, samostatný a – zodpovedný (ako „boh na zemi“),

- človek odmieta morálku „slabých“, namiesto nej nastoľuje morálku vlastnej voľby, vlastného záujmu (pravidlá tvoriť, nie sa im podrobovať) ⇒ prehodnotenie všetkých hodnôt, vznik novej, vyššej morálky, morálky imoralizmu (rozhodovania sa „mimo dobra a zla“).

Záver: Nietzsche – „sedmoro anti-“:

1. N. antimoralistický (vyvrátenie morálnych vzťahov, glorifikácia sily a bezohľadnosti),
2. N. antidemokratický (demokracia je pre stádo, silní majú dominovať – elitarizmus),
3. N. antisocialistický (sila života sa zakladá na podmanení si otrokov, ľudia nie sú rovní),
4. N. antifeministický (emancipácia žien je znakom úpadku),
5. N. antiintelektualistický (rozum je sluhom vôle, vôľa k moci je inštinktívna),
6. N. antipesimistický (vôľa je aktívna, tvorivá, premieňajúca svet),
7. N. antikresťanský (kresťanstvo je negáciou všetkého prirodzeného).

(Porov. Störig, 1995, s. 384–386.)

Tip: Pozrite si film Béla Tarr: *Turínsky kôň* (2011).

„Turín, 3. januára 1889. Friedrich Nietzsche vystúpil z dverí číslo 6 na Via Carlo Alberto. Neďaleko od neho sa vozník trápi so svojím spurným koňom. Napriek všetkým jeho nárekom sa kôň odmieta pohnúť, na čo vozník stratí trpezlivosť a začne koňa bičovať. Nietzsche pribehne, hodí sa koňovi okolo krku a začne vzlykať. Jeho domáci ho vezme domov, kde Nietzsche sedí dva dni na diváne, mlčky a nehnute. Po dvoch dňoch povie slávne posledné slová „Mutter, ich bin dumm,“ a nasledujúcich 10 rokov žije bez slova, duševne chorý, v starostlivosti svojej matky a sestier. Čo sa stalo s koňom, nevieme“ (Úvod k filmu *Turínsky kôň*).

Vypočujte si tiež: <https://pravidelnadavka.sk/tag/nietzsche/> (aj ďalšie pravidelné dávky o Nietzsche dole na stránke).

Nietzsche nevykričal len to, že Boh je mŕtvy, ale rovnako vyhlásil aj to, že vlastne je vyvrátený len morálny Boh ([1], XIII, 75). Negáciami svojich vlastných negácií Nietzsche vyvoláva dojem protirečenia. Bez dvojznačnosti, ba mnohoznačnosti by však Nietzsche nebol tým, čím bol. V mnohom zostáva záhadnou postavou. Platí to aj o jeho ateizme. Ani ten nebol jednoznačný. Nietzscheho ateizmus nebol radostný. Naopak, neraz bol trpký a boľavý. Mal chvíle, keď ním veľmi trpel. Svedčí o tom jeho báseň, ktorú napísal v posledných rokoch svojej tvorivosti. Schoval sa v nej za *Ariadnin nárek*. Odhaľuje vnútorný zápas, v ktorom sa jej autor chce zbaviť „neznámeho, Boha mučiteľa“, a volá: *Pryč!/ Ted' nakonec prch,/můj jediný druh, můj nepřítel velký,/můj neznámý,/můj kat-bůh!.../A potom zvolá: Ne!/vrať se, vrať!/Se všemi mukami!/Všechny mé slzy/se za tebou řinou a řítí,/v srdci se poslední plamen/pro tebe vznítí a svítí – O, vrať se, vrať,/můj neznámý bože! můj bole!/mé poslední štěstí!...* ([2], 121) Nietzsche videl, že vysušujúca púšť vo svete rastie a volal: *Beda tomu, kto v sebe skrýva púšť* ([2], 83), pretože *púšť šíri púšť a smrť* ([3], 93). Nietzsche sedel blízko púšte, ale nezničený ňou prebýval v malej oáze, ktorá ho ochraňovala. V jej lone ako v bruchu veľryby prosil: *Bůh kéž to napraví! Amen* ([2], 89). *A tak tu stojím,/co Evropan,/nemohu jinak, bůh mi buď nápomocen! Amen!* ([2], 93)

[1] Nietzsche Werke, I – XVI. Alfred Kroner Verlag, Leipzig 1901 – 1921.

[2] NIETZSCHE, F.: Dionýské dithyramby. Praha 1998.

[3] NANDRÁSKY, K.: Zo zbožného chlapca záhadný ateista. In *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 4, s. 269–276.

Súčasný francúzsky filozof Paul Ricoeur nazval Marxa, Freuda a Nietzscheho „učiteľmi podozrenia“. Človeka 20. storočia a súčasnosti totiž naučili byť podozrivým k akejkoľvek pravde, k akémukoľvek dobru, ktoré by boli vznešené, transcendentné a osvecujúce, ktoré by presahovali horizont relativizmu a bezprostredného boja o pozície. Naopak, týmto „trom“ sa podarilo nás takmer presvedčiť, že zmysel má len zápas o vlastné sebecké záujmy (pôžitku, sociálneho statusu, moci). Dejiny 20. storočia, so svojimi vojnami, pligami a totalitnými systémami spoločnosti (nacistického a komunistického), sú arénou, v ktorej sa vábivé no zradné myšlienky viackrát premenili na krutú realitu.

2. Vitalizmus H. Bergsona

Henri Bergson (1859 – 1941)

- francúzsky spisovateľ a filozof židovského pôvodu, diplomat, kritik, rečník, prednášateľ, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru,
- antiracionalista, vitalista, život má okrem biologickej a spirituálnu podobu,
- vitalizmus nemusí viesť k strate slobody a k „smutnému“ životu,
- diela: *Hmota a pamäť*, *Tvorivý vývoj*, *Myslenie a pohyb*, *Dva pramene morálky a náboženstva*.

Základné myšlienky

1. **životný vzmach (*élan vital*)**: prekonáva materializmus, mechanicizmus, kauzálny determinizmus – život smeruje k duchovnosti a slobode,
2. **priestor a trvanie**: priestor je materiálny, schematický, racionalistický (matematický); trvanie (*durée*) je „vnútorný čas“, prúdu života, diania, životného elánu → **tvorivý vývoj**,
3. **intuícia ako metóda**: presahuje intelekt, je hyperracionálna (nie sentimentálna!),
4. **duša, vedomie „ja“**:
 - **vnútorné** (hlboké, slobodné, autentické – morálne),
 - **vonkajšie** (sociálne, automatické, povrchné, neautentické)

⇒ dobrý čin je tvorivý a slobodný (osobnostný), uchopiteľný intuíciou (nie intelektom),

5. morálka a náboženstvo:

- dve podstatné zložky spoločnosti, oponujú rozkladnej tendencii egoistického intelektu:
 - **morálka:**
 - **uzavretá** (zákony, pravidlá, autorita, povinnosť, heteronómia, automatickosť, masovosť, sociálny tlak, istota),
 - **otvorená** (osobnosť, všeľudský záber, láska, priťahovanie, sloboda, tvorivosť, ohrozenosť, boj, morálka evanjelia),
 - **náboženstvo:**
 - **statické** (intelekt: „dôkazy Boha“, rituály, sociálna skupina, poslušnosť),
 - **dynamické** (láska, mystika, tvorivosť, vzťah, tajomstvo, osobný postoj – kristovský model).

3. S. Kierkegaard – predchodca existencializmu

Søren Kierkegaard (1813 – 1855)

- otec existencializmu, náboženský filozof, „Sokrates severu“ (Kodaň),
- vystupuje proti formalizmu v morálke a náboženstve (Čo znamená byť kresťanom?),
- kritizuje Heglov zovšeobecňujúci racionalizmus (vymyslel „pakľúč k dejinám“) – späť k jednotlivcovi, jeho existencii a autenticite! – Hegel zabudol na existenciu,
- príklad súladu myslenia a života (zomrel vyčerpaním v boji za pravdivosť),
- základné diela: *Bud' – alebo, Bázeň a chvenie, Štádiá na ceste života, Skutki lásky, Nemoc k smrti.*

Základné myšlienky

1. teória troch štádií:

- existujú **tri spôsoby/štádiá existencie** – z etického pohľadu: estetické, etické, náboženské:
 - **estetické:** hedonistické, Carpe diem, don Juan, tu a teraz, úniky, nezodpovednosť, nuda, konzum, príjemnosť (človek nerobí rozhodnutie, len prežíva a užíva),
 - **etické:** človek si volí JA, je v pozícii „bud' – alebo“ – dilemy na dvoch rovinách:
 - z indiferencie k nutnosti voliť si (voliť si vs. nevoliť si),
 - voľba medzi dobrom a zlom (konkrétne životné situácie),
 - **náboženské:** kategória viery ako absolútny vzťah k Absolútnu (poslušnosť Božej vôli) – nie chladná teológia, ale „vášnivý“ vzťah k Bohu – nasledovanie, utrpenie, svedectvo

- ⇒ teleologické (náboženské) suspendovanie etiky (viera je viac než morálka),
- **problém:** Boh nemusí konať rozumne (= dobre) – porov. príbeh Izákovej obety,
2. **existencia a sloboda:** *ex-sistere* = „byť v procese stávania sa“ (nekonečná snaha) u človeka **ontológia = etika** (existencia = sloboda byť nejako)
- ⇒ úzkosť, nemoc k smrti (ako *možnosť možností*);
- „Staň sa tým, čím si“ – celým človekom (etickým subjektom, nie objektom) → autenticita existencie, aktívne, záväzné rozhodovanie,
- bytostná zainteresovanosť na bytí.

Záver: Veľký vplyv na existencialistickú filozofiu a literatúru; obchádza problematiku vzťahu Ja a Ty (chýba sociálny rozmer etiky), nebezpečenstvo fundamentalizmu (suspendovanie etiky)¹⁰.

4. Filozofia existencie

Spoločné črty:

- existencia je v rukách človeka: **existencia predchádza esenciu** ⇒ záleží len na človeku, čo zo seba urobí (nie je nič ako „ľudská prirodzenosť“),
- dôraz na **slobodu**: človek tvorí svoj život, je jeho dielom,
- dôraz na vzťahy k druhým: druhý je výzvou a preklatím – **ako žiť s druhým?**
- poukazovanie na hranice, tragiku, smrteľnosť, krutosť, utrpenie... života – autentický život sa odohráva „tvárou v tvár smrti“,
- vzťah k tajomnému, racionálne nepredvídateľnému a neuchopiteľnému.

Jean-Paul Sartre (1905 – 1980)

- spisovateľ, filozof, radikálny ľavičiar, kritik náboženstva (ateistický existencialista),
- diela: *Bytie a ničota*, *Zošity o morálke*, *Existencializmus je humanizmus*.

Dôležité myšlienky

- existencia = sloboda, a to absolútna; sloboda je **možnosť možností** – determinovaná iba sebou samým,
- hodnota voľby: niet sa o čo oprieť (žiadna prirodzenosť, žiadny Boh) – nepredvídateľnosť konania,
- **situčná etika** (Ja v určitej situácii určuje hodnotou hodnôt),
- zodpovednosť: za celý svet, človek prežíva úzkosť, svet je absurdný a zlý,
- druhý je mi peklom¹¹.

¹⁰ Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/49-kierkegaard-existencna-uzkost-a-autenticita/>.

Gabriel Marcel (1889 – 1973)

- spisovateľ, dramatik, „novosokratovec“, filozof dialógu, kresťanský existencialista,
- diela: *Byť a mať*, *Homo viator*, *K filozofii nádeje*, *Prítomnosť a nesmrteľnosť*.

Dôležité myšlienky

- dva postojové modusy: autentický *modus bytia* a neautentický *modus vlastnenia*,
- **láska** ako podmienka a vrchol každého vzťahu (láska konštituuje človeka),
- **nádej** je protikladom absurdnosti, ničoty (nádej nie je istota, nádej sa dáva iba v situácii stroskotanosti a nezaistenosti),
- *problém* (ktorý sa dá vyriešiť – napr. v prírodných vedách a technológiách) vs. *tajomstvo* (čo sa „vyriešiť“ nedá, je to hlboká subjektívna a vzťahová záležitosť).

Martin Heidegger (1889 – 1976)

- jeden z najväčších a najoriginálnejších filozofov 20. storočia,
- problematické obdobia za Hitlera (obvinený z kolaborantstva),
- predstaviteľ tzv. fundamentálnej ontológie (návrat k bytiu pred „súcnom“),
- diela: *Bytie a čas*, *Básnicko býva človek*, *O humanizme*, *Čo je metafyzika*.

Dôležité myšlienky

- iba človek **rozumie bytiu**, lebo rozumie sám sebe (svojej existencii),
- človek sa stará o svoje bytie (*Sorge*), v jeho konaní sa rozhoduje o autenticite,
- rozdiel medzi *man* („sa“, masa) a *Mann* (jednotlivý človek, „proti prúdu“),
- bytie človeka je **bytím-k-smrti** a **bytím-spolu-s-druhými**¹².

¹¹ Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/121-jean-paul-sartre-odsudeny-k-slobode/>.

¹² Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/67-neznesitelna-lahkost-existencie/>.

Karl Jaspers (1883 – 1969)

- nemecký filozof, lekár, psychiater, spisovateľ, antifašistický publicista,
- po vojne významný reprezentant denacifikácie, popularizátor filozofie, filozof dejín,
- vo filozofii zastáva stanovisko teistického existencializmu,
- diela: *Duchovná situácia doby*, *Rozum a existencia*, *Otázka viny*, *Šifry transcencie*.

Dôležité myšlienky

- **existencia a transcencia:** existencia nie je objektívna, ale transcendentná – odhaľujeme ju cez šifry vo svete (bytie je „všeobjímajúce“),
- človek rozhoduje o zmysle života v „hraničných situáciách“ – stroskotanie ako príležitosť (smrť, utrpenie, konflikt, vina),
- **sloboda** je vysoká vnútorná hodnota – závisí od slobody vôle a od vedomia možností,
- **komunikácia** je kritériom proti svojvôli, je priamoúmerná slobode (vs. masová komunikácia), existencia je vždy spolu-existenciou,
- **dobro a zlo** – závisí najmä od dobrej/zlej vôle, od ochoty prinášať obeť,
- **otázka viny** (kriminálna, morálna, politická, metafyzická); iba politická môže byť kolektívna, ostatné sú individuálne (v tomto zmysle nesú Nemci ťarchu politickej viny).

Pedagogická poznámka

Bergson, Kierkegaard a predstavitelia filozofie existencie odzrkadľujú fakt, že život človeka nie je možné vtiesnať do vopred nalinajkovaných schém a konceptov. Poukazujú na autenticitu prežívania a vyzdvihujú „posledného sudcu“ nášho konania, ktorým je vlastné vnútro každého človeka (svedomie, vedomie, subjekt kladúci otázky, sám v zrkadle). Vnútorný život človeka, plný drám a zápasov, je v konečnom dôsledku tajomný a nespredmetniteľný. Zdôrazňujú vlastnú **morálnu zodpovednosť jednotlivca**, ktorú nie je možné suplovať, alebo preniesť na niekoho iného či niečo iné (na rozdiel od všetkých deterministov). Človek má svoje bytie „v rukách“, sám pred sebou zodpovedá za to, čo „so sebou urobí“. Z hľadiska výchovy to znamená, že každý jeden žiak má svoju neopakovateľnú subjektivitu a otvorený horizont vlastného stávania sa – búri sa akejkolvek manipulácii a spredmetňovaniu. Zároveň mu však hrozí existenciálna samota, neraz i depresia z vlastnej úbohosti, krehkosti a limitov. Tu nastupuje úloha pedagóga ako človeka osobného dialógu a komunikácie, ako sprievodcu na ceste vlastnej emancipácie žiaka a budovania **vlastného životného projektu**. Nádej, ktorá nikdy nie je istotou, je pre učiteľa zdrojom morálneho pedagogického optimizmu.

11. NOVOVEK 5: pozitivizmus, utilitarizmus, pragmatizmus v etike

Osnova kapitoly:

- A. Comte a pozitivizmus,
- klasický utilitarizmus: J. Bentham, J. S. Mill,
- pragmatizmus: J. S. Peirce, W. James a J. Dewey.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 302–323, 595–625.

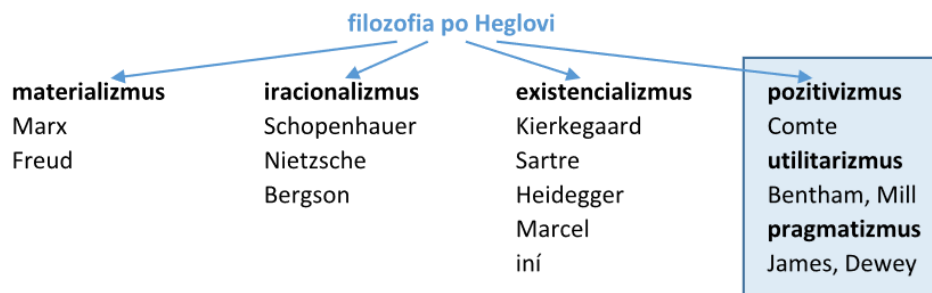
THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004, s. 93–103.

STÖRIG, H.: *Malé dějiny filosofie*. Praha : Zvon, 1995, s. 339–352.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha : Academia, karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 31–39.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 226–230.

SCRUTON, R.: *Krátké dějiny novověké filosofie*. Brno : Barrister & Principal, 2000, s. 253–266.

1. Auguste Comte (1798 – 1857) a pozitivizmus

- situácia vo Francúzsku: porážka Napoleona, nadväzovanie na osvietenstvo, rozvíjanie ľavicových myšlienok sociálnej rovnosti a utopického socializmu,
- Comte mal plán zreorganizovať vedy tak, aby sa zreorganizovala spoločnosť (sociálny účel vied),
- najdôležitejšie diela: *Systém pozitivnej filozofie*, *Kurz pozitivnej filozofie*, *Pozitivistický katechizmus*,
- je zakladateľom sociológie (prvýkrát použil tento termín).

Základné myšlienky

- Princíp pozitivizmu:** „pozitívny“ znamená „nemetafyzický“ (metafyzické = „negatívne“, nesku-
točné), postavený na javoch a faktoch, z ktorých je možné predvídať vývoj v budúcnosti (odmie-

ta náboženstvo a metafyzickú filozofiu ako niečo nevedecké, iluzórne); pozitívny (=“vedecký“) neodpovedá na otázku „prečo?“, ale „ako?“

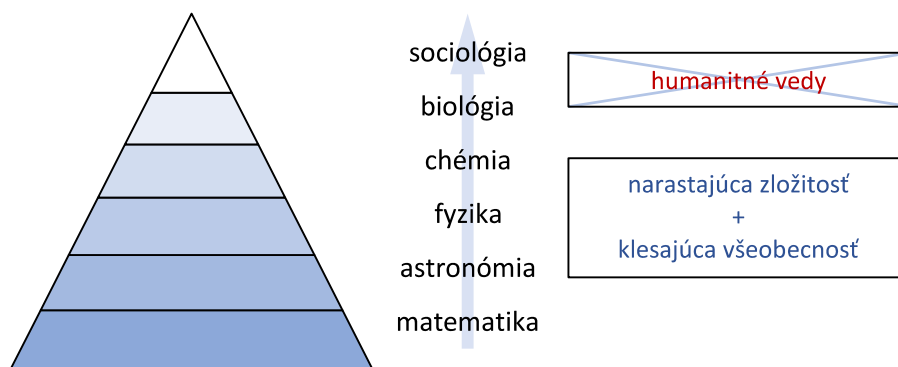
b) **Zákon troch štádií:** vývoj ľudského myslenia v troch etapách:

- teologické (náboženské, fiktívne, viera v prozreteľnosť),
- metafyzické (abstraktné, špekulatívne, racionálna obmena náboženského),
- pozitívne (vedecké, faktické, dospieť k všeobecne platným zákonom)

Comte je „prorok“ pozitívnej fázy.

c) **Nová sústava vied:** základom je matematika, na nej postavené prírodné vedy, vyšším stupňom sú vedy o živej prírode (vývoj) a najvyšším sociológia ako veda o sociálnych faktoch a o zdokonaľovaní spoločnosti.

Hierarchia vied:

d) **Spoločnosť a etika:** v spoločnosti pôsobí sila pokroku, spoločnosť má mať pevný poriadok stanovený radou vedcov + výkonnou radou hospodárov – tie tvoria najvyššiu inštanciu spoločenského života (dnes: technológie + ekonomika); zmysel pre celok má prevládať nad záujmom o individuálne – prospech celku (ľudstva, Veľkej bytosti) stojí nad prospechom jedinca – Comteov pojem „altruizmu“ → nový kult ľudstva, náboženstvo humanity.

Záver:

- Comte predvída vývoj smerom k technokracii a „náboženstvu pokroku“,
- odmieta náboženstvo a metafyziku v mene nového náboženstva a novej metafyziky (rozpor pozitivizmu); **absolutizuje empirické vedy** na úkor humánnych vied (napr. psychológia nie je veda; pedagogika je len aplikovaná sociológia) – **nastofuje scientizmus**¹³ ako ideológiu (vedci ako noví kňazi, vedecké inštitúcie ako nové chrámy),
- hodnota človeka sa rozpúšťa v hodnote kolektívu (celku), jedinec sa musí podriadiť,
- veľký vplyv na utilitaristu J. S. Milla.

¹³ Kto chce viac: <https://pravidelnadavka.sk/185-scientizmus-bude-mat-veda-odpoved-na-vsetko/>.

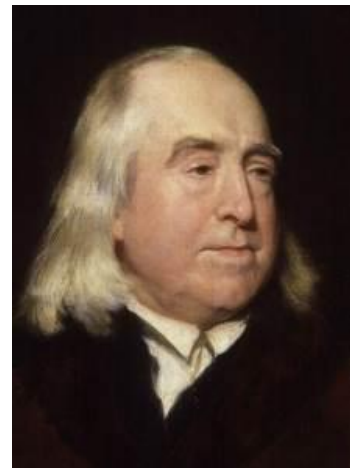
2. Utilitarizmus

Všeobecné znaky:

- „utilitarizmus“ – od lat. slova *utile*, čiže užitočný; len to je dobré a pravdivé, čo je užitočné,
- vychádza z empirickej etiky, rozvíja sa v Anglicku (a v anglofónnom svete),
- **štyri princípy:**
 1. princíp užitočnosti: utilita = dobro; ak niečo nespeje k osuhu, nespadá do kategórie dobra,
 2. princíp hedonizmu: individuálne preferencie šťastia (šťastie je „citeľné“),
 3. princíp následkov: utilitárny kalkul – konaj tak, aby si svojím konaním dosiahol čo najlepšie (najprospešnejšie) následky,
 4. princíp sociálny („maximalizácie dobra“): „čo najviac šťastia pre čo najväčší počet ľudí“ (výpočet priemeru, nie dobro pre jedinca).

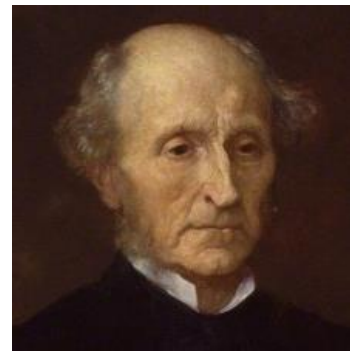
Jeremy Bentham (1748 – 1832)

- anglický teoretik práva a ekonómie, zakladateľ utilitarizmu,
- tvrdí, že **princíp utility** je jediný faktor, ktorý ovplyvňuje ľudské konanie,
- človek svoje konanie riadi kvantitatívnym hedonickým kalkulom: **čo z toho získam?**
- základom morálky je „rozumný egoizmus“ (**kalkul šťastia** sa najlepšie vyjadruje peniazmi – prostredie raného kapitalizmu),
- rôzne šťastia sú si rovnocenné (nieť kvalitatívnej miery šťastia, iba kvantitatívnej) – človek chce byť napr. „šťastné prasa“,
- etiku (etika je len vecou emócií a preferencií v spore s inými).

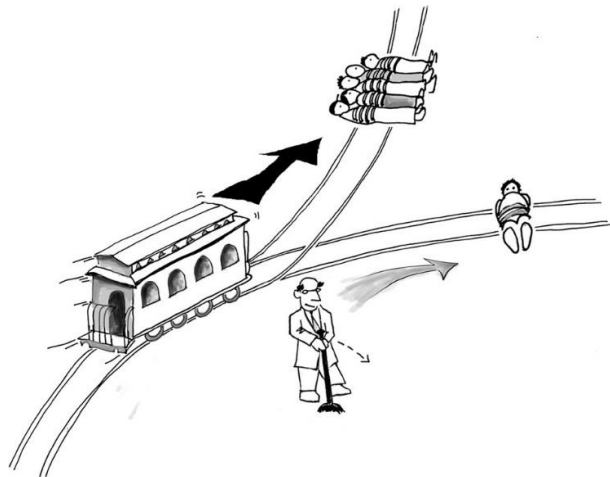
John Stuart Mill (1806 – 1873)

- vychovávaný empiristicky podľa Benthamových princíпов, objavuje pozitivizmus A. Comtea, ale aj svet individuálnej psychiky, citu a slobody,
- zdôrazňuje rozvoj individuality (človek nie je len empiria, ale aj duch),
- rozpor: slobodný jednotlivec vs. sociálna pragmatika Benthama,
- do utilitárneho kalkulu **vnáša rozmer kvality**: „lepší je hladný Sokrates ako uspokojené prasa“ – prekonáva Benthama,
- sú rôzne podoby šťastia, pričom existuje **hierarchia štastí** (porov. Epikuros),
- elitárstvo: rozhodovať majú vzdelaní a charakterní „sudcovia štastí“.

Kritika utilitarizmu:

- + teória všeobecného sociálneho súhlasu (sociálny eudaimonizmus),
- nie je možné kvantifikovať nezrovnateľnú heteronómnú kvalitu šťastí,
- nepredvídateľnosť dôsledkov, hrozba omylu a katastrof (proti konzekvencializmu),
- redukcia dobra na „tovar“ (kvantifikovateľné, porovnateľné), bez duchovných hodnôt: sloboda, zmysel, ľudské práva (porov. rozvíjajúca sa ekonomika totalitných režimov),
- redukcia človeka na subjekt schopný cítiť bolesť/pôžitok (animalizácia),
- diskriminácia menšín (ak má platiť „... pre čo najväčší počet ľudí“), deficit spravodlivosti, legitimizácia rasizmu, otroctva (celok je viac ako jedinec alebo menšina) (porov. Anzenbacher, 2001, s. 34–39)¹⁴.

3. Pragmatizmus**Spoločné črty:**

- pôvodná americká filozofia, 1. polovica 20. stor., spája ekonómiu s etikou,
- *pragma* gréc. = čin, prax, konanie; pragmatizmus – myšlienkový smer, ktorý si všíma dôsledky myšlienok a teórií (Čo to prinesie? Aké budú dôsledky tejto idey?),
- myslenie je anticipáciou konania, produkuje konanie → myslenie má praktický charakter (inštrumentalizácia myslenia), nie teoretický (aká je pravda?),
- **v etike:**
 1. odmietanie metafyziky, normatívnosti, dogmatickosti a principiálnosti,
 2. konzekvencializmus + kontraktualizmus (sociálne vyjednávanie),
 3. falibilizmus (etické normy sú omylné) + inštrumentalizmus → **situačná etika**,
 4. „morálny rast“ vyjednávanie pri zdokonaľovaní sveta – vágny termín.

Charles Sanders Peirce (1839 – 1914)

- **etika je užitočná**, lebo človeka *uspokojuje*, stojí na cnosti rozvážnosti (vyjednávanie).

¹⁴ Kto chce viac o porovnaní utilitarizmu, Kantovej deontologickej etiky a aristotelovskej etike cnosti: <https://pravidelnadavka.sk/4-moralny-kompas/> a <https://pravidelnadavka.sk/6-dilema-s-elektrickou-a-pesim-mostom/>.

William James (1842 – 1910)

- morálka je **ľudský produkt**, začína a končí sa v skúsenosti (empirizmus),
- etický pluralizmus, meliorizmus (spolu „vylepšovať svet“).

John Dewey (1859 – 1952)

- situačná etika (je vždy funkciou situácie),
- flexibilita noriem – princípy sú vždy len hypotézami,
- morálka je skúsenosť (je dielom zážitkov a skúseností),
- **prax** je vždy zdrojom a cieľom etiky (aj pedagogiky – pedagogický prakticismus: *Learning by doing*. Vyvstáva otázka vnútornej hodnoty poznania a morálneho charakteru, ktoré sa priamo nepremietajú do sociálnej praxe. Podľa prakticismu vzdelanosť a morálnosť človeka nemajú hodnotu samu v sebe, ale len v závislosti od ich využitia.).

Zhodnotenie:

- + efektivita a prínos k nenásilnému spolužitiu (vyjednávanie pravidiel),
- závislosť „dobra“ od konzekvencií (následkov) a praktických dopadov (nie iného dobra),
- sploštenie pravdy a dobra na to, čo je vypočítateľné (nie je dôležitá pravda sama, ale jej efekty),
- inštrumentalizácia hodnôt a presvedčení, podriadenosť historickým a kultúrnym okolnostiam,
- naturalistický omyl (ako u utilitaristov): odvodzovanie normativity (morálnosti) z opisu situácie v prírode alebo spoločnosti, ktorá legitimizuje určité konanie ako dobré (napr. zdôvodňovanie a ospravedlňovanie ľudskej promiskuity príkladmi zo života zvierat).

Kto chce vedieť viac o „naturalistickom omyle“: <https://www.youtube.com/watch?v=OZ7W9xcee6k>

Niečo nepragmatické:

„Charakter človeka môžeme ľahko posúdiť podľa toho, ako sa správa k tomu, kto pre neho nemôže nič urobiť“ (J. W. Goethe).

Námet na aktivitu: S Goetheho citáciou porovnajte tri druhy dobra, resp. tri druhy priateľstva v Aristotelovej Etike Nikomachovej.

Pedagogická poznámka

Utilitaristický a pragmatiký prístup k dobru a hodnotám mení „vznešenosť“ morálky na prepočty ziskov a strát, na kalkuláciu čo najmenšieho „zla“ (rozumej bolesti a ochudobnenia). Pragmatizmus niekedy býva záchranou pred ideologizáciami, lebo prostredníctvom ekonomizácie spoločenských hodnôt nachádza „rozumnú reč“ a zhodu vo väčšine aktérov. Utilitaristický a pragmatiký jazyk **vstú-**

pil aj do post-totalitnej pedagogiky, zdôrazňujúc ideový a hodnotový „neutralizmus“ a výchovu pre potreby spoločenskej a ekonomickej praxe (tzv. uplatnenie absolventov na trhu práce). Zároveň však tento prístup ochudobnil pedagogiku o ušľachtilosť, o kultiváciu duchovných hodnôt, vrátane tých eticko-morálnych. Pozitivismus, ale aj utilitarizmus a pragmatizmus vo výchove a vzdelávaní trpia vnútorným protirečením: v mene boja proti ideám a hodnotám (ktoré nikdy nie sú „nestranné“, vždy sú „zaangažované“) nastoľujú nové idey a hodnoty – hodnoty materializmu a sebapresadzovania, kompetitívnosti a hodnotovej devalvácie (čo je podoba ideológie, filozofického presvedčenia). V kontexte súčasnej tendenčnej marketizácie vzdelávania a samotného človeka (žiaka i učiteľa) sa nájstojčivo vynára potreba vrátiť do škôl kultúrne, morálne a duchovné hodnoty, ktoré by **prekračovali utilitárne ciele**. Predvídanie následkov konania (čo je súčasť kalkulovania) je len jedným z podporných argumentov morálneho usudzovania, nie jediným, ani rozhodujúcim pre formovanie morálneho vedomia žiakov. Prosociálna etická výchova síce implikuje kooperáciu (vzájomne prospešné konštruktívne správanie, tzv. *win-win*), ale prekračuje ju smerom k nepodmienenému a v úmysloch bezodplatnému konaniu pre dobro druhého. Tento druh prosociálnosti sa vymyká utilitaristickému postoj.

12. NOVOVEK 6: novotomizmus, personalizmus a filozofia dialógu

Osnova kapitoly:

- novotomizmus: M. Blondel, J. Maritain, E. Gilson,
- personalizmus: E. Mounier, J. Lacroix,
- filozofia dialógu: M. Buber, E. Lévinas.

Študijná literatúra k tejto kapitole:

REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 465–502 (–528), 702–707.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 242–248.

RAJSKÝ, A. – WIESENGANGER, M. et al.: *Pomoc druhému na ceste cnosti. K filozoficko-etickým aspektom prosociálnosti*. Trnava : Universitas Tyrnaviensis, 2018, s. 78–123.

LÉVINAS, E.: *Totalita a nekonečno*. Praha : Oikoymenh, 1997.

1. Novotomizmus

Spoločné črty:

- 1879 – pápež Lev XIII. vydal encykliku *Aeterni Patris* na počesť Tomáša Akvinského, v protiklade k modernému pozitivizmu a scientizmu – vzbudil tým prebudenie novoscholastiky, zvlášť novotomizmu,
- novoscholastika a osobitne novotomizmus znamenal návrat metafyziky do etiky, obrátenie záujmu o hĺbku ľudského bytia, o duchovnú podstatu človeka, so súbežnou konfrontáciou a dialógom s modernou a postmodernou,
- východisko: zakorenenosť v pravde – dialektika zakorenenosti a zmyslu pre novosť doby (najmä existencialistickej kultúry),
- nové originálne reflexie filozofie Tomáša Akvinského (harmónia rozumu a viery).

Maurice Blondel (1861 – 1949)

- vychádza z Bergsona, ale aj Augustína, Tomáša, Pascala, Leibniza, Kanta,
- centrom záujmu je život sám a teleológia konania,
- diela: *Čin, Myslenie*.

Základné myšlienky

1. **zmysel života** – nadobúda sa v konkrétnosti každodenného života, praxe, nie v teórii; paradox normy a skutku ⇒ otázka viny,
2. **etickosť skutkov** – čin je vždy medzi ideálnym a reálnym, rozhoduje svedomie ako vnútorný princíp, ktorý určuje moralitu konania; cieľom je harmónia poznania, viery a životnej skúsenosti (skutok/čin je centrom filozofie a života),
3. **morálny život** – človek sa musí zaujímať o etiku (skúmať a integrovať svoj život), medzi poznaním a konaním je úzky vzťah: skutkami uskutočňujeme pravdu (činy sú nezničiteľné),
4. **život je čin** – je vypätím, v ktorom nám ide o realizáciu lásky, rozhodnutia sa overujú v konaní.

„Ak nie som tým, kým chcem byť, teda takým, akým chcem byť z celého srdca, z celej sily, so všetkými svojimi schopnosťami a činmi, teda nielen v slovách, túžbach či úmysloch, ale v skutkoch, nie som sám sebou. (...) Posledné slovo v našom živote bude mať dobro, lebo byť znamená chcieť milovať“

(Blondel In Remišová, 2008, s. 469).

Jacques Maritain (1882 – 1973)

- vychádza z Platóna, Aristotela, Tomáša, Bergsona, Blondela, Mouniera, Marcela...
- patrí k tzv. existencialistickým novotomistom, ale aj k personalistom,
- jedným z autorov Všeobecnej deklarácie ľudských práv, spolupracuje na dokumentoch Druhého vatikánskeho koncilu,
- diela: *Integrálny humanizmus, Deväť lekcii o princípoch morálnej filozofie, Práva človeka a prirodzený zákon, Výchova na ráscestí, Láska a priateľstvo*.

Základné myšlienky

1. **integrácia**: spojenie a kontinuita antropológie, náboženstva, etiky, politiky, kultúry a umenia do jednej harmónie; kontinuita gréckej a judeo-kresťanskej tradície, intuícia dopĺňa rozum (Tomáš+Bergson), „počúvanie bytia“; primát „osoby“ nad „individuom“,
2. **metódy etiky**: klasické filozofické (analýza, syntéza, fenomenológia) + komunikácia a dialóg,

3. integrálny humanizmus (humanizmus sub specie aeternitatis) – úloha kresťanov pri humanizácii sveta,
4. **sociálny personalizmus**: odstraňovanie vlastníckych pudov na báze lásky, výchovy, úcty k osobe (úloha interpersonálnej kooperácie a dialógu v kultúre a politike),
5. **spoločné dobro**: štát je nástrojom realizácie dobra jednotlivcov, etika a politika sú súvzťažné (nie machiavellizmus), obhajca demokracie – veľký vplyv na kresťansko-demokratické strany v povojnovej Európe.

Étienne Gilson (1884 – 1978)

- spolu s Maritainom predstavuje „existenciálny tomizmus“ (dôraz na subjekt človeka a jeho prežívanie),
- reinterpretuje Augustína, Tomáša, Bonaventúru, Dunsu Scota, Descartesa, Bergsona,
- diela: *Tomizmus, Úvod k systému sv. Tomáša, Úvod k štúdiu sv. Augustína, Masová spoločnosť a jej kultúra.*

Základné myšlienky

1. **dejinné reflexie** filozofie a etiky z kresťanského pohľadu (Augustína, Tomáša, Bonaventúru, Dunsu Scota, Descartesa, Bergsona),
2. **kresťanský sokratizmus** – celý človek (rozum + city + konanie) sleduje posledný cieľ, ktorému sú podriadené všetky aktivity (spoločenstvo s Bohom a podobnosť s ním),
3. **ľudská sloboda**: je dramatická – dráma poznania a konania, prirodzenosti a milosti,
4. **zmysel pre dejinnú kontinuitu** – etické poznanie nadväzuje na skúsenosti a myšlienkové výdobytky minulých generácií – vtedy bude mladé a zamerané na nádej.

2. Personalizmus

Spoločné črty:

- rozličné tradície personalistickej filozofie a etiky (rôzne metódy, rôzne kultúrne podhubie),
- v Európe najmä vo Francúzsku: časopis *Esprit*, reprezentujúci celé personalistické hnutie (najmä E. Mounier a iní), ale aj v USA, Taliansku, Nemecku, Španielsku, Rusku, i v Československu (u nás napr. Ladislav Hanus),
- **spoločný motív**: človek je *osobou* (porov. Kantov pojem „samoučel“), je nositeľom originálnej hodnoty a dôstojnosti, je zdrojom všetkých iných hodnôt v spoločnosti a vo svete; najvyšším prejavom personality je láska (dôraz na dialóg a komunikáciu medzi osobami); človek sa spolupodieľa na svojom stávaní sa osobou (je zodpovedný za svoje bytie a za bytie druhých).

Emmanuel Mounier (1905 – 1950)

- najvýznamnejší francúzsky personalista, zakladateľ časopisu *Esprit* a hnutia, alternatíva na jednej strane k marxizmu (kolektivismu), na druhej strane k individualizmu (kapitalizmu),
- za duchovnú a sociálnu zmenu, prepojenie duchovného a ekonomicko-materiálneho života (idea „vteleného ducha“),
- diela: *Personalistická a komunitná revolúcia*, *Manifest v službe personalizmu*, *Personalizmus*, *Pojednanie o charaktere*.

Základné myšlienky

1. **človek je osoba**: osoba je vždy jedinečná (neabstrahovateľná), duchovná bytosť, no zároveň vtelená, s určitým povolaním v živote (čo mám robiť?) a v interpersonálnej sieti komunikácie (ja – ty – my),
2. **personalizácia a depersonalizácia**: procesy stávania sa osobnosťou, resp. zbavovania sa osobnosti sú v možnostiach človeka (osoba je zodpovedná za svoje bytie) – totalitarizmus (absolutizácia celku) a individualizmus (absolutizácia ja) sú depersonalizovanými (nehodnými) spôsobmi bytia človeka,
3. **komunikácia**: dve formy – empirická (predmetná, objektívna) a existenciálna (osobná, subjektívna); skutočná láska je možná len v druhej – existenciálnej forme (dávam sám seba),
4. **sloboda**: človek je štrukturálne slobodný = tak existuje ako osoba, môže sa rozhodovať a voliť si slobodu, alebo neslobodu (možnosť autodeštrukcie a tým straty slobody).

Jean Lacroix (1900 – 1986)

- spolupracuje s Mounierom, rozvíja najmä motívy komunikácie, lásky, manželstva a rodiny, sociálneho života,
- diela: *Osoba a láska*, *Zmysel dialógu*, *Sila a slabosť rodiny*, *Personalizmus ako antiideológia*, *Filozofia viny*.

Základné myšlienky

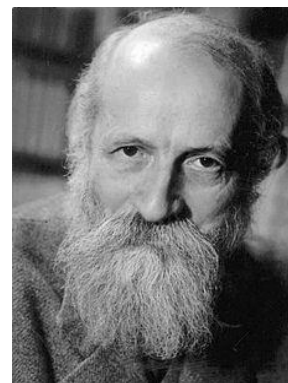
1. **Osoba je vzťah** a vzťahovosť je atribútom osoby – človek „nemá“ vzťahy, ale „je“ vzťahom, existuje v tej miere, v akej miluje a napĺňa svoje poslanie od Boha; v rodine sa človek socializuje a personalizuje zároveň.
2. **Druhy lásky**: dobyvačná, obetavá, spoluúčastná + rola odpustenia.
3. **Ľútosť, výčitky svedomia, pokánie**: ľútosť je len emocionálnym nastavením, výčitky svedomia sú morálnou drámou, pokánie je jedinou možnou kladnou odpoveďou (v protiklade k sebaľúti a zúfalstvu).

4. **Potešenie, radosť a šťastie:** potešenie je zmyslové a chvíľkové; radosť je vedomá, je súdom o živote, je vzťahom medzi tým, čo je a tým čo môže byť (optimistická vízia zmyslu); šťastie je „totálna prítomnosť“ – mier a pokoj duše, trvalé sprítomňovanie večnosti; bežným ľudským kladným stavom je radosť (medzi zmyslovým potešením a večným šťastím).

3. Filozofia dialógu

Martin Buber (1878 – 1965)

- židovský učenec, prívrženec hnutia chasidizmu, klasické filozofické vzdelanie v Nemecku, redaktor židovských kultúrnych časopisov,
- odchádza do Jeruzalema, zakladá školy, pôsobí ako profesor na Hebrejskej univerzite, je prvým prezidentom Izraelskej akadémie vied,
- myšlienkovu nadväzuje na Kierkegaarda, Diltheya, Franza Rosenzweiga (tiež predstaviteľa „filozofie dialógu“),
- diela: *Ja a ty*, *Problém človeka*, *Obrazy dobra a zla*, *Reči o výchove*.

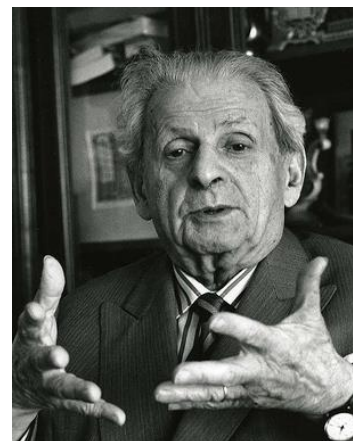
Základné myšlienky

- **dva základné postoje k svetu a človeku** (dve „základné slová“): 1. ja – ty; 2. ja – ono.
 1. **Ja – ty:** základný postoj dialógu, vzťahu k druhému, ktorý je jedinečný a nespredmetniteľný; Ty si zdrojom môjho Ja, Ty je výzvou, tajomstvom, objektívnou pravdou,
 2. **ja – ono:** ono je vec, predmet; ja vníma niečo/niekohto oproti ako ono, ak z neho robí „vec“; ak sa k druhému človeku správam ako k objektu, reifikujem ho, robím z neho „ono“ (monologický prístup),
- vzťah k svetu nie je objektívny, ani subjektívny, ale **vzťahový**, uskutočňuje sa „medzi“ – je to *Zwischenheit* (týka sa aj vzťahu k veciam, k svetu ako celku, k Bohu),
- človek budovaním vzájomnosti (dialógu) k druhým a k svetu **preberá zodpovednosť** za druhého a za svet¹⁵.

¹⁵ Kto chce viac: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2014/7/569-580.pdf>.

Emmanuel Lévinas (1906 – 1995)

- litovsko-francúzsky židovský filozof, fenomenológ, filozof dialógu,
- študuje E. Husserla, M. Heideggera, F. Rosenzweiga,
- diela: *Totalita a nekonečno*, *Čas a druhý*, *Etika a nekonečno*, *byť pre druhého*.

Základné myšlienky

1. **Rozum je totalizujúci**, vytvára impérium, v ktorom zaniká transcendencia a inakosť – voči totalite stojí nekonečno a **transcendencia druhého**.
2. **Etika predchádza ontológiu**: vzťah k druhému/inému je morálnou výzvou ešte skôr, než je konštatovanie bytia; etika je „prvou filozofiou“.
3. Ja preberá **zodpovednosť** za bytie druhého; ešte skôr než „som“, „som zodpovedný“.
4. Druhý nie je „alter ego“, druhý je naskrze iný, odlišný, **exteriórny** mojim možnostiam poznania, kontroly, vlastníctva – poznávam ho len tak, že sa mi „zjaví“ (tzv. epifánia tváre druhého pri bytostnom stretnutí); Iné v druhom nie je možné previesť na rovnaké, musím ho rešpektovať.
5. **základný morálny príkaz**: „Ty nesmieš zomrieť!“ (**zákaz vraždy** v tom najširšom význame slova; Ty je jediná hodnota môjho života).

Kto chce viac o filozofii dialógu a o „dare druhého“, odporúčam:

RAJSKÝ, A. – WIESENGANGER, M. et al. (2018, s. 78–123).

„... K tomu je však potrebné, aby som sa stretol s indiskrétnou tvárou Druhého, ktorý ma spochybňuje. Druhý – absolútne iný – ochromuje vlastníctvo a popiera ho svojou epifániou v tvári. Môže popierať moje vlastníctvo iba preto, že ku mne pristupuje, a to nie zvonku, ale **z výšky**. (...) neprekročiteľná nekonečnosť tejto negácie vraždy sa však ohlasuje práve týmto rozmerom výšky, z ktorej ku mne konkrétne prichádza Druhý v etickej **nemožnosti spáchať vraždu**. Víтам druhého, ktorý sa predstavuje v mojom dome – tým, že mu svoj dom otvára.

Toto spochybnenie môjho ja, ktoré sa kryje s manifestáciou Druhého v tvári, nazývame reč. Výšku, z ktorej prichádza reč, označujeme slovom **učenie**. Sokratovská maieutika premohla onú pedagogiku, ktorá uvádzala idey do ducha tým, že tohto ducha znásilňovala alebo – čo je však to isté – zvädzala. (...) Učenie znamená celú nekonečnosť exteriority. Ale nie je to tak, že by sa najprv udiala celá nekonečnosť exteriority a až potom učila – vyučovanie je samo toto dianie. Prvotné učenie učí samej tejto vysokosti, ktorá je to isté čo jeho exteriorita, etika. (...)

Druhý nie je iná sloboda rovnako ľubovoľná ako moja, lebo v tomto prípade by sa vzápätí rušilo nekonečno, ktoré ma od neho oddeľuje, a boli by sme zahrnutí pod ten istý pojem. Jeho inakosť sa prejavuje v majstrovstve, ktoré **nedobýva, ale vyučuje**. Učenie nie je druh rodu, zvaného panstvo, nie je to hegemonia, ktorá sa odohráva vo vnútri totality, ale prítomnosť nekonečna, prelamujúca uzavretý kruh totality“ (Lévinas, 1997, s. 150–151).

Pedagogická poznámka

Personalistická etika a etika dialógu je – popri etike cnosti – fundamentálnym zdrojom koncepcie etickej výchovy (ETV) ako vyučovacieho predmetu. Výchova k prosociálnym postojom a skutkom, ako sa uvádza v kurikulárnych dokumentoch etickej výchovy, je v základe výchovou dialógom k dialógu: **dialogický je didaktický prístup** k žiakom na hodinách ETV, no ešte väčšmi **dialogickým je spôsob života** ako výchovný cieľ morálnej výchovy v modeli ETV. Prosociálne (čiže dobroprajné a dobročinné) morálne konanie je konaním s rešpektom k inakosti druhého, so zodpovednosťou za jeho dobro, v dialogickom priateľskom vzťahu. Morálne priateľstvo je zároveň zavŕšením pojednania o charaktere, ako ho koncipuje etika cnosti. Etická výchova je špecifickým pedagogickým modelom, založeným na koncepte **prosociálneho morálneho charakteru**.

Namiesto záveru

si opäť zopakujte jednoduchý prehľad základných etických teórií, v ktorom dokážete dešifrovať nielen ich pomenovanie a autorov, ktorí ich reprezentujú, ale hlavne ich chápanie morálneho dobra a prosté zhodnotenie silných a slabých stránok. Prehľad je zámerne zjednodušený a iste by mu mnohí mohli oponovať, no verím, že môže poslúžiť ako rýchla a praktická pomôcka na zorientovanie sa.

ZÁKLADNÉ ETICKÉ TEÓRIE – PREHĽAD

druh etickej teórie	aké je dobro (cieľ) konania?	prostriedok, spôsob (ako dosiahnem dobro/cieľ?)	pravidlo – „motto“	autori	hodnotenie +/-
hedonická etika	slasť, pôžitok, zábava, potešenie...	vyhýbať sa bolesti (strasti) a vyhľadávať radosť	Carpe diem!	Epikuros, postmoderný konzumizmus, individualizmus, narcizmus (opisuje napr. G. Lipovetski)	+ uspokojenie túžby, dobrodružstvo, „ars vivendi“ – pudovosť, živočíšnosť, individualizmus, egoizmus
utilitaristická (+ pragmatická) etika	úžitok, zisk, osoh, prospech (+ výkon, účinok, dôsledok)	utilitaristický kalkul (čo tým získam?)	Čo najviac zisku pre čo najväčší počet ľudí! Hľad' na dôsledky svojho konania!	J. Bentham, J. S. Mill, P. Singer, u nás V. Gluchman; tiež krajný kapitalizmus, neoliberalizmus a vyhotený individualizmus	+ hmotné a nehmotné zabezpečenie, podpora súťaže – egoizmus, povrchnosť, redukcia hodnôt na merateľné
etika povinnosti – deontologická	mravná koherencia („dokonalé“ konanie podľa vnútorného mravného zákona)	konanie v súlade s mravným imperatívom vo mne	Musiš lebo musiš! (Rob ako sa má, ako mravný zákon káže!)	I. Kant (v antike stoici, kýnici), asketizmus	+ autonómnosť konania, integrácia života a konania, koherencia (bez vnútorného protirečenia) – absencia citovosti, redukcia človeka na rozum, kladenie nespĺniteľných nárokov > depresia...
etika cnosti	dobrý (výborný, excelentný, vydarený) život	uskutočňovanie cnosti	Hľadaj to najlepšie v súlade s rozumom! (Usiluj sa o dokonalosť v strednosti balansu medzi extrémami!)	Sokrates, Platón, najmä Aristoteles, Tomáš Akvinský, súčasná etika cnosti (napr. A. MacIntyre)	+ zahŕňa život v jeho celistvosti, akceptuje procesualnosť, dynamiku stávania (tvorivosť, výchova a sebvýchova, výchova charakteru) – problematizuje určovanie „stredú“, obsahu cnosti
normatívna etika (e. sociálnych pravidiel)	dobro spoločnosti (spravodlivosť) + súlad so sociálnymi pravidlami	konformizmus, koordinácia, kooperácia, subordinácia	Individuálne ciele podriaduj spoločným!	J. J. Rousseau, A. Comte, K. Marx a socialisti, kolektivismus (aj totalitné štáty)	+ sociálny rozmer konania, dôraz na celok spoločnosti, poriadok – potlačanie osobnosti a slobody jednotlivca, v mene „vysokých mét“, sociálne inžinierstvo
iné deterministické etiky	imantné ciele sveta (prírody): slepá vôľa prírody, biologické ciele (prežitie jedinca a druhu), psychická satisfakcia (sexuálne a emocionálne uspokojenie)	podriadiť svoje konanie tomu „ONO“ (sile prírody), vyjednávanie	Spoznávajú nevyhnutnosť a akceptuj ju!	a) A. Schopenhauer, F. Nietzsche (voluntarizmus); b) S. Freud (psychologizmus) c) R. Dawkins, P. Singer (biologizmus)	+ akceptácia obmedzení, demýtizácia možnosti človeka, „realistické“ empirické riešenia – obratie človeka o slobodnú vôľu, strata morality ako takej, redukcia humanity na niečo iné (človek sa podstatne nelíši od prírody)

Zoznam použitej literatúry

- ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha : Portál, 2004.
- ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979.
- BETINSKÝ, J.: *Pravidelná dávka. Filozofia*. Podcast o filozofii, dostupný tu: <https://pravidelnadavka.sk/filozofia/> (cit. 10.08.2021).
- BLAŠČÍKOVÁ, A.: *Etika cnosti podľa Tomáša Akvinského*. Nitra : UKF, 2009.
- BRESTOVANSKÝ, M.: *Hodnoty, vzťahy a škola*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019.
- BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi. Obrana Sokratova*. Bratislava : Kalligram, 2006.
- DEMARCO, D., WINKER, B.: *Architekti kultury smrti*. Praha : Res Claritatis, 2011.
- HÁBL, J.: *Na charakteru záleží. Problém učiteľnosti dobra*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2020.
- HREHOVÁ, H.: *Pohľad do dejín etických systémov*. Bratislava : Charis, 1998.
- KLIMEKOVÁ, A., GEREMEŠOVÁ, G., HUDEČEK, T.: *Dejiny etických teórií I – II*. Prešov: PU, 1995.
- LÉVINAS, E.: *Totalita a nekonečno*. Praha : Oikoymenh, 1997.
- MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy (VŠ skriptá)*. Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001.
- PLATÓN: *Štát*. Bratislava : Kalligram, 2006.
- PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- RAJSKÝ, A. – WIESENGANGER, M. et al.: *Pomoc druhému na ceste cnosti. K filozoficko-etickým aspektom prosociálnosti*. Trnava : Universitas Tyrnaviensis, 2018.
- REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- RYBÁK, D.: *Étos a světy dějin*. Praha : Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2019.
- SCRUTON, R.: *Krátké dějiny novověké filozofie*. Brno : Barrister & Principal, 2000.
- SOKOL, J.: *Etika, život, instituce*. Praha : Vyšehrad, 2014.
- SOKOL, J., PINC, Z.: *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003.
- SPAEMANN, R.: *Hovoríme o etike*. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 1994.
- STÖRIG, H.: *Malé dějiny filozofie*. Praha : Zvon, 1995.
- THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha : Portál, 2004.
- VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005.

Zoznam použitých obrázkov s ich ukážkami

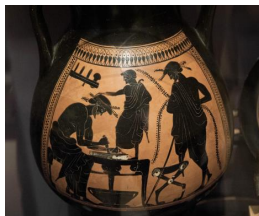
Všetky obrázky v tejto učebnici sú buď vlastné vyrobené obrázky, alebo obrázky zložené z jedného alebo viacerých obrázkov voľne prístupných na internete, uvedených v nasledujúcom zozname.

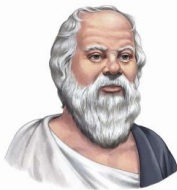
Dostupné na internete: https://fr.wikipedia.org/wiki/Portail:Gr%C3%A8ce_antique/Image_du_mois/Archives/022009#/media/Fichier:Hoplitodromos_Louvre_MN704.jpg

Dostupné na internete: <https://static.wikia.nocookie.net/interlingua/images/b/bd/Gnothi.jpg/revision/latest?cb=20080422130545>

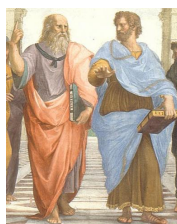
Dostupné na internete: <https://search.creativecommons.org/photos/28f13d87-3d08-4dbb-b0bb-0a2663ee7754>

Dostupné na internete: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Socrates-tranh-ve.jpg>

Dostupné na internete: https://mountainstoic.files.wordpress.com/2016/02/socrates_law.jpg

Dostupné na internete: https://miro.medium.com/max/700/1*Pg8fxgQ89shep2w0nvRLPQ.jpeg

Dostupné na internete: https://antoniogarcianeto.files.wordpress.com/2014/08/aristotle_color.jpg

Dostupné na internete: <https://i.redd.it/0wefeq4btgp51.jpg>

Dostupné na internete: https://live.staticflickr.com/3840/14770144941_549c740427_b.jpg

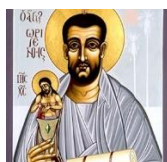
Dostupné na internete: <https://gospelrenegades.files.wordpress.com/2014/06/adam-eve-palermo-12th.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/Cath%C3%A9drale_Notre-Dame_de_Reims_-_2011_%2840%29.JPG

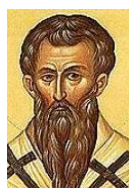
Dostupné na internete: <https://www.seekpng.com/ima/u2q8o0y3q8i1t4r5/>

Dostupné na internete: <https://urbanfaith.wpengine.com/wp-content/uploads/2014/02/africanchurchfather-tertullian.jpg>

Dostupné na internete: https://espectivas.files.wordpress.com/2013/06/origenes_200_web.jpg?w=200&h=265

Dostupné na internete: <https://imagebox.cz/osobnosti.cz/foto/basileios-veliky/basileios-veliky.jpg>

Dostupné na internete: <https://virgoclemens.files.wordpress.com/2013/04/st-ambrose2.jpg>

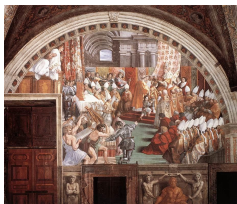
Dostupné na internete: <https://coastcommunitynews.com.au/wp-content/uploads/2020/02/maxresdefault-777x437.jpg>

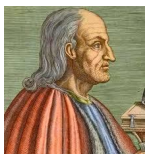
Dostupné na internete: <https://antalyagunlugu.files.wordpress.com/2009/11/roma-resimleri-ancient-rome-cesme-tarih-antika-heykel-kent-arkeoloji-kemer-tiyatro-medeniyet-uygarlik-turizm-history43.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/D%C3%BCrer_karl_der_grosse.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/92/Raphael_Charlemagne.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/59/Anselm_of_Canterbury.jpg

Dostupné na internete: <https://cdn.quotesgram.com/img/36/9/262282813-abelard.jpg>

Dostupné na internete: <https://www.open.online/wp-content/uploads/2019/12/bologna-universita.jpg>

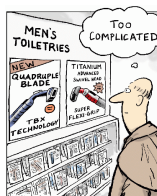
Dostupné na internete: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cd/Gentile da Fabiano 052.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cd/Gentile_da_Fabiano_052.jpg)

Dostupné na internete: <https://catholicsaintmedals.com/wp-content/uploads/bonaventure-307x400.jpg>

Dostupné na internete: https://miro.medium.com/max/1000/1*10WzRI BKPuS3ql4t4NOkhQ.jpeg

Dostupné na internete: <https://i2.wp.com/www.chrismadden.co.uk/images/cartoons/Ockhams-razor-col-cjmadden.jpg>

Dostupné na internete: <https://himmlischezeiten.files.wordpress.com/2016/01/simple-answers.png>

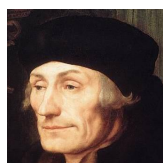
Dostupné na internete: <https://uploads5.wikiart.org/images/leonardo-da-vinci/anatomical-studies-of-the-shoulder.jpg!Large.jpg>

Dostupné na internete: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/17/Vitruvian.jpg/800px-Vitruvian.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6a/Birth_of_Venus.jpg/800px-Birth_of_Venus.jpg

Dostupné na internete: <https://snappygoat.com/s/?q=bestof%3AZartarian.jpg+Rupen+Zartarian+N+A+%D4%B1%D6+%D5%A4%D5%AB+%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6+%D5%A3%D6+%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%AB%D6%82%D5>

[%B6+%D4%B2+%D5%B0%D5%A1%D5%BF%D5%B8%D6+Modern+Armenian+literature+2002+pg+50+author+PD-old-100+Original#52517c12ad4757800acf94cf713aab361f732373,1,304.](#)

Dostupné na internete: <https://images.birmiss.com/image/33fcfff15373119c.jpg>

FRANCIS BACON, NEW ATLANTIS

Dostupné na internete: <https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-21b9d581ffae942cac76791e60255407.webp>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a1/Leviathan_by_Thomas_Hobbes.jpg/800px-Leviathan_by_Thomas_Hobbes.jpg

Dostupné na internete: <http://web.tiscali.it/icaria/letteratura/moro/utopia02b.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/73/Frans_Hals_-_Portret_van_Ren%C3%A9_Descartes.jpg/800px-Frans_Hals_-_Portret_van_Ren%C3%A9_Descartes.jpg

Dostupné na internete: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ea/Spinoza.jpg/800px-Spinoza.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Leibniz_Hannover.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/b8/John_Locke.jpg/800px-John_Locke.jpg

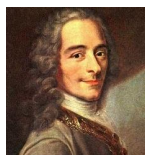
Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/20/David_Hume_2.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/43/Adam_Smith_The_Muir_portrait.jpg/800px-Adam_Smith_The_Muir_portrait.jpg

Dostupné na internete: <https://alphahistory.com/frenchrevolution/wp-content/uploads/2012/11/montesquieu1.jpg>

Dostupné na internete: <https://www.econlib.org/wp-content/uploads/2021/05/voltaire.jpg>

Dostupné na internete: <https://www.medarquier.com/typo3temp/pics/6a85c114fa.jpeg>

Dostupné na internete: <https://lucasperny.blog.pravda.sk/files/rousseau.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/7b/Friedrich_Heinrich_Jacobi_portrait.jpg/416px-Friedrich_Heinrich_Jacobi_portrait.jpg

Dostupné na internete: https://www.college.columbia.edu/core/sites/core/files/styles/large/public/images/Kant%27s_tombstone_Kaliningrad.jpeg?itok=PuAfoQKy

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Johann_Gottlieb_Fichte.jpg

Dostupné na internete: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/fa/FriedrichWilhelmSchelling.jpg/419px-FriedrichWilhelmSchelling.jpg>

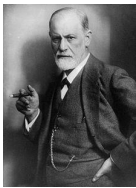
Dostupné na internete: <http://la-philosophie.com/wp-content/uploads/2010/10/hegel1.jpg>

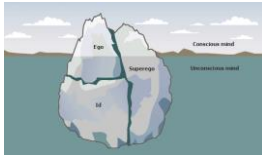
Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/fc/Karl_Marx.jpg/800px-Karl_Marx.jpg

Dostupné na internete: <https://www.obcasnecas.ukf.sk/wp-content/2018/11/otec-ga%C5%A1par-1.jpg>

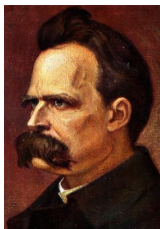
Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/12/Sigmund_Freud_LIFE.jpg/800px-Sigmund_Freud_LIFE.jpg

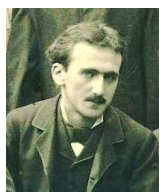
Dostupné na internete: <https://i2.wp.com/www.thewritersscrapbin.com/wp-content/uploads/2017/05/FreudianIceberg.gif?fit=382%2C225>

Dostupné na internete: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8a/Schopenhauer.jpg>

Dostupné na internete: https://i.guim.co.uk/img/media/0f58b19a9820bb672ffb84342b4a72d52e66ef41/0_0_1055_1560/master/1055.jpg?width=380&quality=85&auto=format&fit=max&s=b36d14f7fa18acc2f6248ef89ef56bd6

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Henri_Bergson_1878.jpg

Dostupné na internete: https://www.churchtimes.co.uk/media/5660595/kierkegaard-20190718112154836_web.jpg?width=410

Dostupné na internete: <https://images.gr-assets.com/authors/1475567078p4/1466.jpg>

Dostupné na internete: <https://images.gr-assets.com/authors/1376905474p5/89090.jpg>

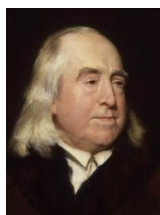
Dostupné na internete: https://anglican.ink/wp-content/uploads/2015/03/field_image_Martin-Heidegger-696x829.jpg

Dostupné na internete: <https://www.leniatheodorou.gr/wp-content/uploads/2020/11/Karl-Jaspers-800x445.jpg>

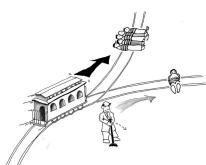
Dostupné na internete: http://t3.gstatic.com/licensed-image?q=tbn:ANd9GcTUhoieb7J-jEHHTwngbaa_eOLDCD0cxH5bIJ4X3qg7497UWMq51Xxg0eHxzan5

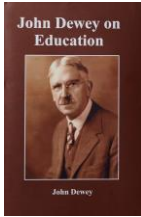
Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c8/Jeremy_Bentham_by_Henry_William_Pickersgill_detail.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/78/Stuart_Mill_G_F_Watts.jpg

Dostupné na internete: <https://steemitimages.com/DQmbx1GDXP8jLXGG8aVewVWxGk1qnisn2hPKM4PpSujF85h/gleis.png>

Dostupné na internete: https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/41WU8kcdrNL_SX321_BO1,204,203,200.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Maurice_Blondel.jpg

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6f/Maritain_Jacques.jpg/800px-Maritain_Jacques.jpg

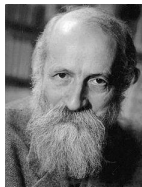
Dostupné na internete: <https://www.vaticanobservatory.org/wp-content/uploads/2021/02/E-Gilson-Copy.jpg>

Dostupné na internete: https://www.personalismo.org/wp-content/uploads/2014/03/524229_529990050386403_563407764_a.jpg

Dostupné na internete: <https://fr.shopping.rakuten.com/photo/1601766659.jpg>

Dostupné na internete: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/81/Martin_Buber_portrait.jpg/800px-Martin_Buber_portrait.jpg

Dostupné na internete: <https://filosofille.files.wordpress.com/2013/06/levinas.jpg>

Dejiny etických teórií pre študentov pedagogiky

doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava

© 2021, Všetky práva vyhradené.

Dokument neprešiel jazykovou korektúrou.

Rozsah: 110 s.

Vydanie: prvé

Spôsob vydania: elektronická publikácia

Zdroj fotografie na obálke: <https://pixabay.com/photos/temple-ruins-poseidon-greece-6367075>

ISBN 978-80-568-0417-9

Učebný text vyšiel s podporou projektu VEGA č. 1/0056/19.

